Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

יואל פלדמן / **עברנו גם את זה** זכרונותיו של "עגלון" יהודי

יואל פלדמן

עברנו גם את זה

זכרונותיו של "עגלון" יהודי

הוצאת בית לוחמי הגטאות-ביחד

לאשתי רות
על העזרה, הסבלנות והעידוד

HOW WE SURVIVED

Memories of a Jewish "Coachman"

Joel Feldman

הספר ראה אור בסיוע:

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

רשת קניוני עזריאלי, מרכז עזריאלי ו-IC מקבוצת עזריאלי

קרן הסיוע של נשיא מדינת ישראל לעידוד סופרים

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריותו של המחבר

הפקה והבאה לדפוס: חנה גורדון
הוצאה לאור "ביחד" טלפקס 04-9529007
עיצוב עטיפה, עימוד וסידור: טלי ויזל

מסת"ב: ISBN 965-394-094-7

נדפס בישראל, 2007 תשס"ז
דפוס המילה, עכו

תוכן עיניינים

פתח דבר	9
ילדות קשה	11
על משפחתי	19
משפחתה של אמא - משפחת שוורץ פישפקלדני PÜSPÖKLADÁNY	31
משפחתו של אבא - משפחת פלדמן הוידוסובוסלו HAJDÚSZOBOSZLÓ	39
אהבה - סקס - ואכזבות	45
גטו - גירוש	49
מחנה העבודה - HAKENGASSE 11	59
בית החולים לילדים יהודים - וינה	65
המצעד לקראת המוות	69
נדודים - שחרור	73
השיבה הביתה	83
שיקום - מחנה עקורים בגרמניה	87
הסרט "איה בני"	93
עלייה	97
סוסים	99

פתח דבר

חלפו יותר משישים שנה מאז תקופת השואה. אנחנו, שעברנו את התקופה הזו והיינו חלק ממנה, לא יכולים - ואולי גם לא רוצים - לשכוח. בנינו חיים חדשים, יצרנו, עבדנו ונקלטנו בחיי הארץ, אבל נשארנו אותם אנשים, עם אותם זכרונות.

מה שקרה לי ולמשפחתי קרה למשפחות יהודיות רבות בהונגריה באותם ימים. אנחנו היינו בין בעלי המזל שנשארנו בחיים וזכינו לתקומה והתחדשות בארצנו.

קראו בספר. לפעמים בצחוק לפעמים בדמעות, אבל תמיד בעניין וברגש. אני מקווה שתהנו מהקריאה ואולי גם תלמדו משהו.

אין זה ספר היסטוריה ולא ספר "תולדות חיים". זהו סיפור המתאר את מה שקרה לי כילד, כפי שנחרת בזכרוני, בעיניים של ילד.

כל העובדות המוזכרות בספר נבדקו ואושרו, מהבחינה ההיסטורית.

ילדות קשה

אתחיל את סיפורי בתיאור קצר של עיר הולדתי - דברצן Debrecen.

דברצן היא העיר השנייה בגודלה בהונגריה, שוכנת במרכז הפוסטה ההונגרית, שטח חקלאי, עשיר במים ומישורי לגמרי. דברצן שימשה מאז ומתמיד מרכז לחקלאי האיזור. בה נמצאו כל בתי המלאכה, החנויות לציוד חקלאי ולצרכי הבית. פעם בשבוע היה נערך בעיר יריד, שאליו היו מגיעים איכרים מכל הסביבה למכור את סחורתם ולקנות את צרכיהם.

דברצן מהווה גם מרכז של הכנסייה הרפורמית בהונגריה ויש שכינו אותה "רומא של הקלוויניזם". יש בה קולג' לכמורה, בית ספר לאחיות רחמניות, אוניברסיטה מפורסמת ובית חולים אוניברסיטאי, בו נולדתי.

בזמנים שונים בהיסטוריה שימשה העיר כמרכז לאירועים חשובים בתולדות הונגריה, ביניהם הולדתי, ב - 1934.

עד שנת 1840 אסור היה ליהודים להתיישב בעיר. החל מ - 1863 ניתן להם להתיישב באופן קבוע וגם לרכוש נכסים. רוב היהודים באו ממדינות השוכנות מזרחה מהונגריה, בעיקר מפולין. הם עסקו במסחר ותיווך.

לפני מלחמת העולם השנייה ובתקופת הגירוש היו בעיר כ - 13,000 יהודים, שנחלקו לשתי קהילות נפרדות - האורתודוכס והשטטסכוו, כמחציתם נשארו בחיים אחרי השואה.

אנחנו השתייכנו לקהילת השטטסכוו, אבל התפללנו בבית

בית הכנסת הגדול בדברצן

נחנך ב-1897 (נשרף ב-1946)

המדרש (או כמו שביטאנו זאת - "ביס המדרש") של האורתודוכסים, שהיה בחצר בה ניצב גם בית הכנסת של הקהילה האורתודוכסית. הייתה גם קהילה קטנה שנקראה "ספרדים", עם בית תפילה קטן משלהם.

היו בעיר שלושה בתי כנסת גדולים, אחד מהם מפואר למדי, שנשרף כתוצאה מתאונה בשעת בצוע עבודות שיפוץ בגג. שני האחרים קיימים עד היום.

היו שני בתי ספר: בית ספר של הקהילה האורתודוכסית ובית ספר של קהילת השטטסכוו, שכלל בית ספר עממי וגימנסיה יהודית.

כמובן, פעלו גם כל מוסדות הדת האחרים, כמו גמילות חסדים, מקווה טהרה, משחטה, חברה קדישא ועוד.

כשנולדתי גרנו ברחוב צדדי, קרוב למרכז העיר. זה היה בית יפה, בנוי לבנים אדומות, עם שער כניסה גדול עשוי עץ מגולף. הדירה שלנו הייתה בחצר הפנימית, ששימשה בעבר משק חקלאי (רפת, לול, דיר חזירים). ברוב הבתים היו בעבר משקים חקלאיים. עם פיתוח העיר וגידול האוכלוסייה התעורר צורך במבני מגורים נוספים, וכך הפכו המבנים החקלאיים למבני מגורים.

בחצר הפנימית היו דירות סביב סביב, בכל דירה משפחה. שירותים משותפים היו בחצר, ללא מים זורמים ובלי חשמל. בלילות היינו עושים את הצרכים בסיר כדי לא לצאת לשירותים.

הסיפור הראשון שעולה בדעתי קשור לטראומה שהשפעתה הייתה רבה לאורך זמן ועד היום.

מעולם לא עישנתי ואינני מעשן גם כיום. בגיל ארבע-חמש החלטתי לנסות את הסיגריה הראשונה בחיי. היות שגם בבית לא עישנו, ולא היו סיגריות בנמצא, עשיתי לי סיגריה! הוצאתי מהתנור במטבח קצת אפר, גלגלתי לתוך נייר עיתון, והנה סיגריה מושלמת.

נכנסתי מתחת למיטה בחדר השינה של ההורים, ובעזרת גפרורים ניסיתי להצית את הסיגריה הראשונה, ואולי האחרונה בחיי.

למזלי לא הצלחתי במשימה, אבא הרגיש בריח עשן ונכנס לחדר לבדוק מה קורה. שכבתי אמנם מתחת למיטה, אבל הרגליים בצבצו החוצה. אבא אחז ברגלי ומשך אותי החוצה.

לא צריך היה לשאול מה אני עושה, הוא ראה מספיק, הרביץ לי כהוגן, וכפי שציינתי - זה השפיע עד היום.

באותו זמן עדיין לא היו מזרונים מודרניים כמו היום, ישנו על שקים ממולאים בקש. על המיטה היו גם כלי המיטה, כולם עשויים נוצות אווזים. הייתי עלול לשרוף את כל הבית בניסיון לעשן.

חוויה שנייה שזכורה לי מתקופה זו קשורה ב"יום הכביסה". פעם בשבוע הייתה באה אלינו אישה כפרית, לעזור לאמא בכביסת הבגדים וכלי המיטה. הייתה זו אישה מאוד עליזה. בזמן שהכביסה הייתה רותחת בדוד שהקימו בחצר, הייתה פוצחת בשירי עם

ובריקודי צ׳ארדש נמרצים, כפי שההונגריות יודעות לעשות. אנחנו, הילדים, היינו עומדים סביבה ומוחאים כפיים, והיא הייתה מאושרת.

כל השבוע חיכינו ליום הכביסה שנרקוד ונשיר עם הכובסת שלנו. למדנו ממנה כמה וכמה שירים הונגריים.

ב״יום הכביסה״ אמא בישלה מרק שעועית חמוץ מתוק, שטעמו ערב לחך וזכור לי לטובה עד היום.

בגיל חמש החליטו הורי לרשום אותי לגן-ילדים, שהיה לא רחוק מביתנו. לפעמים עמדתי ליד הגדר מביט בילדים, שומע את השירה, רואה את המשחקים ומצפה בכיליון עיניים ליום שבו אזכה גם אני לקחת בהם חלק.

סוף סוף הגיע היום. הלבישו אותי בבגדים חדשים ושלחו אותי לגן בלוויית אחותי הגדולה נעמי. אבל הגננת סירבה לקבל אותי, בטענה שאני קטן מדי. לא הייתי קטן, אלא רק רזה, והסיבה האמיתית הייתה כנראה שהייתי ילד יהודי עני, והגננת לא הייתה מעוניינת בילד יהודי עני נוסף.

האכזבה והתסכול שלי היו עצומים. בכיתי, השתוללתי ואחותי לא ידעה מה לעשות איתי.

לאחר שנות דור כשביקרתי בדברצן, ראיתי את הגן, שנשאר באותו מקום גם היום. לא נכנסתי לברר מדוע לא הסכימו לקבל אותי אז.

מה שבא לאחר מכן היה יותר גרוע. אבא אמר: ״לא נורא. אין גן? יש חדר! מעכשיו הוא ילך לחדר״.

שוב הטילו על נעמי לקחת אותי לחיידר (חדר), שהיה ממוקם בקומה השנייה של בית הספר האורתודוכסי. נעמי גררה אותי לקומה השנייה מדרגה מדרגה, לא רציתי אפילו להתקרב לבניין.

וכך, בגיל חמש, במקום לשחק בחוץ, להתנדנד בנדנדה ולשיר שירי ילדים, ישבתי בחדר סגור, ללמוד חומש ורש״י.

ישבנו על ספסלים מסביב לשולחן גדול. המורה, שנקרא ״המלמד״, היה מסתובב סביבנו ושומר על הסדר. בדרך כלל היה

אחד מאתנו מקריא משהו ולאחר מכן המורה היה מסביר את הפסוק וכך הלאה. כאשר הוא תפס ילד שלא הקשיב או עסק במשהו אחר, היה מתקיף במפתיע מאחור, מושך באוזן ומפליק סטירה מצלצלת בליווי הפסוק (לא מהתורה) "שייגץ, אתה לא מקשיב!" לא פעם הייתי אני "הקנדידט" שזכה במשיכה רצינית בליווי סטירה, יתכן שבגלל זה יש לי אוזניים כל כך ארוכות.

לא היה מה לעשות, זאת הייתה שיטת הלימוד והחינוך באותם הימים.

גם מאבא זכיתי לכמה "פליקים" בזמן התפילה. בבית הכנסת עמדתי על ספסל ליד אבא. לפעמים, כשלא הספקתי לעקוב אחרי הקריאה בתפילה, דפדפתי דף או שניים בתקווה שאלוהים לא ירגיש. אלוהים אולי לא הרגיש, אבל מאבא קיבלתי את הפליק המובטח בליווי פסוק כמעט זהה: "שייגץ, אתה מדפדף!" הפעם ביידיש.

אירוע נוסף שזכור לי מהתקופה הזו קשור לבית מרקחת.

ההורים שלחו אותי לקנות תרופה בבית מרקחת. בית המרקחת ניצב אז - וגם היום - ברחוב הראשי של העיר.

עמדתי והסתכלתי על המון הבקבוקים מסביב שהיו מסודרים שורות שורות על המדפים בכל החנות. את המטבע שנתנו לי כדי לקנות את התרופה החזקתי בפה, כשידי אוחזות בו. הייתי שקוע לחלוטין בהתבוננות בבקבוקים ובצנצנות, ואז, פתאום, פנה אלי הרוקח ושאל: "מה אתה רוצה, ילד?" מרוב בהלה בלעתי את הכסף. הלכתי הביתה בוכה. אין תרופה, אין כסף.

הושיבו אותי על הסיר, וחיכו. יום שלם המתינו כל בני הבית, שיקרה נס, עד שבסופו של דבר, קרה הנס.

בגיל שש הגיע הזמן ללכת לבית הספר, והמשכתי ללכת לחדר. בבוקר הייתי הולך לבית ספר, ואחר הצהריים לחדר. בית הספר של הקהילה שלנו היה בקצה הרחוב בו גרנו, שם נשאר עד היום.

בית הספר נוסד על ידי הקהילה היהודית לפני כ - 110 שנה. בקומת הקרקע היה בית הספר העממי, הקומות העליונות שימשו

את הגימנסיה היהודית. כיתות הלימוד היו נפרדות לבנים ולבנות. בשנים הראשונות הייתי תלמיד טוב והטילו עלי לעזור לילדים אחרים שהתקשו בלימודים.

בכיתה א׳ קרה שקיבלתי מהמורה שלושה כוכבים אדומים כאות הצטיינות עבור מעשה גבורה עילאי. הלכנו לקופת חולים לקבל חיסון נגד אבעבועות. הילדים פחדו מאוד מהדקירה, ואני הגיבור התנדבתי להיות ראשון, ועל כך קיבלתי את הכוכבים האדומים.

כל בוקר היינו חייבים לדקלם דקלום פטריוטי הונגרי שמילותיו הן: ״אני מאמין באלוהים אחד, אני מאמין במולדת אחת, אני מאמין בתחיית הונגריה הגדולה״.

האמנו בכל אלה וחשבנו כי אנחנו הונגרים טובים ונאמנים למולדת. מאוחר יותר התברר שאמונתנו לא הספיקה עבור השלטונות, שהפכו אותנו, היהודים, לאויבים.

אין לי הרבה זכרונות מתקופת בית הספר, וחבל. זכורה לי חגיגה כל שהיא שבה ילדה אחת רקדה בלט לצלילי פסנתר, ואני נזכר במנגינה הזאת ובריקוד הזה בכל פעם שאני שומע נגינת פסנתר סולו.

לימדו אותנו גם שיר אחד בעברית. יותר מאוחר נודע לי שהשיר הזה הגיע כנראה מארץ ישראל ונודע במקומות שונים בגולה.

מילות השיר הן: ״על חלון על חלון עמדה ציפור יפה, ילד רץ אל חלון, ציפור עפה עפה. בוכה ילד בוכה. איה ציפור יפה, אין ציפור על חלון, ציפור עפה עפה״. שיר עצוב. הציפור נעלמה, כמו כל דברים היפים בחיים. עפה לה, עפה ונעלמה.

את השיר הזה לימדתי את ילדי כאשר היו קטנים, ולפעמים בכיתי יחד איתם. הם מצער על הציפור שנעלמה, ואני מזיכרון הילדות.

את כיתה ד׳ לא הספקתי לסיים. כאשר הגרמנים כבשו את הונגריה הם תפסו את בניין בית הספר והלימודים נפסקו.

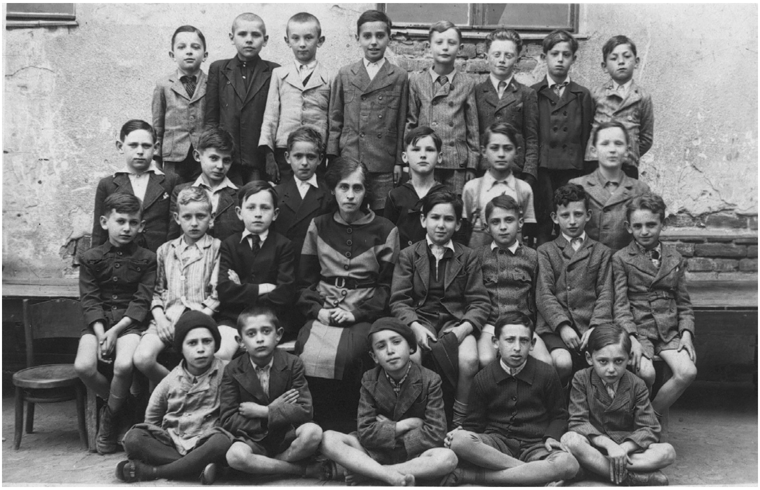
יותר לא חזרתי לבית הספר. פעם, בביקורי בדברצן, הצצתי פנימה. עדיין לומדים שם. לא הרבה השתנה, פרט לעובדה שיש

מעט מאוד יהודים בדברצן ובבית הספר היהודי לומדים ילדים לא יהודים.

ללימודי בחדר בכל זאת היו כמה יתרונות. כאשר באתי ארצה ידעתי טוב יותר מרוב הילדים שבאו איתי לקרוא ולכתוב בעברית, וגם הבנתי משהו מהשפה.

מלימודי הקודש לא נשאר לי כלום. רק את התפילות, שאותן זכרתי היטב.

למרות ידיעותיי בעברית לא נעשיתי תלמיד טוב. מה שלימדו אותי החיים עד אז לא השאיר הרבה מקום ללימודים. מאוחר יותר הצטערתי על כך, אבל זה כבר היה מאוחר מדי.

כיתה ג' בבית הספר היהודי בדברצן, 1943

על משפחתי

במשפחתי הקרובה היינו שבע נפשות: אבא, אמא וחמישה ילדים. היו לי שלוש אחיות ואח אחד. אני הייתי הילד האמצעי. לפני נולד אחי הגדול משה צבי Tibor, אחריו נעמי Edit, לאחר מכן אני, יואל Lajoska, ואחרי רחל Zsuzsika, ומרים Marika.

אבי היה חייט. לא מחייטי הצמרת, אלא חייט פשוט שעשה בעיקר תיקונים, גיהוץ וכו'. בעונת השיא, שחלה בדרך כלל באביב, הוא קבל עבודות קונפקציה, מחנויות שמכרו את מרכולתן לאיכרים שבאו לעיר לקראת האביב. לפרנס משפחה בעלת שבע נפשות מעבודת החייטות הייתה משימה לא קלה.

אבי נולד ב - 1899, השנה האחרונה של המאה ה - 19. את אביו הוא לא הכיר, האב - כלומר סבא שלי - נפטר כתוצאה מפציעה בחזית באחת המלחמות של האימפריה האוסטרו-הונגרית נגד צבאות הצאר הרוסי. הובא הביתה ומת כתוצאה מהפציעה.

באותם הזמנים לא דאגו לאלמנות המלחמה. סבתי נותרה אלמנה עם שבעה יתומים. אבא שלי היה הבן הצעיר. הוא נולד בכפר ירמי Jármi, בצפון מזרח הונגריה. זהו אזור עשיר בכרמים ומייצרים בו את היין המפורסם של הונגריה, יין הטוקאי. לפי ההיסטוריונים, יהודים הגיעו לאזור זה של הונגריה ממזרח אירופה, בעיקר מפולין כסוחרי יין. במשך הזמן היהודים התחילו לגדל בעצמם ענבים, לייצר יין ולשווק אותו לארצות מזרח אירופה. כפי הנראה גם משפחתו של אבי הגיעה לאזור מפולין.

משפחת פלדמן, 1939

מימין לשמאל: אבא, על ברכיו ז'וז'יקה, אדית,
ליוש, טיבור, אמא, על ברכיה מריקה

משפחת פלדמן בארץ, 1954

ראשון מימין: יואל במדי צה"ל

באחד מביקורי בהונגריה נסעתי לראות את הכפר בו נולד אבי. כאשר הגעתי למקום שאלתי איפה נמצא בית הקברות הישן. אמרו לי: "אתה בטח מחפש את בית הקברות היהודי". אמרתי: "כן". הדריכו אותי איך להגיע לאחד הבתים במרכז הכפר.

מצאתי חלקה של גן עצי פרי, תפוחי עץ, ובחזית הגן בית. צלצלתי בדלת. פתחה לי אשה, איכרה. שאלתי אותה: "את יודעת איפה נמצא בית הקברות היהודי?"

"כן, זה כאן", היא אמרה, והצביעה על גן עצי הפרי.

שאלתי: "האם הוציאו את עצמות הקבורים כאן לפני ששתלו את העצים?"

"למיטב ידיעתי", היא ענתה, "לא הוציאו את הקבורים כאן".

היא הובילה אותי לקצה החלקה, הראתה לי ערימה של אבנים, זכר למצבות שהיו פעם על הקברים והסבירה לי ש"אנחנו לא אשמים", אחרי המלחמה היהודים לא חזרו לכפר, שני נציגים של הקהילה מכרו את החלקה למשפחתה. כך היא ומשפחתה הגיעו לחיות כאן על קברי היהודים.

לקחתי אבן מהערימה והבאתי אותה לקברו של אבי בנתניה.

שאלתי אם יש מרשם יילודים של הכפר, ואמרו לי שהכומר המקומי מנהל את מרשם התושבים. הלכתי לביתו של הכומר, שהיה מול הכנסייה הפרוטסטנטית. צלצלתי בדלת, יצא הכומר ושאל אותי למבוקשי. אמרתי לו: אני תייר וכי אבי נולד כאן בכפר לפני כמאה שנה, ורציתי לראות את ספר היוחסין של משפחתי. הזמין אותי להיכנס לביתו, ושאל אותי לשמי. אמרתי: "פלדמן", והוא אמר מייד: "מרשם הלידות של היהודים לא נעשה על ידי הכנסייה. הם ניהלו ספרים נפרדים, ולצערי הרישום אבד בזמן המלחמה או הועבר לעיר הגדולה".

ביקשתי לשאול אותו כמה שאלות, והוא ענה: "בבקשה".

שאלתי: "אדוני הכומר, מה קרה לבית הקברות היהודי? איך ייתכן שעל בית קברות שבו עדיין טמונות העצמות, מגדלים פירות? מי אוכל את הפירות האלה?"

תשובתו הייתה כי לפי הדת הנוצרית מקום קבורה שלא מנוצל יותר משלושים שנה מותר לשימוש לכל דבר.

שאלתי אם אוכל להציב לפחות שלט זיכרון לזכר היהודים הקבורים כאן. תשובתו הייתה כי המועצה בוודאי לא תאשר זאת. הוא סיפר לי כי לפני כמה שנים ביקרה במקום אשה מאמריקה, שרצתה להעביר את עצמותיהם של הוריה לקבורה יהודית במקום אחר, ולא קיבלה רשות לעשות זאת. זה היה בזמן השלטון הקומוניסטי בהונגריה, הכומר הציע לי הצעה ידידותית, לא להתעסק בזה - לטובתי. עוד סיפר כי בית הכנסת שהיה בכפר נהרס. הגג התעופף באחת הסערות, ולאחר מכן הרסו את מה שנשאר מבית הכנסת.

הערה נוספת מעניינת בקשר לביקור הזה. תוך כדי שיחה עם הכומר הוא הפעיל טרנזיסטור קטן, שהיה מונח על השולחן. פתאום שמענו צליל המבשר את השעה 12:00 בצהריים. ״סליחה״, אמר לי הכומר, ״אני צריך למשוך בפעמון הכנסייה״. חשבתי שהוא צריך לרוץ לכנסיה, שהייתה מול ביתו, אבל הוא ניגש ללחצן שהיה מורכב על הקיר בביתו, ולחץ. אחרי שנייה שמענו את הפעמון על גג הכנסייה מצלצל את צלצוליו לשעת הצהריים. בזה הסתיים ביקורי בכפר הולדתו של אבי.

במלחמת העולם הראשונה גויס אבי לצבא הוד מלכותו הקיסר פרנץ יוזף, ונשלח לחזית האיטלקית. היו קרבות קשים מאוד. הרבה הרוגים, הרבה פצועים. האספקה הגיעה לעתים רחוקות והחיילים סבלו ממחסור, וממש רעבו ללחם.

במשך הזמן זכה אבי לקידום רציני ומונה לחייט האישי של קצין בכיר בדרגת מפקד גדוד. תפקידו היה לדאוג ללבושו של המפקד, לכבס, לגהץ ולתקן במידת הצורך את בגדיו.

באחת הפעמים נכנס הגדוד לעיירת נופש איטלקית. במועדון הביליארד מקומי קילף הקצין את הבד הירוק מאחד השולחות וציווה על אבי לתפור מהבד מעיל עליון לאשתו הנמצאת בבודפשט.

אבי הסביר לקצין כי כדי לתפור מעיל לגברת צריך לעשות כמה

וכמה מדידות, אחרת המעיל לא יתאים. הקצין שלח את אבי לביתו בבודפשט, עם הבד שקולף משולחן הביליארד כדי לתפור מעיל לאשתו. אבא סיפר שבילה שבוע במטבח של אשת הקצין ותפר לה מעיל מבד הביליארד האיטלקי. היה זה בוודאי אחד המעילים המפוארים שנראו ברחובות בודפשט באותו התקופה.

לאחר מכן היה עליו לחזור ליחידתו, שהייתה מוצבת בחזית האיטלקית. כדי לא לחזור לחזית עשתה משפחתו של אבי מגבית. המשפחה אספה כסף ושילמו לרופא יהודי שיזריק לאבי זריקה עם חיידקים של מחלה כלשהי, שתמנע ממנו לחזור לצבא. יהודים רבים עשו זאת. אבא שכב זמן מה בבית חולים צבאי ולא חזר לחזית. הוא סיפר שבאמת נעשה חולה מהזריקה וסבל די הרבה.

לאחר שנים רבות, אבי עבר ניתוח בבית החולים בנהריה, כאשר היה עדיין תחת השפעת חומרי ההרדמה, הזה מחום והיה נדמה לו שהוא נמצא בבית החולים הצבאי בהונגריה וסובל מאותה מחלה שנגרמה לו כתוצאה מהזריקה ההיא.

לאחר המלחמה המשיך אבי את התמחותו אצל חייט בעל תעודת מייסטר כדי לקבל בעצמו את התעודה הנכספת.

בשנת 1924 עבר אבי לכפר הולדתה של אמי, פישפקלדני Püspökladány, שם היה לו אח, הדוד איגנץ. הוא היה מבוגר בהרבה מאבי וכפי הנראה דאג לשידוך בין אבי, עוזר החייט, לבין Rózsi - רוז'י, בתו של שוורץ הסנדלר.

יחד עם הכלה קיבל אבי כנדוניה גם חנות מכולת. זו לא סיפקה די פרנסה, ואחרי כמה שנים עזבו הורי את הכפר ועברו לדברצן, שם חזר אבי למקצוע שלמד - חייטות. אחי הגדול טיבור נולד בפישפקלדני. אחותי כבר נולדה בדברצן. בעיר הגדולה היה לא פחות קשה מאשר בכפר. במשך זמן קצר נולדו עוד ילדים. חיינו בעוני וקשיי יום רבים. עיקר העול נפל בחלקה של אמא.

אמא הייתה צעירה מאבא בשנה. בצעירותה למדה תפירה כמו כל הבנות לבית שוורץ. הייתה להן מתפרה גדולה לגברות ושם עבדו כולן.

כאשר הייתה מספיק עבודה גם אמא עבדה ליד מכונת תפירה. בנוסף לכך היא דאגה לגידול הילדים ולמשק הבית.

הדירה שבה גרנו כללה שני חדרים ומטבח. בחדר הגדול ניהלנו את כל חיי המשפחה. היו שם שתי מיטות גדולות לשינה, ושולחן גדול, ששימש לצורכי עבודה, גזירה וכו', ובשעת הצורך לאכילה.

היו כמובן שתי מכונות תפירה מקצועיות, שעבדו כל שעות היום (כאשר הייתה עבודה). חלונות היו רק מצד אחד של החדר, מתחת לחלונות אלה עבדו ההורים. בערבים השתמשנו במנורות נפט לתאורה.

בחדר הזה היה גם ארון הבגדים, ובו גם כל צרכי הבית. החדר השני, שהיה קטן בהרבה, שימש כחדר שינה לאחי ולאחותי הגדולים.

במטבח היה תנור הבישול. הוא נראה כמו שולחן גדול, עם מספר חורים מכוסים בעיגולי ברזל שאפשר היה להסיר אותם - לגמרי או רק חלקית - כדי לאפשר ללהבה לחמם את הסירים שעמדו על הכיריים.

חשמל ומים זורמים לא היו בבית. בחצר המשותפת היה ברז, וכאמור - גם שירותים, משותפים לכולם. מזל שהיה לנו סיר לילה גדול ששימש אותנו הילדים, כדי לא לצאת בקור ובחשיכה.

השכם בבקר היה תפקידה של אמא להדליק את התנור במטבח. אני זוכר אותה עם עיניים אדומות מהפיח ומהמאבק להדלקת התנור.

לפעמים העצים היו רטובים או שהרוח נכנסה דרך הארובה והיה קשה להצית את הלהבה. העצים שמשו לבישול וגם לחימום בחורף.

היו אלה קשיים יחסית קטנים לעומת קשיי הפרנסה. לא תמיד הייתה לאבא עבודה ואז היינו מגיעים ממש לפת לחם. אמא סבלה גם מבריאות לקויה, והייתה חולה לעתים קרובות.

חיי המשפחה לא תמיד התנהלו על מי מנוחות. כאשר אין פרנסה באה המריבה. אני זוכר שפעם אחת התחוללה מריבה קשה בין הורי, בה היינו נוכחים אנחנו הילדים.

היה זה יום שישי בערב, הלכתי לבית הכנסת עם אבא. שם פיתו אותו חברים ללכת איתם אחרי התפילה לבית קפה לשחק קלפים.

אבא שלח אותי הביתה ואמר לי להגיד לאמא שהוא יבוא עוד מעט. חכינו לו עם ארוחת הערב של השבת אליה לא הגיע. לבסוף אמא השכיבה אותנו לישון.

כאשר חזר מאוחר בערב התחילה המהומה, צלחות עפו מקצה החדר לקצהו. אנחנו, שלושת הילדים, התעוררנו מהשינה והתחלנו לבכות ביחד. ההורים צעקו. זה היה מחזה מפחיד ומאיים. זאת לא הייתה המריבה היחידה שהיינו עדים לה. עד גיל מבוגר נשארה בנו הרגשה של אסון מתקרב.

אבא הלך לשחק קלפים ולהפסיד בעיקר כאשר לא הייתה לו עבודה ולא היה כסף בבית. אנחנו הילדים נשארנו לדאגתה של אמא.

למרות חייה הקשים אהבה אמא לקרוא רומנים, ספרי פולקלור הונגריים, שרה לנו שירים שלמדה בנעוריה. היא נפטרה בגיל צעיר כמה שנים אחרי שעלינו ארצה.

להורים היה זעזוע קשה כתוצאה ממותה של אחותנו הקטנה ז'וז'יקה מדלקת ריאות בגיל תשע. זה גרם לאמא ואבא צער וכאב שקשה להתגבר עליו. יתכן שזה גרם למותה של אמא בגיל צעיר.

אחי הגדול צבי הצטיין בלימודיו כבר בגיל צעיר, ובסיום חטיבת הביניים נשלח ללמוד בסמינר לרבנים בבודפשט.

פעם, כאשר עדיין למד בבית הספר היהודי בדברצן, הוכיח צבי שהוא יכול לעמוד על שלו כאשר הוא צודק. בשיעורי דת רצה המלמד להעניש אותו על משהו שהוא כנראה לא עשה. הנוהג היה שצריך היה להושיט לאדון המורה את כף היד כשהיא פונה כלפי מעלה (כדי שיכאב יותר). המורה היה מרביץ בסרגל, ומספר המכות נקבע על פי חומרת העבירה. אחי סירב להגיש את היד כדי לקבל את המכות שלדעתו לא הגיעו לו.

המלמד השתולל מזעם והכה את אחי מכות נאמנות. צבי הלך הביתה בפנים נפוחות ועטור סימנים כחולים. למחרת הלך אבא

לבית הספר ונזף במלמד, שניסה להצטדק וטען שהילד רק נפל על משקוף הדלת.

בזמן שלמד בבודפשט, היה צבי מגיע הביתה רק בחופשות ובחגים. באחד הביקורים הוא הציע לי שנהיה שותפים. הייתה לי קופת חיסכון, שבה צברתי כספים שהרווחתי או קיבלתי במתנה. צבי הציע שהוא יקבל את הכסף שהצטבר כהלוואה לטווח ארוך, והבטיח שכאשר הוא יהיה רב הוא יחזיר לי בריבית כפולה. כמובן שהסכמתי לעסקה.

רב הוא אמנם לא נעשה, אבל את ההלוואה ההיא הוא החזיר לי כפל כפליים. כאשר הייתי חייל הייתי בא לבקר אצלו, והוא תמיד נתן לי דמי כיס והזכיר כי זה החזר ההלוואה שנתתי לו בילדותי.

אחי עשה את בחינת הבגרות כתלמיד בית המדרש לרבנים בבודפשט, למד שנה נוספת, וגויס לפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי.

בזמן שירותו הצבאי ניצל הזדמנות של התקפה אווירית של בנות הברית, והצליח להימלט ולערוק מהצבא, אז הצטרף לאחת מתנועות הנוער הציוניות שפעלו במחתרת בבודפשט. חברים שלו מסמינר הרבנים ומהגימנסיה היהודית בדברצן כבר פעלו במחתרת להצלת יהודים מהמשטר הפשיסטי בהונגריה. אחד ממנהיגי התנועה מטעם הנוער הציוני, אוסי בידרמן, היה חברו הטוב מהסמינר.

עיקר עבודתם היה ייצור מסמכים מזויפים של גויים או הכנת שוס-פסים (תעודות חסות של נציגויות דיפלומטיות ניטרליות כמו שוויץ, ספרד, הוותיקן ועוד). מסמכים אלה כובדו על ידי השלטונות, והודות להם ניצלו חייהם של יהודים רבים בבודפשט בזמן שלטון צלב החץ בהונגריה.

באחת החופשות שלו מהצבא הספיק צבי להתחתן, זמן קצר לאחר מכן איבד כל קשר עם אשתו, שנלקחה באחד הטרנספורטים לאושוויץ. שם התברר לה כי היא בהריון. למזלה, בזמן הסלקציה, לא הרגיש מנגלה בהריונה, והיא הצליחה להסתיר את מצבה כמעט

עד סוף המלחמה. מספר חודשים לפני השחרור, כאשר שהתה במחנה עבודה לנשים, היא ילדה בת בסתר, ובעזרת האסירות האחרות הצליחה להציל את הילדה עד השחרור.

התינוקת הזו נקראת רחל, והיא חיה כיום באמריקה.

לפני סיום המלחמה עבר צבי לאזור שכבר שוחרר, ברומניה, ונרשם ללימודי רפואה באוניברסיטת קולוז'. שם סיים שני סמסטרים וחזר לבודפשט. נודע לו כי אשתו ניצלה וחזרה מהמחנה, ושנולדה להם בת. כאן התאחד עם אשתו ובתו והצטרף לקבוצת ילדים שצבי הדריך, ועלו לארץ יחד איתם.

בישראל סיים קורס למדריכי חו"ל, בבית הספר של הסוכנות בירושלים ולימד בבתי ספר שונים. בגיל צעיר מאוד נפטר מהתקף לב והותיר אחריו אשה ושתי בנות. יהי זכרו ברוך.

אחותי, נעמי, הייתה גדולה ממני בשמונה שנים, היא הייתה "האמא הקטנה" שלנו. אחרי שסיימה את חטיבת הביניים בדברצן שלחו אותה ההורים ללמוד כובענות בבית מלאכה לכובעים, דבר שהיא שנאה בכל נפשה.

נעמי גם עזרה בכל עבודות הבית ובגידול האחים הקטנים ממנה. לפעמים גם בעבודות החייטות, כמו תפירת כפתורים הכנת לולאות וכל עבודה שילדה בגילה יכלה לעשות.

במחנה הכפייה בווינה היא סבלה אולי יותר מכולנו. היא הייתה אז בת 18, הגיל הכי יפה בחיי נערה. לפי חוקי העבודה שם נחשבה לבוגרת ועבדה בעבודה פיזית קשה. פעם אחת נלוויתי אליה למקום עבודתה בבתי הזיקוק של העיר ווינה. תפקידה היה להעביר חומרי בניין במריצה ממקום למקום, ועוד עבודות דומות. בבתי הזיקוק היה ריח נורא של דלקים וגזים, ולעבוד שם בתנאים כאלה היה קשה מאוד.

באחת הפעמים, כאשר חזרה מהעבודה, סיפרה להורים שאחד ממנהלי העבודה הרים עליה יד. היא אמרה: "אל תתפלאו אם יום אחד אני לא אחזור מהעבודה, כי אם עוד פעם מישהו ירים עלי יד אני אקרע את פרצופו לגזרים, גם אם זה יעלה לי בחיי".

נעמי תמיד הייתה מרדנית. כאשר במחנות היינו צריכים לנסות "להשיג משהו לאכול", יותר נכון - לבקש נדבות - סירבה בכל תוקף. אבא אמר לה שאם לא תלך יחד איתי להשיג אוכל לא תקבל ממה שאני מביא. תשובתה הייתה כי היא מעדיפה למות מאשר לבקש נדבות.

יום אחד השיגה - אף אחד לא ידע איך - חבילה של כדורי שינה וניסתה להתאבד, אך למזלנו לא הצליחה.

כשהיינו בדרך חזרה מהמחנה הלבשנו אותה בבגדי גברים, מפחד החיילים הרוסים המשחררים, שאהבו בחורות צעירות גם כאשר לא נענו ברצון.

עוד לפני המלחמה הצטרפה לתנועת "השומר הצעיר", שהייתה פעילה בעירנו, ולאחר המלחמה עבדה בטיפול בילדים במחנות הקיץ של התנועה ובבתי ילדים שונים.

עם עלייתה ארצה הצטרפה לקיבוץ געתון יחד עם בעלה ג'קי קמה, ושם חיה עד סוף ימיה. נולדו לה שני בנים ושמונה נכדים. קברה נמצא בבית הקברות של קיבוץ געתון.

אני הייתי הילד האמצעי. לא גדול ולא קטן. לפעמים גם אני עזרתי בעבודות הבית ובשליחויות שונות.

פעם שלחו איתי הביתה זוג מכנסיים שאבא גיהץ לאחד השכנים. זה היה בתקופה שרדיפת היהודים כבר הייתה באופנה אצל הגויים. בדרך, כשהלכתי ברחוב, התנפל עלי נער שנהג בעגלת האשפה, ונופף בשוט שהיה בידו כשהוא רודף אחרי. התחלתי לרוץ, והוא אחרי. קיבלתי מכה או שתיים. ברזל שהשתחרר שהיה ממוסמר לנעליים שלי חתך חתך רציני ברגל השנייה. הדם זרם מהפצע כמו מים. הגיבור שלנו, בראותו דם, נבהל ועזב אותי. כל אותו זמן נזהרתי לא לקמט את המכנסים שהחזקתי על הזרוע. הגעתי איכשהו לשכנים, שחבשו לי את הפצע.

סימני הפצע ההוא קיימים עד היום.

עזרתי גם בדברים אחרים, ולא תמיד זה נגמר באופן כל כך דרמטי.

אחותי ז׳ז׳יקה, רחל, הייתה קטנה ממני בשנתיים. היא הייתה ילדה נחמדה ודמתה לי מאוד. היו לנו כמה אי הבנות. ההורים דרשו ממני תמיד לקחת אותה איתי למשחקים ולבילויים שלי. אני, כמובן, לא רציתי. לא רק שהייתה קטנה, היא הייתה בת, וזה לא התאים לחברת הבנים איתם הייתי משחק. אבל היא הייתה מוכנה תמיד לבוא, ורצתה לשחק כמו בן.

בזמן הנדודים שעברנו בגירוש הייתה באה איתי לבקש אוכל. לשני ילדים קטנים הייתה לפעמים יותר הצלחה מאשר לילד אחד.

אחרי שחזרנו מהמחנות יצאה רחל למחנה קיץ של ״השומר הצעיר״, שם עבדה אחותנו הגדולה נעמי. הילדים שיחקו בשדה ולפתע החל לרדת גשם חזק. לא היה להם היכן להסתתר, וכולם נרטבו. רחל חלתה בדלקת ריאות.

אחי צבי, קיבל את הידיעה על מחלתה, שכר מונית והביא אותה לבית החולים היהודי בבודפשט, אבל לא הצליחו להציל את חייה והיא נפטרה בת תשע. באותה תקופה השימוש באנטיביוטיקה לא היה נפוץ כל כך.

רחל אחותי קבורה בחלקת הגיבורים בבית הקברות היהודי בבודפשט. סמל ״השומר הצעיר״ חרוט על קברה.

מריקה, מרים, הייתה ילדה קטנה בת חמש. כאשר כולנו עזבנו את הקן המשפחתי היא נשארה יחידה עם ההורים.

בתקופת הנדודים שלנו במחנות היה לה קשה ללכת את המרחקים שנאלצנו לעשות כל יום, ואבא נשא אותה על גבו רוב הדרך.

מרים עלתה ארצה עם ההורים, למדה בעכו וסיימה שם את לימודיה. לאחר הנישואים עברה לגור בחיפה. יש לה שלושה ילדים ושלושה נכדים.

זה באשר למשפחתי הקרובה. למרות הנסיבות הקשות, כולנו שרדנו את השואה, עלינו ארצה ובנינו חיים חדשים במולדת החדשה.

משפחתה של אמא - משפחת שוורץ
פישפקלדני PÜSPÖKLADÁNY

חלק מחופשותיי ביליתי בכפר מולדתה של אמא בפישפיקלדני. במשפחתה של אמא הייתה מסורת כי מוצאם ממגורשי ספרד. כידוע, פרדיננד מלך ספרד ואשתו איזבל רצו להוכיח את אדיקותם, ובשנת 1492 חתמו על צו מלכותי: כל מי שאיננו משתייך לכנסיה הנוצרית חייב להתנצר. מי שלא ייענה לצו חייב לעזוב את שטח המדינה תוך שלושה חודשים. כך הגיעו יהודי ספרד למערב ולמזרח אירופה, וכך הגיעה משפחתה של אמי לפישפיקלדני.

אבא סיפר לי פעמים רבות שסבא שלי מצד אמא היה אדם ישר וחרוץ. היו לו כל הסיבות להיות חרוץ. נולדו לו שבע בנות (כמו טוביה החולב) ושני בנים. באותם הזמנים כדי לחתן בת צריך היה להכין נדוניה לכל אחת.

פרנסת המשפחה באה משני בתי מלאכה: בית מלאכה לנעליים, ומתפרה גדולה לנשים. הבנים עבדו בבית המלאכה, והבנות במתפרה.

מבית סבא לא נשארו לי הרבה זיכרונות. אני זוכר במעורפל מדפים עם צנצנות חלב, שממנו הכינה סבתי גבינה וחמאה. בחצר הגדולה שליד ביתם של סבא וסבתא טיילו אווזים, ברווזים ותרנגולות.

בדרך כלל היחסים בין האוכלוסייה היהודית ובין הנוצרית היו טובים. אבל פעם הסתכסכו סבי וסבתי עם אחד השכנים, בגללי.

השכן, שגר ממש ליד ביתם, הזמין אותי לארוחה בביתו. הגישו לי בשר חזיר והבטיחו שזה בשר "חזיר כשר" למהדרין. אני כמובן

אכלתי בכל פה, וגם נהניתי. באתי הביתה וסיפרתי לסבתא כמה טעים היה בשר החזיר הכשר.

קודם כל קיבלתי מנה, איך העזתי לאכול אצל הגויים. לשווא אמרתי שהם הבטיחו שזה כשר. סבא וסבתא לא רצו אפילו לשמוע. אחת האחיות של אמא לקחה אותי למטבח ובמשך רבע שעה שטפה לי את הפה. לאחר מכן ניתקו סבא וסבתא את קשריהם עם השכן, שכמובן ידע היטב שאין דבר כזה "בשר חזיר כשר", ופשוט רצה לצחוק קצת על היהודים.

את רוב החופשות הייתי מבלה אצל דודה אילונקה, אחת מאחיותיה של אמא, שגרה בכפר. לאילונקה Ilonka Néni היו ארבעה ילדים: יושקה Jóska, שהיה מבוגר ממני בשנים רבות, ולמד בחו"ל. אותו הכרתי רק אחרי המלחמה; בת בשם נושי Nusi וזוג תאומים לאצי Laci ופריצי Frici. כולם היו מבוגרים ממני.

בעלה של הדודה, איגנץ צינצנהיים Ignác Cincenheim, ניהל בית מלאכה גדול לייצור גפות - החלק העליון של הנעליים. איגנץ באצי היה אדם נוקשה בחוץ אבל רך ועדין מבפנים. כאשר נישק אותי, התלוננתי כי "המברשת המלוכלכת" מתחת לאפו מדגדגת אותי וזה לא נעים. רק זה היה חסר לשני התאומים: מאותו יום הם לא הפסיקו לשאול אותי מה עם המברשת המלוכלכת של הדוד איגנץ. כמובן שרגזתי.

הם צחקו ממני בעוד עניין: "למה, ליושקה", הם היו שואלים, "אתה עדיין מכפתר את מכנסיך מאחור?" ובכך רמזו שאני עדיין קטן (ואכן, לילדים קטנים היו רוכסים אז את המכנסיים מאחור).

מרוב עלבון ורוגז הייתי הולך להסתתר מאחורי החצאית של הדודה אילונקה. גם שם הייתה בעיה של תחרות: לדודה היה תיש בעל זקן. כל הכפר ידע שהתיש של דודה אילונקה מקנא לה, וכי כל מי שמעז להתקרב אליה יותר מדי, חוטף נגיחה. ובכל זאת, לדודה אילונקה היה מספיק מקום מאחורי החצאית גם בשבילי.

לפעמים הייתי עוזר בבית המלאכה. העזרה שלי התבטאה בכך שהייתי יושב ליד שולחן עבודה שהיה פנוי באותו הרגע, ומכין

סיגריות לדוד איגנץ. לדוד הייתה קופסא מלאה טבק, היו גם ניירות מיוחדים להכנת סיגריות, ומכשיר דמוי מזרק. הייתי ממלא את המזרק בטבק, מלביש את הנייר על המזרק, ומכניס את הטבק לתוך הנייר, כך הכינו אז סיגריות, בעבודה עצמית. הבעיה הייתה שעד שהספקתי להכין סיגריה אחת, הדוד גמר לעשן את הקודמת. קצב הייצור לא הדביק את הביקוש.

הייתה לי התנגשות קטנה עם דודה אילונקה. באחת הפעמים ביקשתי בבכי לחזור הביתה. לדוד איגנץ היו לפעמים סידורים בדברצן, והוא החזיר אותי הביתה. בבית חקרו אותי מה היה כל כך דחוף לחזור. סיפרתי שהדודה נתנה לי לאכול "עשב ירוק", שהיה למעשה תרד. גם המבוגרים לא אכלו ממנו, אבל חשבו שזה טוב לילדים.

משפחת שוורץ, Püspökladány - 1919

הדודה אילונקה והדוד איגנץ עלו לשמים דרך ארובות המשרפה במחנה ההשמדה אושוויץ. הם היו אנשים ישרים, עובדי כפיים חרוצים, ומעולם לא הזיקו לאף אחד. חטאם היחידי היה שהיו יהודים. יהיה זכרם ברוך.

אחות נוספת של אמא שגרה בכפר הייתה הדודה בלנקה Blanka. היא הייתה צעירה מאמא, והיה לה בן - פישטי Pisti - שהיה צעיר ממני בשנה או שנתיים. איתו ביליתי הרבה במשחקים. לפעמים בשעות התפילה בבית הכנסת שיחקנו בחוץ. בזמן שהגדולים התפללו עבורנו בילינו בחצר בית הכנסת.

פעם אחת פישטי, אני וילד נוסף החלטנו לנסות לתפוס אווז גדול ויפה שטייל להנאתו קרוב לחצר בית הכנסת, כדי לנסות לרכב עליו. את ההשראה קיבלנו מהעיתון ההומוריסטי לודש מטיי Ludas Matyi, שעל שערו מופיעה דמות של ליצן רוכב על אווז. זו תמונה שכל ילד בהונגריה מכיר.

כאשר האווז התקרב לבית הכנסת, יחד עם שמונה או תשעה אפרוחים צהובים קטנים, רצנו לקראתו שלשתינו וניסינו לתפוס אותו. האווז לא נבהל, ובמקום לברוח הוא נקט בשיטה הכי בטוחה: הוא התנפל על אחד מאיתנו, ונשך את רגלו בליווי געגוע נמרץ. האפרוחים השיבו בגעגוע נוסף. נראה היה שהקרב אבוד. בכל זאת לא ויתרנו, וניסינו טקטיקה חדשה: פישטי הרים ענף שהיה מושלך על הקרקע ואיים על האווז. הפעם האווז נבהל והחל לברוח, כשהאפרוחים אחריו ואנחנו אחרי האפרוחים. בקצה חצר בית הכנסת הייתה תעלת ניקוז. כאשר האווז הגיע לתעלה הוא פרש כנפיים, נכנס למים, והאפרוחים אחריו. נראה היה שהעסק אבוד, אבל בכל זאת ניסינו להמשיך את המרדף. הרצון שלנו לרכב היה גדול מהפחד. כל זה עד שפישטי נפל למים, נרטב כולו ופרץ בבכי.

וכמובן, את מי האשימו? אותי. אני הייתי הגדול, השובב העירוני. בטח היה זה הרעיון שלי, כבר אז ידעו על אהבתי לרכיבה.

אבא של בן דודי פישטי עבד כרואה חשבון בטחנת הקמח המקומית, ששירתה את כל המחוז. עוד בתחילת המלחמה הוא

גוייס לפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי, לחם עם את וטוריה ביד למען המולדת ולמען הרייך השלישי, ושם מצא את מותו. בינתיים שלטונות המולדת האהובה דאגו לאשתו ולבנו, הסיעו אותם לטיול לגבול הפולני, ושם מסרו אותם לגרמנים, שדאגו להשמדתם באושוויץ. כך הושמדה משפחה צעירה, אחותה של אמא ובן דודי ללא כל סיבה.

אחות נוספת של אמא, ריצה Rica, ניהלה את המתפרה. הייתה צעירה יפהפייה עם שער שחור גולש. לא היה לי קשר רב איתה, כי תמיד כאשר הייתי שם עסקה בניהול העבודה והייתה תופרת מעולה ובעלת טעם. לפעמים, כאשר נכנסתי למתפרה, היו הבחורות שולחות אותי לקנות סוכריות במכולת המקומית, גם אני קיבלתי את חלקי מהסוכריות.

ריצה התחתנה ועברה לגור בעיר מישקולץ Miskolc. נולד לה ילד אחד, כשהיה כבן שלוש או ארבע נלקח יחד עם אמו למחנה ההשמדה באושוויץ. את בעלה גייסו עוד קודם. שכנים שחזרו מהמחנה סיפרו כי בשעת האקציה של מנגלה לחשו לה נשים יהודיות שתמסור את הילד למישהי אחרת ותציל את חייה, היא לא רצתה אפילו לשמוע. יחד הם הלכו למוות הבטוח. מקומם בגן עדן מובטח. בעלה של ריצה ניצל, עלה ארצה והקים משפחה חדשה. לא פגשתי אותו מעולם.

לאחר שריצה התחתנה לקחה על עצמה טרקה Terka, האחות הכי צעירה, את ניהול המתפרה, עד מותו של הסבא. אז עברה לגור בעיר הבירה ושם עבדה כתופרת של נשות החברה הגבוהה, ותפרה שמלות רבות לשחקניות במה ולגברות אחרות.

בזמן המלחמה הסתתרה בעזרת אותן גברות ובעזרת ידיד שהיה קצין בכיר בצבא ההונגרי. בגיל יחסית צעיר נפטרה כתוצאה מתאונה, והיא קבורה בבית הקברות היהודי בבודפשט.

לאחות המבוגרת ביותר של אמא קראו שריקהניני Sárika Néni, והיו לה שישה ילדים (שם משפחתם היה הרטמן Hartman).

בעלה נפצע במלחמת העולם הראשונה בהגנה על האימפריה האוסטרו-הונגרית בחזית הרוסית. הוא נפגע מרסיס בריאות וכמה שנים לאחר המלחמה נפטר כתוצאה מאותה פגיעה.

כאשר הייתי ילד לא פגשתי אותה מעולם, וכשהגעתי לביקור בכפר מולדתה של אימי, היא כבר גרה בבודפשט.

לבנים שלה קראו יושקה Joska, בלה Béla, לצי Laci, ינו Jenö ולשתי הבנות איבויה Iboja וארז׳בט Erzsébet.

הבנים הגדולים, יושקה ובלה, גויסו לפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי ונעלמו בחזית הרוסית. איבויה נשלחה לאושוויץ ונרצחה שם. ארז׳בט הוגלתה לטריזיאנשטט וניצלה. התאומים לצי וינו הסתתרו בבודפשט. ינו נתפס על ידי הבריונים של צלב החץ, ששלטו באותו זמן בהונגריה. יחד עם יהודים אחרים הובא לשפת הדנובה, ונורה למוות. לצי סיפר לי כי לאחר שהצליח להימלט דרך הגגות ממקום האיסוף אליו הובא, הסתתר במשך כמה חודשים בדיר חזירים מחוץ לעיר הבירה ואיכר מקומי עזר לו לשרוד.

הדודה עברה את המלחמה בגטו בבודפשט, בישלה במטבח של הקהילה. בתקופה שלאחר המלחמה, כל יום לאחר סיום עבודתה היומית הייתה מתיישבת מול הדלת בביתה ומצפה שמישהו מהילדים ישוב. איש לא שב!. דודה שריקה קבורה בבודפשט, מדי פעם אחת מנכדותיה מבקרת את קברה.

הרמין Herminke הייתה צעירה מאמא בשנה שנתיים. בגיל צעיר יחסית עברה לגור בדברצן קרוב לביתנו. היו לה המון מחזרים שהביאו לה ממתקים, במיוחד נהניתי מ״חלב הציפורים״ שהייתה מקבלת ושומרת עבורי (״חלב ציפורים״ זה מוס שוקולד, או וניל. זה היה טעים).

הרמין נשלחה לאושוויץ מבית החרושת ללבנים בדברצן, מקום האיסוף של יהודי העיר לפני הגירוש. שם פגשה את בת אחותה נושי, והן שהו יחד באותו הבלוק.

נושי הייתה נערה צעירה ויפה בגיל ההתבגרות. כאשר ראתה והרגישה את תנאי החיים במחנה, לא רצתה להמשיך לחיות, מה גם

שידעה מה עלה בגורלם של אמה ואביה שהגיעו יחד איתה והושמדו עוד באותו היום בו הגיעו. הרמין לא ויתרה, לא נתנה לה להתייאש, נלחמה גם בשבילה כאשר היה צורך בכך. וכך ניצלו שתיהן וחזרו לאחר המלחמה ממחנה המוות אושוויץ.

הרמין נישאה לאחד המחזרים שגם הוא חזר מהמחנה והם חיו כזוג יונים עד גיל מבוגר. הם קבורים בבית הקברות היהודי בעיר פצ׳ Pécs בהונגריה. נושי היגרה לצרפת והיא חיה שם עד היום.

על שני האחים של אמא אני יודע מעט מאוד. יושקה, הבן הבכור, עזב בגיל צעיר את מקצוע הסנדלרות, עבר לעיר הבירה, נעשה שם עיתונאי-שחקן, ועסק בכל מיני מלאכות מוזרות. הוא ניתק את הקשר עם המשפחה, חי חיי רווקות ונפטר בגיל מבוגר.

הבן השני, מיקלוש-משה, היה פעיל בשמאל ההונגרי עוד לפני המלחמה. בזמן המלחמה עבד בבית היתומים לבנים של הקהילה, הסתתר יחד עם הילדים ודאג לקיומם במשך הרדיפות. לאחר עליית הקומוניסטים לשלטון קיבל משרה ממשלתית בבירה, התחתן, הקים משפחה, וגר יחד עם משפחתו בדירת שרד באזור שהיה שמור לפקידי ממשלה בכירים. כל זה עד שהוא מאס בהם או שהם מאסו בו.

לאחר מהפכת 1956 בהונגריה עלה ארצה יחד עם אשתו לילי ושתי בנותיו שושנה וזהבה, והם חיו בתל-אביב. הוא עבד עבודה פיזית קשה, אהב את ישראל ולא התלונן אף פעם. מיקלוש נפטר בתל-אביב. בנותיו ואשתו חיות עדיין בתל-אביב.

בבית הקברות היהודי בפישפקלדני קבורים רק סבא וסבתא שלי. ניסיתי מספר פעמים למצוא את קבריהם, ללא הצלחה. בית הקברות במצב רע. מצבות רבות נפלו, וגם מאלה שעומדות נמחקו הכתובות וקשה למצוא קבר כלשהו. אין כיום יהודים בעיירה זו.

שמעתי שלאחר המלחמה הקימו מצבת זיכרון בכיכר העיירה לזכר אלה שנפלו במלחמת העולם השנייה. ״למרבה הצער״, לשמות היהודים לא נשאר מקום על לוח הזיכרון.

זה בקשר לפישפקלדני.

משפחתו של אבא - משפחת פלדמן
הוידוסובוסלו HAJDÚSZOBOSZLÓ

את ביקורי בהוידוסובוסלו אני רוצה לנצל כדי לספר מעט על משפחתו של אבי.

הדוד וילמוש פלדמן Vilmos Feldman היה מבוגר מאבי בכמה שנים, חי בסובוסלו. הוא נחשב לאיש עשיר. היה לו בית מלון בן 14 חדרים, במקום קטן כמו סובוסלו זה נחשב מלון גדול.

המקום היה ידוע כבר אז כמקום של מרחצאות מרפא. בנוסף למלון הייתה למשפחה גם חנות מזכרות, והדוד וילמוש עסק גם במסחר של תבואה וכו'. היה סוחר בקנה מידה גדול. לעיתים היה מזדמן לדברצן, עיר מגורינו, בגלל עסקיו. ייתכן שמסיבה זו בחר בו אבי להיות לי לסנדק. באותם זמנים זה היה תפקיד מכובד ומחייב.

כל שנה לקראת פסח, באביב, היו קונים לילדים נעליים ובגדים חדשים. למזלי, אחי היה גדול ממני בתשע שנים, כך שלא שמרו את הבגדים שהיו קטנים עליו כדי להעביר אלי. מאחותי לא יכולתי לקבל בגדים, כי בנות עוד לא לבשו מכנסיים באותם הזמנים. כך יצא שכל שנה קיבלתי בגדים חדשים. הדוד וילי היה מופיע אצלנו לפני פסח, לברר אם בן הסנדקות שלו גדל מספיק כדי לקנות לו בגדים חדשים לקראת החג.

מנהג נוסף היה לו כאשר ביקר בביתנו. היה מושיב אותי על ברכיו, ומעמיד אותי במבחן: ביד אחת הוא החזיק מטבע של כמה גרושים, וביד השנייה - מטבע קטן במידותיו אבל בעל ערך גבוה יותר. כבר אז, כמו היום, לא הצטיינתי בעסקים, ובחרתי, כמובן, במטבע הגדול בעל הערך הנמוך. הורי והדוד צחקו והדוד וילי נתן

לי את שני המטבעות. גם כאשר כבר הבנתי יותר את ערך הכסף, עדיין בחרתי במטבע הגדול. שיצחקו קצת הדוד וההורים.

משפחת פלדמן בהידוסובוסלו גרה בבית איכרים גדול עם חצר גדולה. בחצר היו בעלי חיים רבים: פרה ברפת (שתינו חלב חם ישר אחרי החליבה), תרנגולות (אכלנו ביצים מהלול), אווזים וברווזים שטיילו בחצר. קלחי תירס גדולים היו תלויים על חבלים, לייבוש. במחסן המזון שהיה צמוד למטבח היו נתחי בשר מעושן גדולים.

את הסיפור הבא שמעתי מאחי. בביתו של הדוד התארחו שלושה בני דודים, נערים בגיל ההתבגרות: ג'וסי, הבן של הדוד וילי; אוטו, הבן של אחות אחרת של אבא, וטיבור, אחי. הדודה אילוש ניני Ilus Néni אפתה לכבוד שבת שלוש תבניות עוגה. ועוגה אצלנו היא תמיד עוגת שמרים רצינית. בליל שבת שלושת הבנים נעשו רעבים, אבל פחדו שהדודה תכעס אם יתחילו לאכול את אחת העוגות. לאחר מחשבה רצינית והתייעצות, החליטו לפתור את הבעיה בצורה אלגנטית: הם אכלו עוגה אחת שלמה, ואחר כך שטפו את התבנית.

למחרת לא הצליחה הדודה אילוש להבין מה קרה לעוגה שלה. היא הייתה בטוחה לגמרי, טענה, שאפתה שלוש עוגות. אז לאן נעלמה העוגה השלישית? הבנים, כולל בנה של הדודה, ניסו לשכנע אותה שהיא אפתה רק שתיים. הדוד וילי הצטרף למאמצי השכנוע, למרות שייתכן שחשד במשהו.

לדוד וילמוש היו ארבעה ילדים: בן אחד, שאותו כבר הזכרתי, ג'וסי, ושלוש בנות: באבא, פירי ועליז.

יום אחרי שהגרמנים כבשו את הונגריה נעצר הדוד וילמוש יחד עם מנהיגים ומכובדים אחרים בקהילה היהודית. למרות היותו לוחם בצבא ההונגרי במלחמת העולם הראשונה בדרגת סמל, נחשב כעת כאויב העם.

הדוד הובא למחנה הסגר בחווה ליד דברצן, יחד עם רבים אחרים מהסביבה, כולל אנשים מדברצן עצמה, ושם נעשה ניסיון לדרוש עבור שחרורם דמי כופר. אנשי הקהילה בדברצן ניסו - והצליחו - להעביר להם אוכל כשר, אבל כל קשר או מגע עם המשפחות נאסר

בתכלית האיסור. משם הוגלה הדוד וילמוש למחנה לעבודות כפייה בווינה. ביום כיפור של שנת 1944 קיבל התקף לב מרוב סבל ועגמת נפש נפטר ונקבר בבית הקברות היהודי בווינה. לאחר מספר שנים הקימו בניו מצבה על קברו.

הבן ג'וסי גויס לפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי ושרד את המלחמה. הדודה, יחד עם שלוש הבנות, נשלחו לאושוויץ. הדודה נרצחה ביום שבו הגיעו לשם. הבנות ניצלו ולאחר המלחמה חזרו הביתה. עליז סיפרה לי שהיא הייתה צריכה לשקר לגבי גילה, כי הייתה רק בת 16 וכדי לא להיחשב לילדה אמרה שהיא בת 18. הודות לעזרה הדדית בין הבנות הן הצליחו לעבור את כל הסבל והעינויים שהיו מנת חלקן במקום הנורא ההוא, ולחזור הביתה.

הבנים של הדוד וילמוש עלו ארצה, הקימו משפחות, יסדו כפר חדש (בצרה) ושמרו בליבם את זכר הוריהם, שלא זכו לראות נכדים ונינים בחייהם.

כיום אין קהילה יהודית בהידוסובוסלו, לוח זיכרון עם שמות הקדושים תלוי בבית הקברות היהודי בדברצן.

הדודה רגינה Schwarcz Regina הייתה אלמנת מלחמה, בעלה נפל בהגנה על האימפריה האוסטרו-הונגרית במלחמת העולם הראשונה. לדודה רגינה היה קיוסק של טבק ועיתונים בדברצן. גם היא הייתה הסנדקית שלי. בילדותי לא היו לה ילדים קטנים, ואני הייתי מבלה אצלה פעמים רבות.

זכור לי באופן מאוד מעורפל כי הייתי קטן מאד כאשר הסבתא שלי, מצד אבא הייתה על ערש דווי הביאו אותי למיטתה בביתה של הדודה כדי להיפרד. אני חושב שזו הפעם הראשונה והאחרונה שראיתי אותה בחיים.

הדודה רגינה עזרה לנו הרבה מאוד במשך השנים. כאשר בבית כלו כל הקיצין, וגם בחנות המכולת לא נתנו יותר בהקפה, שלחו אותי "לבקר" אצל הדודה רגינה. ההורים התביישו להודות שאין להם ממה להכין את סעודת השבת לכן שלחו אותי. הדודה שאלה אותי: "מה העניינים?" אבל לא המתינה לתשובה ותמיד עזרה.

לדודה היו ארבעה ילדים: שני בנים (מיקי Miklos, הבכור, ושני Sanyi, הבן השני) ושתי בנות (קלרי Klari, ואולגה Olga).

את הבן הבכור גייסו עוד בראשית המלחמה לפלוגות העבודה של הצבא ההונגרי. הבן השני גויס מאוחר יותר. שני, הבן הצעיר, היה אלוף האזור ברכיבה על אופנים וזכה במספר פרסים בתחרויות ארציות. לפי הידיעות שהגיעו למשפחה אחרי המלחמה, נפגשו שני האחים בחזית הרוסית, ובנסיגה הגדולה הובלו, ברגל, בדרך להונגריה. הסגל ההונגרי "טיפל" ביהודים בצורה אכזרית ביותר. מיקי, הבכור, התקשה בהליכה בגלל אפיסת כוחות וחולשה והתחיל לפגר אחרי הצועדים, אחיו חזר לתמוך בו. שניהם נורו על ידי אנשי הסגל ההונגרי והושארו בצידי הדרך אי שם בשדות אוקראינה.

אחת הבנות, אולגה, נשלחה למחנה ההשמדה אושוויץ, אבל ניצלה. אחרי המלחמה נשלחה לאשפוז ולהחלמה בשוודיה, יחד עם קבוצת נשים נוספות, בעזרתו ותווכו של הרוזן השוודי ברנדוט.

קלרי, יחד עם בתה בת השש, גרה אמנם בבודפשט, אך שבה לדברצן כדי להיות עם אמה בזמנים הקשים ההם. שלושתן גורשו לאוסטריה ועבדו בכפר בעבודות חקלאיות בתנאים טובים יחסית, ועברו את המלחמה בשלום. הדודה רגינה היגרה לאחר המלחמה לשוודיה יחד עם שתי הבנות ושני נכדים - הבנים של הבת קלרי. היא נקברה בשוודיה, ונכדיה חיים שם עד היום.

אחות נוספת של אבא, רללה Rella Galambos, חיה בבודפשט. הייתה נשואה ולה שני ילדים - אוטו ועליז. את תקופת המלחמה עברה כל המשפחה ביחד בבודפשט. בעלה של הדודה היה נכה מלחמה ממלחמת העולם הראשונה, בעל אות הצטיינות מיוחד, ולכן כל המשפחה לא קיבלה צו גירוש כמו שאר היהודים, והודות לכך ניצלה.

לאחר המלחמה היגר הבן אוטו לשוודיה ועבד שם כרופא נשים. מאוחר יותר הביא את הוריו לשוודיה ושם נפטרו בשיבה טובה.

הבת עליז נישאה וחיה בווינה עם משפחתה, יש לקוות שתחיה עוד שנים רבות.

אחות אחרת של אבא הייתה אילונקה מנדל Mandel Ilonka. האמת, מעולם לא פגשתי אותה. היא חיה בבודפשט. בזמן שלטון ״צלב החץ״ בסוף המלחמה התגוררה בבודפשט בבית מוגן על ידי הצלב האדום ולשלטונות אסור היה להיכנס לבתים אלה.

למרות זאת, יום אחד פרצו קלגסים של התנועה הפשיסטית ״צלב החץ״ לבית המוגן, הוציאו את כל דייריו, הובילו אותם לשפת הדנובה וירו בהם למוות. את הגופות הם השליכו למים. כך סיימה הדודה אילונקה את חייה ללא עוול בכפה. אשמתה היחידה הייתה שנולדה יהודיה. כל זה נעשה על ידי בריונים שחשבו את עצמם לגיבורים מול נשים וילדים חסרי ישע. הדבר נעשה באמצע היום. בתוך עיר הומה אדם, עם בתי קפה פתוחים ובתי שעשועים מלאים חוגגים. קשה להאמין, אבל זה מה שהיה. הדודה אילונקה לא הייתה היחידה שסיימה כך את חייה. היו יהודים רבים שסיימו את חייהם כמוה. יהי זכרה ברוך!

על שני האחים הנוספים של אבא אני יודע מעט מאוד. הדוד איגנץ Feldman Ignác גר בעיר הולדתה של אמא, פישפיקלדני. היה בעל משפחה ענפה, עם בנות ונכדים רבים. שמעתי שהיה אדם אמיד, הייתה לו חנות לדברי סדקית ובית מרזח בכפר. לכל אחת מהבנות קנה כנדוניה בית יפה ומרווח. אשתו ואחד הבנים נפטרו עוד לפני המלחמה. לאושוויץ נשלח יחד עם כל משפחתו - בנות ונכדים - וכולם נרצחו, פרט לבת אחת שהייתה עדיין רווקה ללא ילדים, ולכן הופרדה מאחיותיה בסלקציה של מנגלה. נכדה אחת הוגלתה לאוסטריה ושם ניצלה. כל יתר בני המשפחה נשלחו למשרפות ביום הגיעם לאושוויץ.

על הדוד ינו Feldman Jenő אני יודע מעט מאד. גם הוא היה בעל משפחה של תשע נפשות. כולם, פרט לבת אחת, נספו בשואה. הדוד ינו גר בכפר נידח בצפון מזרח הונגריה. הדבר היחיד שאני זוכר הוא כי כל שנה לפני פסח היה אבא דואג לשלוח לו מצות, כי במקום שהוא גר לא אפו מצות, כנראה שהיו שם מעט מאוד יהודים.

פרט לבת היחידה שעברה לגור בבודפשט ולכן ניצלה, כל בני משפחתו נרצחו על ידי הנאצים.

זהו סיפור בני משפחתו של אבי. חלקם ניצלו, רובם נרצחו ומהם לא נותר אפילו זכר או קבר. סיפורם הוא סיפור חייהם ומותם של רוב משפחות היהודים בהונגריה באותם הזמנים. כולם היו אנשים ישרים, עובדים, שפרנסו את משפחותיהם ביגיעת כפיים ולפעמים בקושי. הם האמינו כי הם בנים מסורים למולדת, הונגריה, שאותה אהבו וכיבדו. אבל השלטונות באותה תקופה חשבו אחרת.

לא נשאר לנו אלא לכבד את זכרם ולזכור את אשר עשה לנו עמלק של תקופתנו. יהי זכרם ברוך.

לוח זכרון בבית הקברות היהודי בדברצן
לזכר קדושי - Hajdúszoboszló

אהבה - סקס - ואכזבות

שלושת אלה הולכים יחד. לא תמיד כל השלושה, אבל אכזבות תמיד יופיעו, לפעמים באיחור.

בחצר בית הספר עברתי את החוויה המינית הראשונה שלי. כאשר שיחקנו שם, הציעה לי ילדה אחת לשחק ברופא וחולה. היא אמרה שהיא תהיה הרופאה ואני אהיה החולה. הסכמתי מייד.

בחצר הייתה ערימה של רהיטים. זחלנו מתחת לערימה. היא אמרה לי: "תוריד את המכנסיים, אני צריכה לתת לך זריקה, אתה חולה מאוד". הורדתי! היא הוציאה סיכה ודקרה אותי במקום עדין בגוף. אני לא יודע מה יצא לה מכל זה, אבל אני הבראתי מייד. כפי הנראה לילדה זו היה ניסיון רב ממני.

אין ספק שהייתה זו החוויה המינית הראשונה שלי. זה לא היה הכי נעים, אבל גם האחרות לא היו תמיד נעימות.

בתקופה זו קיבלתי גם את ההדרכה הראשונה בעובדות החיים. ישבתי עם ילד מהרחוב על מדרגות הכניסה לבית דודתי. הילד, שהיה כבר "מומחה גדול", סיפר לי איך באים ילדים לעולם. הוא אמר שאבא מכניס לבטן של אמא סוג של נוזל (וקרא לנוזל בשמו), הבטן של אמא גדלה, ולאחר זמן מה זורקת החסידה את התינוק דרך הארובה למיטה של אמא. כך באים ילדים לעולם.

ניסיתי לחלוק על דבריו ושאלתי למה החסידה באה רק לבית החולים, כי זכרתי שאת אחותי הביאה אמא מבית החולים. הייתה לו תשובה משכנעת: בבית החולים הארובות גבוהות יותר ולחסידה נוח יותר. זה היה בהחלט משכנע. יחד עם זאת, הוא הזהיר אותי

שיש כאן סביב כל העניין גם משהו מסתורי ולא לגמרי ברור ואסור לדבר על זה עם מבוגרים, כי הם לא מבינים בזה שום דבר, רק אנחנו הילדים יודעים את הכול.

לא היה לי עם מי לדבר על זה. באותם הזמנים לא ניתנו כל הסברים או הדרכה לילדים בענייני סקס, היה זה טאבו מוחלט.

חוויה נוספת בילדותי בנושא זה קשורה לדייר המשנה ששכר חדר בדירתנו. היה זה מוסיקאי צועני צעיר, שניגן על צימבלום, כלי מיתר, הדומה לפסנתר אבל עם מיתרים בחוץ, והנגן מקיש על החוטים בשני מקלות. בהונגריה כלי נגינה זה די נפוץ. בארץ לא ראיתי כאלה.

יום אחד, בשעה ששיחקתי ברחוב ליד ביתנו, הופיע הדייר שלנו והציע לי להילוות אליו לביקור אצל אביו, שגר לא רחוק.

הלכתי איתו. הייתי כבר יחסית גדול, בערך בן שבע או שמונה. ברחוב מקביל לרחוב שלנו היו שני העסקים של האבא: שני בתי בושת לתפארת. הבית שנכנסנו אליו לא היה שונה מכל הבתים בסביבה. שער גדול מעץ, שבו יכלו להיכנס עגלות רתומות לסוסים, בעלי חיים וכדומה, ושער קטן להולכי רגל.

נכנסנו לחצר. מסביב ישבו היפהפיות על שרפרפים. חלק קילפו תפוחי אדמה, כנראה לארוחת הצהרים, חלק השתזפו בשמש. הן החליפו צחוקים עם הדייר שלנו, צבטו בלחיי, שאלו אותי שאלות שונות.

אחת הגברות, אני לא יודע אם היה לה תפקיד מיוחד, הזמינה אותי לעלות איתה לקומה השנייה לשתות איתה "לחיים". עלינו, היא פתחה ארון, כנראה בר, ומזגה לי כוס סודה בכוס גבוהה והוסיפה מנה גדושה של מיץ פטל. עד אז אפילו לא ראיתי מיץ פטל, ולא ידעתי על קיומו. הבחורה עמדה והביטה איך נהנתי מהשתייה. נהניתי מאוד! משקה כזה חלומי לא טעמתי מעודי. אני חושב שההנאה שהרגשתי באותו זמן הייתה גדולה מכל ההנאות שהרגישו אי פעם בבית הזה. מרוב התרגשות שכחתי להודות לה.

עם זה עוד לא תם הביקור. הדייר שלנו הציג אותי בפני אבא שלו, שהיה למעשה אביו המאמץ: אדון לבוש בחליפה מהודרת, כולו חיוכים, נמס מרוב טוב, שרשרת שעון הזהב מציצה מכיס המעיל שלבש. הוא נתן לי מטבע של חצי פנגו - בערך חצי שקל. באותם הזמנים זה היה הרבה כסף בשביל ילד. עוד באותו יום הוצאתי את כל הכסף על גולות, ותוך חצי שעה הפסדתי הכול במשחק.

היה לביקור הזה עוד המשך ארוך. כל פעם שהאדון בעל הבית עבר ברחוב שלנו וראה אותי בחוץ - היה נותן לי כסף לקניית גולות.

היה זה ביקורי הראשון והאחרון בבתי עינוגים מהסוג הזה, אבל נהניתי מאוד.

הדייר שלנו הזהיר אותי לא לספר בבית איפה הייתי. לא סיפרתי!

אהבתי הראשונה הייתה ילדה שלמדה בכיתה מקבילה. זה היה בכיתה ב' או ג'. יתכן שהייתה זו הילדה שרקדה בלט בחגיגת בית הספר, אולי אחרת. אבל הייתה זו הפעם הראשונה שמי שהתאהבתי בה לא ידעה עלי, אבל לא האחרונה. היו עוד אהבות כאלה, שרק אני ידעתי עליהן, ואילו הנאהבת לא ידעה. זו, כאמור, הייתה הראשונה.

אירועי הגירוש והמחנות הפרידו בינינו לכמה שנים.

לאחר שבע-שמונה שנים, כאשר הייתי חייל בקיבוץ יד-מרדכי, ראיתי אותה עובדת בגן הירק של הקיבוץ. שנינו השתנינו מאז ימי בית הספר, אבל אני בטוח שזו הייתה היא, אהובתי הראשונה. פתחתי איתה בשיחה. היא לא הכירה אותי וייתכן שכלל לא ידעה עד אז על קיומי.

באותו זמן היו לי כבר אכזבות חדשות, וזה עזר לשכוח את הישנות.

אני זוכר שני מקרים נוספים של אהבה נכזבת בתקופת ילדותי.

בערך בגיל 12-13, במחנה העקורים בגרמניה בו הייתי בדרך לארץ, הייתה ילדה יפה בגילי. שמה היה איצה. לא הייתי היחידי שהיה מאוהב בה, היא הייתה באמת יפה מאוד. לצערי, גם היא לא

הבחינה באהבתי, אבל התעלמה גם מכל האחרים שאהבו אותה. היא עלתה ארצה באוניית המעפילים "אקסודוס", והייתה לחברת קיבוץ הזורע. אולי היא חברה שם גם היום.

המקרה השני שזכור לי ארע מאוחר יותר. היה זה בט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, בשנה הראשונה שלי בארץ, ב"בן-שמן". לקחו אותנו לנטיעות במעברה קרובה לכפר ויתקין. את החגיגה ארגנה מורה-חיילת, שאת שמה אינני יודע ואולי גם לא ידעתי אז. היא שרה אתנו, רקדה איתנו הורה והצלחתי אפילו לאחוז בידה בשעת הריקוד. הכרתי אותה רק יום אחד, אבל זו הייתה אהבה ממבט ראשון. הרבה זמן חלמתי עליה, התגעגעתי אליה. במידה מסוימת היא ייצגה בעיני את ארץ ישראל, את הצברים, שרציתי להיות כמוהם כמה שיותר מהר.

יכול להיות שמקרה זה, למרות שהיה חולף, רק של יום אחד, השפיע על חיי יותר מכל האחרים: בשירותי הצבאי פגשתי מורה-חיילת נוספת, שהפכה להיות אשתי.

גטו - גירוש

ב - 19 במרץ 1944 כבשו הגרמנים את הונגריה, שהייתה לכאורה בת ברית וחלק ממה שנקרא מדינות הציר.

כידוע, המושל הורטי פתח בגישושים ראשונים לברוח מ"חיבוק הדוב" של היטלר, כנראה מכיוון שצפה איך תסתיים המלחמה.

זה לא מצא חן בעיני הגרמנים, אשר קיוו עדיין לעצור את ההתקפה של הצבא האדום, שהתקדם לכיוון הקרפטים. באותו הזמן פרשו רומניה ואיטליה מהברית עם הגרמנים.

כמה ימים לאחר פלישת הצבא הגרמני הופיעו יחידות גם בדברצן. אנחנו, הילדים היהודים עם הפאות, רצנו להצדיע לקצינים הגרמנים שטיילו ברחוב הראשי. כל חייל גרמני נראה לנו כקצין. הם הצדיעו בחזרה.

עם כניסת הגרמנים נפסקו הלימודים, ומבנה בית הספר הוחרם יחד עם מוסדות נוספים של הקהילה.

ליל הסדר של שנת 1944 זכור לכל משפחה יהודית בהונגריה כליל אימים. פחדנו להשאיר דלת פתוחה לאליהו הנביא בגלל הרוחות הרעות שהסתובבו בסביבה, שמא ייכנסו במקום רוחו של הנביא. ואומנם נכנסו!

לאחר זמן קצר התחילו להופיע על הקירות כרזות, בהן גזירות שונות. הראשונה בהן הייתה צו לנשיאת מגן דוד צהוב על הבגד החיצוני. כל אזרח ממוצא יהודי הצטווה לתפור על בגדיו החיצוניים מגן דוד צהוב בגודל 10x10 סנטימטר. ללא הסימן הזה אסור היה לאף יהודי - כולל ילדים - לצאת לרחוב.

לאחר כשבוע יצאה הוראה מטעם ראש העיר, על הגדרת מספר רחובות כאזור מגורים ליהודים בלבד - הגטו. התחילה נדידת עמים. היהודים מכל חלקי העיר עברו לאזור הגטו, הנוצרים - יצאו מאזור הגטו החוצה, לחלקים אחרים של העיר.

תוך עשרה ימים הוקם הגטו. הרחובות המסומנים הוקפו בגדר עשויה מעץ. כל החלונות שפנו לכיוון האזור הארי היו חייבים להיות מכוסים בנייר שחור. היציאה והכניסה לגטו הייתה מותרת רק ברישיון. בשערים עמדו שוטרי הז׳נדרמריה ההונגרית.

בזמן הראשון הורשו תושבי הגטו לצאת כל יום לשעתיים כדי להצטייד במצרכים הכרחיים.

אנחנו גרנו באזור שהוכרז כאזור הגטו לכן לא היינו חייבים לעבור דירה, אבל היינו חייבים למסור חדר אחד למשפחה יהודית, שנאלצה לעבור אל הגטו. הייתה זו משפחה שהכרנו קודם. אני הכרתי אותם במיוחד. אבי המשפחה היה פקיד בכיר אולי אפילו שופט בבית המשפט של דברצן. הם חיו בווילה מפוארת בדרך ליער הגדול. אזור וילות של עשירי העיר.

פעם בשבוע הייתי בא אליהם לעבוד במגרש הטניס הפרטי שהיה בחצר ביתם. היו להם שני בנים מבוגרים אשר שיחקו טניס בינם לבין עצמם. תפקידי היה ״לאסוף כדורים״. בשני קצות המגרש עמדו ילדים, ביניהם אני, ותפקידנו היה להחזיר למגרש את הכדורים שיצאו מחוץ למגרש. תמורת העבודה הזו הייתי מקבל תשלום. כפי שסיפרתי, הם היו אנשים עשירים. פעם נכנסתי לביתם דרך המטבח וראיתי בתנור אווז שלם. נורא נבהלתי, כי הוא הסתכל עלי בצורה משונה כאילו רצה להגיד משהו. יכול להיות שהיה לו חם...

כעת רצה הגורל והם הזדקקו לעזרה מאתנו. הבנים כבר לא היו איתם, כנראה למדו במקום אחר. לאחר המלחמה לא פגשנו בהם יותר. כפי הנראה לא חזרו מהמחנות.

זמן קצר אחרי הקמת הגטו הייתה התקפה אווירית קשה על דברצן, בעיקר על תחנת הרכבת שבה עמדו רכבות בדרך למזרח.

חיילים גרמנים וגם אזרחים נפגעו מההפצצה. מייד כמובן האשימו את היהודים, בחשד של איתות למטוסים איפה להפציץ. עובדה, את אזור הגטו לא הפציצו. גם אזורים אחרים בעיר לא הופצצו, אבל אנחנו היינו בעיניהם "מוכרי המולדת".

לפינוי הנפגעים וההריסות גייסו גברים יהודים מהעיר. גם אבא יצא לעבודות אלה למספר ימים.

תקופת הגטו לא ארכה זמן רב. אולי חודש. חודש וחצי. יום בהיר אחד עברה השמועה שעומדים להעביר אותנו למחנות עבודה במזרח אירופה. גם הרב הראשי של העיר חיזק ידיעה זו, כאשר אסף את בני הקהילה בבית הכנסת של קהילת השטשסכוו, ובנאום נרגש קרא לכולם לשתף פעולה עם השלטונות. הובטח לו שכל מי שישתף פעולה לא יאונה לו כל רע.

למחרת, השכם בבוקר, פרצו יחידות של הז׳נדרמריה ההונגרית בליווי עגלות לשטח הגטו. בצעקות ובגידופים קראו לכל תושבי הגטו לצאת מיד לרחוב, והודיעו כי מותר לקחת חפצים לפי יכולת הנשיאה של כל אדם.

את הזקנים והילדים הקטנים העלו על עגלות, האחרים הלכו ברגל. אמא ושתי אחיותיי עלו על העגלה. אבי, אחותי הגדולה ואני הלכנו אחרי העגלות.

הובילו אותנו לבית החרושת ללבנים שמחוץ לעיר. כאן ריכזו את כל תושבי העיר היהודים, יחד עם יהודים מהכפרים ומיישובים קטנים אחרים בסביבת דברצן. את שטח בית החרושת הקיפו בחומה של אדמה וחול והושיבו חיילים סביב החומות עם נשק אוטומטי כדי למנוע אפשרות בריחה מהמקום.

בשטח המחנה שרר טרור נוראי של המשטרה ושל כוחות נוספים. הסתובב בשטח המחנה פרחח לבוש במדים, שאיש לא ידע מה תפקידו. לפניו רץ ״שוטר יהודי״ שצעק ״עמוד דום״ Achtung וכל האנשים היו חייבים לעמוד דום עד שהאדון יעבור. הוא החזיק ביד שוט עשוי מעור קשה, והרביץ מדי פעם ללא כל סיבה וללא כל מטרה.

בנוסף, הודיעו בצעקות שיש למסור לשלטונות את כל דברי הערך, התכשיטים, הכסף וכדומה. איימו שאם יימצא אצל מישהו כסף או דברי ערך שלא נמסרו, הוא יהיה צפוי לעונש מוות. היה זה שוד לאור היום, ללא כל פקודה או צו. הזדמנות לשדוד ללא עונש. לאחר זמן קצר התמלאה התעלה ששימשה כבית שימוש בדברי ערך וכסף שהאנשים העדיפו לזרוק מאשר לתת לבריונים האלה.

ראיתי את דודתי מבשלת מרק, ושטרות של מאה פנגו (שזה היה הרבה כסף) משמשים לה כחומר בערה. לא התפלאתי כלל.

לאחר מספר ימים באה הודעה על הפרדה של המשפחות. משפחות מרובות ילדים, נשים שבעליהן מגויסים, ועוד כמה מיוחסים הופרדו מהשאר, ובצעדה רגלית הועברו לחווה חקלאית מחוץ לעיר. גם משפחתנו נכללה בקבוצה זו.

אחות של אמא, שגרה בדברצן, הייתה גם היא במחנה זה, והצענו לה להצטרף אלינו כבת משפחה, אך היא חשבה שטוב יותר להשתייך לקבוצה של צעירים שבוודאי יהיו מיועדים לעבודה, ולא להצטרף למשפחות עם ילדים קטנים. היה זה אופייני לאותה התקופה. לעולם לא ידעת מה טוב יותר. בסופו של דבר נשלחה לאושוויץ ואנחנו לאוסטריה.

הצעדה למרחק של מספר קילומטרים הייתה קשה. נשאנו על הגב את כל המטלטלים שהבאנו מהבית. אחרי כמה מאות מטרים ביקשה אמא שנשאיר אותה במקום, כי היא לא יכולה להמשיך ללכת. כמובן שלא השארנו אותה בדרך ואיך שהוא הגענו לחווה הנידחת.

כעבור ימים אחדים, ב - 26 ביוני 1944 הובילו אותנו לתחנת רכבת קטנה, לא הרחק מהחווה, והעמיסו אותנו לתוך קרונות להובלת בהמות. בכל קרון היו בין 80 ל - 90 איש. לאחר שדחסו את הנוסעים לתוך הקרון נעלו את הדלתות מבחוץ.

המצב בקרונות היה בלתי נסבל. בקרון שהיה מיועד להובלת בהמות או משאות אחרים בקושי היה מקום לשבת ולהושיט רגל. רוב הזמן ישבנו מקופלים, צפופים וצמודים אחד ליד השני בלי יכולת כמעט לזוז. כך הובילו אותנו שבעה ימים ושבעה לילות.

אמרו לנו כי את כלי המיטה, המזוודות והחבילות גדולות יש להעמיס על קרון מיוחד, המיועד לכך, כדי שלא יתפסו מקום בקרון, שהיה גם כך צפוף. נודע לנו אחר כך שאת שני הקרונות בהם הועמסו החפצים של מאות תושבי העיר לא צירפו בכלל לרכבת.

היה זה המשך מעשי השוד שבהם התמחו השוטרים ואנשי הז'נדרמריה.

היו קרונות שבהם נפטרו אנשים מרוב חולי וסבל, והאחרים נאלצו לשבת על הגופות. אנשים קיבלו התקפי עצבים, השתגעו תוך כדי נסיעה. נוסף לסבל הפיזי היה גם הפחד מפני הבלתי נודע: לאן מסיעים אותנו? וכמה זמן עוד נצטרך לשבת בתנאים כאלה? כמובן שלא היו כל תנאים סניטאריים, והיינו עושים את הצרכים בדלי,

שאת תוכנו שפכו החוצה דרך אשנבים קטנים שהיו בארבע פינות הקרון.

במשך כל תקופת הנסיעה פתחו את הקרונות רק פעמים ספורות, ואפשרו לכמה גברים לרדת להצטייד במים. מזון חילקו אולי שלוש פעמים במשך כל הנסיעה. עגלות של איכרים עברו ליד הקרונות, ודרך החלונות הצרים, שהיו בארבע פינות הקרון, זרקו פנימה כמה כיכרות לחם. אבי מונה להיות מפקד הקרון, והוטל עליו לחלק את הלחם שירד כמו המן מהשמים, לפעמים חמש-שש כיכרות ליותר מ - 80 איש.

מזלנו היה שאמא הכינה לפני היציאה שקית מלאה של פתיתים מטוגנים בשמן שאכלנו, כמובן בהקצבה, במשך כל הנסיעה. בקרון שלנו הייתה אשה צעירה, שילדה זמן קצר קודם לכן, אולי אפילו במהלך הנסיעה עצמה, וסבלה מדימום. ימים שלמים צעקנו לעזרה בכל השפות: הונגרית, גרמנית, איש לא שמע ולא פתחו את הקרון אפילו כדי לראות מה קרה.

אנשים אחדים, שהכירו את מפת הונגריה, ראו לפי שמות התחנות כי כיוון הנסיעה ביומיים הראשונים היה מזרחה, לכיוון אושוויץ. אחרי יומיים שונה הכיוון והוחזרנו דרך צפון מזרח הונגריה ודרך בודפשט למערב, עד אוסטריה, לשטרסהוף Srasshoff, ליד וינה. זאת הייתה תחנתנו הסופית.

עד היום לא ברור לנו מה הייתה סיבת השינוי בכיוון הנסיעה. כנראה הבחין מישהו שהרכבת הזו מיועדת לאוסטריה ולא למזרח. כדרך הגרמנים, טעות צריך לתקן, וסדר צריך להיות תמיד, גם ברצח.

נסיעת הרכבת נמשכה זמן רב כי הגרמנים העבירו צו להנהלת רכבת הונגריה לעכב את רכבות הגירוש שהיו אחרונות בחשיבותן לעומת רכבות הצבא או האספקה שהיו על המסילות, על כן, לפעמים עמדנו שעות ארוכות על מסילה צדדית, בהמתנה, בחום של סוף חודש יוני, כשהקורנות חתומים, ללא מים וללא מזון. היה זה סבל קשה, וזו הייתה רק ההתחלה.

כאשר הגענו לשטרסהוף פתחו את הקרונות. כל האנשים היו שחורים מהפיח שנכנס דרך האשנבים בקצה הקרון. היו אנשים שהשתגעו במשך הנסיעה. היו מספר מתים. זו הייתה זוועה אחת גדולה.

באותו לילה השאירו אותנו בשדה פתוח מחוץ למחנה. ירד גשם זלעפות. כולנו נרטבנו, והצבע השחור ירד מהפנים. כל החפצים שעוד נשארו בידינו נרטבו בגשם. כך נכנסנו למחנה שטרסהוף. היה זה מחנה מעבר בו עברו כל היהודים שהובאו מהונגריה למחנות של עבודת כפיה באוסטריה.

כאן פגשנו פעם ראשונה בקאפו׳אים Kapo אוקראינים, שהיו ממונים על הסדר והמשמעת במחנה, בפיקוח הגרמנים. כאן גם טעמנו לראשונה את המרק המפורסם, שנקרא בפי הגרמנים ״דירגמוזה״, שאמור היה להיות משהו דומה למרק ירקות. היה זה מין נוזל אפור, ללא טעם ובוודאי ללא ירקות. את המרק הזה קיבלנו לארוחת צהריים עם פרוסת לחם. בבוקר ובערב חילקו לנו נוזל הדומה לקפה.

לאחר שעברנו חיטוי ובדיקה רפואית שטחית, הוכנסנו לצריפים בנויים מעץ מצופה בזפת. הריח היה קשה לנשימה, עד שהתרגלנו.

זקנים וחולים הופרדו מאיתנו והובלו משם למחנות השמדה באוסטריה או בגרמניה.

השהות במחנה זה הייתה יחסית קצרה, ולאחר מספר ימים העלו אותנו שוב לרכבות משא והועברנו לעיר וינה.

בווינה שוב עשו מיון, ואנחנו, עם מספר רב של משפחות, הובלנו למחנה העבודה שהפך לביתנו למשך קרוב לשנה. המקום שימש בזמנים רגילים בית ספר לבנים. היה זה בניין בעל שתי קומות ברחוב הקנגסה Hackengasse 11, קרוב לתחנת הרכבת המערבית של וינה, ה - Westbahnhof.

כאן ברצוני לנסות ולהסביר איך קרה שבניגוד לרוב יהודי דברצן, אשר נשלחו ישירות למחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו, אנחנו נשלחנו למחנות עבודה באוסטריה.

מדברצן נשלחו שלוש רכבות מלאות יהודים לאושוויץ-בירקנאו, ושתי רכבות לאוסטריה.

כפי שידוע ממקורות שונים, עם כיבוש הונגריה על ידי הגרמנים, בין מרץ 1944 ועד אוגוסט אותה שנה, הספיקו הגרמנים, בעזרתם האדיבה של שלטונות הונגריה, לשלוח ולהשמיד יותר מ - 500,000 יהודים, כולל מהשטחים שנכבשו בזמן המלחמה (״תולדות השואה - הונגריה״, הוצאת״ יד ושם״, 1992). אסירי אושוויץ סיפרו כי תאי הגזים והמשרפות עבדו בקצב מטורף בתקופה זו, כאשר הגיעו יהודי הונגריה.

כפי שכבר הזכרתי, חלק גדול ממשפחתה של אמא וחלק ניכר ממשפחתו של אבא היו בין קורבנות אלה. איך קרה שאנחנו נשארנו כל המשפחה יחד וכולנו ניצלנו?

אני מסתמך כאן בחלקו על ספרו של פרופ׳ יצחק קשתי, בעצמו יליד הונגרי, שעבר דרך דומה, אפילו זהה, לשלנו. מעיר מגוריו ושרהיי Hódmezővásárhely שבפוסטה (מדבר ירוק) של הונגריה, הוא הועבר לעיר סגד, בה ריכזו את היהודים מכל האזור, ומשם הם נשלחו, כמונו, למחנות ההשמדה ולמחנות העבודה באוסטריה.

פרופ׳ קשתי, כתב ספר בשם ״געגועים למניון״ (הוצאת ״יד ושם״), עשה עבודת מחקר לקראת כתיבת ספרו על הנושא. כפי שפורסם גם במקורות נוספים, ניהל ד״ר קסטנר, יו״ר ״ועד ההצלה״ מטעם התנועה הציונית בהונגריה, משא ומתן עם אדולף אייכמן, שהיה ממונה מטעם הגרמנים על ביצוע הגירוש וההשמדה של יהודי הונגריה.

ד״ר קסטנר הציע לשליחי הגסטאפו כסף, תכשיטים ורכוש רב כדי לאפשר לחלק מיהודי הונגריה לשרוד. הרעיון, קיבל את הכינוי ״דם תמורת סחורה״, נשלח לארץ השליח יואל ברנד לנסות לשכנע את בריטניה, בעזרת מנהיגי היישוב, לספק לגרמנים משאיות, קפה וציוד נוסף, תמורת שחרור מספר מסוים של יהודים והעברתם לארץ ניטרלית.

בערך באותה תקופה התקבל מכתב מראש עיריית וינה לקצין האס.אס. קלטנברונר, ראש המשרד הראשי לביטחון הרייך. במכתב ביקש ראש העירייה לשלוח אליו עובדי כפייה, לביצוע עבודות שונות בתחום העיר, עקב מחסור בכוח אדם שנגרם כתוצאה מגיוס כל הגברים לצבא.

כשיואל ברנד נסע והמשלוחים נמשכו, פנה קסטנר לאייכמן ואמר לו כי עוד מעט לא יישארו יהודים לביצוע העסקה.

וכך הוחלט להיענות לבקשתו של ראש עיריית וינה, ולהעביר כ - 15 עד 20 אלף יהודים מהונגריה לאוסטריה. המבצע הזה כונה "לשים על הקרח". הכוונה הייתה שאם לא ייצא דבר מהעסקה של יואל ברנד, יישלחו היהודים להמשך המסע עד מחנות ההשמדה. בינתיים יעבדו במחנות באוסטריה.

ניתנה הוראה מפורשת לראש העירייה לדאוג להחזקת האנשים בתנאי מחנה חמורים, תחת משמר, כפי שנהוג במחנות הריכוז בכל מקום אחר בשטחי הרייך.

כידוע, עסקת "דם תמורת סחורה" לא יצאה לפועל, יואל ברנד נאסר על ידי הבריטים ונשלח לבית סוהר במצרים. לגרמנים כבר לא נשאר זמן לבצע את תוכניתם להמשך ההשמדה של היהודים שנשלחו לאוסטריה, למרות שגם ברגע האחרון ניסו להעביר, ואפילו ברגל, חלק מאיתנו למחנות ההשמדה, כפי שנראה בהמשך. לפי הספר תולדות השואה - הונגריה בהוצאת "יד ושם", 70% מהיהודים שנשלחו לאוסטריה שרדו את השואה.

למרות שפעילתו של ד"ר קסטר הייתה ואולי עדיין נתונה במחלוקת, אין ספק שאני, משפחתי ורבים אחרים, ניצלנו הודות לפעולה זו. והרי נאמר "המציל נפש אחת כאילו הציל עולם ומלואו".

הבחירה והמיון של האנשים שישלחו לאוסטריה ממקומות הריכוז השונים נעשתה לפי הוראות שהועברו מוועד ההצלה בבודפסט. בדברצן חולקו האנשים לקבוצות: משפחות מרובות ילדים, נשים שבעליהן מגוייסים, פעילים של הקהילה וכו'. האמת

היא שבאותו הזמן לא היה לנו מושג מה טוב יותר: להשתייך לקבוצה זו או לקבוצה אחרת. לא היה לנו מושג מה קורה במחנות ההשמדה או במחנות הריכוז. גורלנו היה להשתייך לקבוצה זו.

כך ניצלנו ממוות בטוח.

מחנה העבודה - HAKENGASSE 11

המקום אליו הגענו היה ממוקם ברחוב צדדי ושקט במרכז וינה, קרוב לתחנת הרכבת המערבית של העיר. היה זה בניין פינתי בעל שתי קומות, אשר שימש בעיתות שלום כבית ספר לבנים.

כיתות הלימוד הפכו לחדרי מגורים. בכל חדר הותקנו מיטות עץ בעלות שלוש קומות וריפוד קש. מיטה כזו קיבלה משפחתנו, וכך ישנו: אמא ואבא בקומת הקרקע של המיטה, אחותי הגדולה ואחות נוספת בקומת הביניים, ואני עם עוד אחות בקומה העליונה. כל אחד מאיתנו קיבל שמיכה צבאית להתכסות בה. המבוגרים התחילו לצאת לעבודה מייד לאחר שהגענו למקום. אנחנו הילדים לא יצאנו לעבודה בשבועות הראשונים. בזמן הפנוי חיפשנו תעסוקה. מה יכול להיות יותר חשוב ומועיל מלנסות "להשיג משהו לאכול"? זו הייתה המשימה החשובה ביותר במשך כל זמן היותנו במחנות. תמיד היינו רעבים.

אומנם קבלנו מנת מזון יומית, 200 גרם לחם, מרק, ולפעמים חתיכת נקניק. היו שאמרו שהוא עשוי בשר סוסים, אבל אנחנו היינו מוכנים לאכול גם פילים. המזון היה מועט וקצוב. תמיד היינו רעבים.

במרתף הבניין היו חדרי התעמלות של בית הספר. חלונותיו פנו לרחוב והיו נמוכים מהאנשים שהתהלכו ברחוב. עמדנו בחלון וביקשנו מעוברי אורח אוכל.

לאחר זמן מה הרכיבו קבוצה של ילדים מעל גיל עשר, שתצא לעבודה. בחודש מאי אותה שנה מלאו לי עשר. הפקודה של הגסטפו

הייתה כי כל ילד מעל גיל עשר חייב לצאת לעבודה ולמלא מכסה של אדם מבוגר. הקבוצה שלנו מנתה 25 - 30 ילדים. אם אני לא טועה, בנים בלבד. כל בוקר, עוד לפני הזריחה, הייתה מגיעה אישה אוסטרית שהייתה ממונה על הקבוצה, זו העמידה אותנו בשורה ולקחה אותנו לעבודה בחשמלית, ובערב, בסיום העבודה, החזירה אותנו למחנה.

מקום העבודה הראשון שלנו היה בית הקברות המרכזי של וינה - ה - Central Friedhof. עבדנו בעבודות גננות שונות: ניכוש עשבים, גירוף, ניקוי השבילים והגנים. כחלק מהעבודה קטפנו ערמונים מהעץ. זאת הייתה עבודה מאוד עליזה: אחד מאיתנו עלה על העץ, ניער את הענפים, והערמונים ירדו כמו גשם. מנהלת העבודה שלנו הייתה צועקת בשמחה "גסטניה, גסטניה" ואנחנו צעקנו יחד איתה. הערמונים שלא היו טובים למאכל שימשו לייצור תרופות. את הפרי היינו מכניסים לשקים, ואותם סחבנו לתוך מחסן בשטח בית הקברות.

היו יתרונות רבים ליציאה לעבודה, למשל העובדה שיכולנו לבוא בקשר ישיר עם האוכלוסיה האזרחית. כאשר ראינו לוויה מתקרבת היינו נעמדים לצידי השבילים ומבקשים אוכל. במקום כזה האנשים נרגשים והיו ביניהם שאכן נתנו. גם כסף קיבלנו לעתים קרובות. בכסף אפשר היה לפעמים לקנות משהו לאכול. קרוב למחנה הייתה חנות ירקות, ואם הצלחנו להתפלח מהמחנה אפשר היה לקנות שם תפוח אדמה או ירק אחר. אני זוכר שחרדל אפשר היה לקבל ללא תלושים. מאז אני שונא חרדל.

במקום העבודה קיבלנו ארוחת צהריים, בדרך כלל מרק. עד כמה שזכור לי, הוא היה טעים, אבל בכמות מועטה.

באחת הפעמים קרה לי מקרה מאוד מפחיד ולא נעים. עבדנו בחלקה של בית הקברות שעדיין לא היו בה קברים. את החלקה ניצלו לגידול ירקות. אנחנו עדרנו ועישבנו בחלקה שבה גידלו פרג. הפרג גדל על גבעול דק וארוך, ובקצהו גומה בצורת כדור. הפרי עצמו נמצא בתוך הכדור. היבול הזה עוד לא לגמרי היה בשל, אבל

אפשר היה להרגיש באבקה שבתוך הפרח. כאשר אף אחד לא שם לב קטפתי כמה כדורים מהגבעול, פתחתי את הכדור שהכיל את האבקה הלחה, ואכלתי את הפרג, מכיוון שכאמור, היינו תמיד רעבים. נראה שאכלתי יותר מאחד או שניים. כידוע הפרג מכיל אופיום, ממנו מייצרים גם הרואין. התוצאה הייתה כמובן שהתמסטלתי: נשכבתי בין השורות ונרדמתי. בסוף היום מנהלת העבודה לא שמה לב שמישהו חסר והקבוצה חזרה למחנה.

התעוררתי באמצע הלילה לבד בבית הקברות. ברגע הראשון לא הבנתי איפה אני נמצא. זה היה מפחיד מאוד. כל רחש קטן עורר פחד נוסף. הלכתי בין המצבות כמו רוח רפאים, בוכה, רועד, ומנסה להעלות בדמיוני מה חושבים ומרגישים הורי, אחרי שלא חזרתי מהעבודה. אני לא זוכר כעת איך חזרתי למחנה. יותר לא נגעתי בפרג.

זמן לא רב אחרי שהגענו לווינה ידעתי לדבר גרמנית, ואפילו במבטא וינאי. באחד הימים, היה זה אולי יום ראשון שבו לא יצאנו לעבודה, קרא לי סגן מנהל המחנה למשרדו. אמר לי להסיר את הטלאי הצהוב ולהמתין בחוץ על יד המשרד. לא ידעתי מה הוא רוצה ממני, כמה פעמים לפני כן הספקתי להחליף איתו כמה מילים. הוא התפעל מידיעתי הטובה בגרמנית וינאית.

סגן המנהל הזה אדם מבוגר יחסית, פקיד עירייה, שעקב גילו לא גויס לצבא ומילא את חובתו למולדת בעזרה בניהול המחנה. כפי הנראה לא היה חבר במפלגה הנאצית, כי לא נשא על שרוולו את סמל המפלגה כמו משגיחים האחרים במחנה.

להפתעתי הרבה לקח אותי לסיור תיירות בעיר. היה עליו לסדר משהו בעירייה והזמין אותי להצטרף אליו. כשיצאנו מהמחנה שינה את יחסו אלי והתנהג בחביבות, דבר שלא העז לעשות בתוך המחנה, מחשש מחבריו. הוא שאל לשלומי ושלום משפחתי.

ליד תחנת הרכבת - Westbanhof עלינו לחשמלית ונסענו למרכז העיר. הוא הראה לי את בנין הפרלמנט, שהיה מושבת כי אוסטריה לא הייתה מדינה עצמאית בזמן המלחמה בגלל האנשלוס (הסיפוח)

לגרמניה. טיילנו בגנים מול בניין העירייה, בכל מקום הוא הסביר לי מה אנחנו רואים, ואפילו קנה לי בייגלה.

זה היה ביקורי הראשון בבירת אוסטריה. מאז ביקרתי בווינה אבל הביקור הזה היה בנסיבות מאוד מוזרות ומיוחדות.

מאז היציאה המשותפת ההיא, בכל פעם שסגן מנהל המחנה ראה אותי במחנה חייך וקרץ לי. היו לנו חוויות משותפות. גם זה קרה במחנה של עבודת הכפייה. אין סוף לניסים.

לקראת בוא הסתיו הופסקו עבודות הגננות וקבוצת הילדים פוזרה בין קבוצות המבוגרים. לכל קבוצת מבוגרים שיצאו לעבודה בעיר צורפו מספר ילדים.

עיקר עבודתנו הייתה פינוי הריסות ותיקון נזקים שנגרמו מהפצצות אוויר. מטוסי בעלות הברית ומטוסים רוסים הפציצו כמעט כל יום.

מנהל העבודה היה אוקראיני צעיר, שגם הוא היה אסיר במחנה כלשהו. כל יום השקם בבוקר יצאנו מהמחנה למקום ריכוז בעיר, משם חילקו אותנו למקומות העבודה לאותו יום.

אנחנו הילדים ערבבנו מלט, וסחבנו דליים עם בטון. כאשר תיקנו גגות היינו נושאים כמה רעפים, ומעלים אותם לעליית הגג, לפועלים.

לעתים קרובות באמצע העבודה היו התקפות אוויר. המנהלים והמשגיחים היו רצים למקלט ואנחנו נשארנו ברחוב. לנו האסירים אסור היה להיכנס למקלטים, שהיו מיועדים לאוכלוסיה האזרחית.

התקפות האוויר היו הזדמנות לנסות להשיג אוכל. רוב האנשים היו במקלטים, ואנחנו הסתובבנו למצוא משהו מועיל.

באחת מהתקפות האוויר, למרות האיסור, נכנסתי למקלט של בית שבקרבתו עבדנו. בפינה חשוכה של המקלט פנתה אלי אישה צעירה בהונגרית. התברר שהיא אישה יהודיה ממוצא הונגרי שהתחתנה עם אוסטרי לא יהודי, וחיה בווינה מספר שנים. מכיוון שבעלה היה ארי לא נשלחה למחנות ההשמדה ונשארה לחיות באוסטריה. בעלה היה פקיד בעיריית וינה. התיידדתי איתה. היא

הזמינה אותי לדירתה כשבעלה לא היה בבית ונתנה לי לאכול. היה לה בן צעיר ממני בהרבה. במשך הזמן, כשעבדתי בקרבת ביתה, הזדמן לי כמה פעמים לבקר אצלה ולקבל ממנה עזרה.

לאחר שנים רבות, כאשר הזדמנתי לוינה, חשבתי לנסות למצוא אותה, אבל באותו זמן לא חשבנו בצורה מסודרת ואפילו את שמה לא ידעתי.

הייתה לי תקרית גם עם מנהל העבודה האוקראיני. כל בוקר כשבאנו לעבודה, היו מביאים אותנו רק עד מקום הריכוז, ומשם כל אחד הלך למקום העבודה שלו לבד או בקבוצה, אבל בלי ליווי. מספר פעמים הגעתי לעבודה באיחור מפני שבדרך נכנסתי לבתי קפה כדי "לשתות קפה", עם כל כוס קפה היו נותנים שתי קוביות סוכר קטנות. את הקפה לא שתיתי, אבל את הסוכר לקחתי חזרה למחנה, בשביל האחיות הקטנות שלי. לפעמים נכנסתי לשני בתי קפה והדבר לקח זמן.

מנהל העבודה שם לב לאיחוריי וחקר אותי למה אני לא בא יחד עם האחרים.

כאשר סיפרתי לו למה אני מאחר הוא אסר עלי להיכנס לבתי קפה. אחרי כמה ימים שוב איחרתי, הפעם הוא כבר צעק וכעס. שאל אותי האם למרות האיסור נכנסתי שוב לבתי קפה. אמרתי לו שלא נכנסתי לבתי קפה אלא לבתי תה. לרגע נעשה אדום כולו מרוגז, ואז החל לצחוק. התשובה שלי מצאה חן בעיניו, אבל הוא אמר: מעכשיו גם בתי תה אסורים עליך.

לאחר מספר חודשי עבודה בתנאים קשים, אולי בגלל החורף הקר ללא לבוש מתאים, חליתי בדלקת ריאות, וקיבלתי חום גבוה. רופא המחנה - שהיה בעצמו אסיר - אמר להוריי שחייבים להעביר אותי מייד לבית חולים, כי ללא טיפול מתאים לא אחזיק מעמד יותר מכמה ימים. הוא כנראה גם דיבר עם מפקד המחנה. אחד הממונים לקח אותי והביא אותי לבית חולים של הקהילה היהודית במרכז העיר. היה זה בית חולים מיוחד לילדים, שהופעל על ידי הקהילה היהודית בווינה. בבית חולים זה טופלו רק ילדים יהודים

וילדים מנישואי תערובת שנשארו בעיר בגלל סיבות מיוחדות. ליהודים אסור היה להתאשפז בבית חולים של הנוצרים, ולרופאים יהודים אסור היה לעבוד בבתי החולים של הנוצרים.

לוח זכרון על בניין ששימש כמחנה - וינה

בית החולים לילדים יהודים - וינה

בית החולים לילדים יהודים בווינה היה ממוקם במקום ארעי ולא במבנה המקורי, שנהרס בהפצצה זמן קצר לפני כן.

פרופ׳ יצחק קשתי, שהיה גם הוא מאושפז באותו בית חולים, הגיע כמה חודשים לפני. בספרו ״געגועים למניון״ (הוצאת ״יד ושם״) הוא מספר על תולדות בית החולים: בתחילה בית החולים פעל במבנה אחד יחד עם מוסד אחר לילדים יהודיים, בפרדיננד שטראסה מספר 23. לפי חוקי הגזע, ליהודים או חצי יהודים אסור היה להתאשפז בבית חולים של הארים. לכן היה צורך להקים מוסדות נפרדים.

בבית החולים היו אז 35 מיטות, והצוות כלל שתי רופאות ושתי אחיות. כולן יהודיות. הקהילה היהודית שנשארה בווינה לאחר גירוש רוב היהודים מנתה כ - 180 איש ואשה, ונתנה שירותים לכחמשת אלפים או ששת אלפים נפש, רובם בני תערובת (מישלינגים). הקהילה ומוסדותיה שמרו על מסגרת של עזרה הדדית וקיימו את בית החולים היהודי. חברה קדישא פיקחה וביצעה קבורה יהודית בחלק היהודי של בית הקברות המרכזי.

לפי פרופ׳ קשתי, בית החולים לילדים יהודים נוסד ב - 25 באפריל 1941, הרבה לפני שיהודי הונגריה הובאו לווינה.באמצע שנת 1944, כאשר פרופ׳ קשתי כבר היה מאושפז שם, נפלה פצצה בפגיעה ישירה על בית החולים והרסה את הבניין. למרבה המזל, כל הילדים החולים ואנשי הצוות היו ספונים במקלט במרתף הבניין ואיש לא נפגע.

היה הכרח להעביר את החולים והצוות למקום חלופי. בית החולים הועבר לבניין סמוך ברחוב טמפלגסה (רחוב בית הכנסת), באותה חצר שבו עמד בית הכנסת לפני שפוצץ בליל הבדולח. שרידי בית הכנסת נראו בחצר גם כאשר אני הגעתי לבית החולים.

בהגיעי לבית החולים עמד לרשות החולים חדר אחד גדול, ובו כ - 10-15 מיטות, חדר קבלה קטן לרופאים ומטבחון. כל זה בקומה השנייה של הבניין, ששימש בזמנו את צרכי הקהילה.

בבואי נבדקתי על ידי רופאה, והוכנסתי לחדר החולים על ידי האחות. קיבלתי מיטה, ובמשך הזמן השכיבו יחד איתי באותה המיטה ילדה נוספת מהונגריה מאחד המחנות בווינה. שכבנו ראש מול רגל. ילדה זו נפטרה בזמן היותי שם.

בימים הראשונים סבלתי מחום גבוה וישנתי כל הזמן. אבל לאחר זמן מה, המנוחה והטיפול כנראה עשו את שלהם והתחלתי להבריא.

הדמות המרכזית שזכורה לי מאותה תקופה היא האחות. רק לפני זמן קצר נודע לי מספרו של פרופ׳ קשתי כי שמה היה מניון. היא הייתה ממש מלאך. את כל זמנה - יום ולילה - בילתה בבית החולים, טיפלה בילדים במסירות ובאהבה אין קץ. כאשר ילד הרגיש לא טוב הייתה יושבת ליד מיטתו ביום ובלילה, דיברה אליו דברי חיבה שרה שירים, לימדה אותנו שירים באידיש (ויכול להיות שגם בעברית), אני לא בטוח. לפעמים היינו שרים כולנו יחד איתה. שרים ובוכים.

מניון עזבה את אוסטריה לפני המלחמה, אך חזרה בגלל הוריה החולים. בינתיים פרצה המלחמה ולא יכלה לצאת, אבל לא הגלו אותה וכך נשארה בווינה עד סוף המלחמה. היא סיפרה לנו כי חתנה מחכה לה באמריקה ומתגעגעת אליו. לאחר המלחמה היגרה לאמריקה. שערה האדום ופניה הג׳ינג׳ים עומדים מול עיני גם כעת. אישה נפלאה, מלאך משמים!

אחרי כשבוע או עשרה ימים הוטב מצבי בהרבה, והתחלתי לעזור בטיפול בילדים אחרים: להגיש סיה, לעזור בחלוקת האוכל,

להחליף מצעים, וכל דבר שילד בגילי יכול לעשות.

לפי דברי פרופ' קשתי, כפי שמצא במסמכים בהם עיין, הילדים שהובאו לבית החולים מהמחנות היו מעין "בלתי לגליים", מאחר שבדו"ח לשלטונות לא נמסרו שמותיהם בין המאושפזים בבית החולים, למרות שלפי דו"ח זה הוקצבו מנות המזון לבית החולים. צוות בית החולים לקח על עצמו סיכון לא קטן לאשפז ילדים יהודים שלא דיווחו עליהם.

לאחר שהבראתי לגמרי הרשו לי להישאר זמן מה נוסף כדי להתאושש, כי ידעו שעם שובי למחנה אצטרך לחזור לעבודה. ביליתי בבית החולים כשלושה שבועות. היה זה מספיק זמן כדי להתאושש מעט ולחזור בכוחות מחודשים ל"חיים הרגילים", אם אפשר לקרוא לזה חיים.

הייתה גם שמחה מסוימת בחזרתי למחנה, מפני שבמשך כל זמן שהותי בבית החולים לא הרשו להורי או לבני משפחתי לבקר אצלי, וכעת שוב חזרתי אליהם.

אחר צאתי מבית החולים, המשכתי מידי פעם לבוא לשם לביקור, כדי לקבל משהו לאכול. תמיד קיבלו אותי בסבר פנים יפות.

המצעד לקראת המוות

בתחילת חודש מרץ 1945 התקרב הצבא האדום לווינה בצורה משמעותית. שמענו את קולות התותחים מרחוק.

בוקר אחד הודיעו לנו כי לא יוצאים לעבודה. פגזים נפלו בתוך העיר, היה מסוכן להסתובב בחוץ. רוב התושבים ישבו יום ולילה במקלטים. באותו בוקר אמרו לנו כי בתחנת הרכבת הקרובה אלינו יש מספר קרונות של ירקות שהיו מיועדים להישלח לחזית, אבל אין אפשרות להמשיך במשלוח ומותר לגשת ולקחת (״תפוס כפי יכולתך״).

כל אסירי המחנה יצאו לתחנת הרכבת והצטיידו בירקות, או ליתר דיוק בכרוב. לא ראיתי שם שום ירק אחר. במהומה שנוצרה ברחתי ונסעתי לבקר את האישה ההונגרייה שעזרה לי. מצאתי אותה במקלט. היא הייתה מאוד מודאגת, בעלה לא חזר הביתה ולא היה לה קשר איתו. קיבלתי ממנה אוכל והתחלתי לחזור למחנה. בינתיים הופצצו קווי החשמליות והקרונות הפסיקו לנוע. כל העיר הייתה מופצצת, בתים בערו. מדי פעם שמעתי התפוצצויות ממש קרוב אליי. הלכתי ברגל מרחק גדול.

כשהגעתי לשער המחנה הכול היה סגור ומסוגר, נאלצתי לצלצל בדלת. יצא אחד מהמשגיחים ושאל אותי: ״איפה היית?״ אמרתי: ״הלכתי להביא כרוב״. הוא נתן לי סטירה מצלצלת. כי עסקי הכרוב נגמרו כבר מזמן. שמחתי שיצאתי בזול.

למחרת בבוקר התעוררנו לקול צעקות היסטריות: ״כולם לצאת לרחוב!״

העמידו את כולנו בשורה והובילו אותנו לכיוון היציאה מהעיר. הייתה אווירה מאוד מתוחה, פיצוצים וקולות נפץ נשמעו מסביב. קשה להאמין, אבל בכינו מצער על שנאלצנו לעזוב את המחנה. במשך שנה שלמה חיינו בו, איכשהו כבר התרגלנו למקום, וראינו בו בית. הפחד מהבלתי נודע היה גדול יותר מאשר הרגשת הסבל של היותנו במקום הזה.

הגרמנים דאגו ש״חס וחלילה״ לא ניפול בידי הרוסים, וברגע האחרון הקצו כוחות כדי להוביל אותנו רגלית ולהרחיק אותנו מהצבא האדום המתקרב.

קבוצה של 500 אזרחים זקנים, נשים, ילדים, לבושי בלויים, היה זה מחזה מעורר רחמים למסתכלים מהצד. למעשה, מלבדנו לא היו הרבה אזרחים ברחובות. כולם הסתתרו במקלטים.

כאשר הגענו לגשר על הדנובה עצרו את השיירה והורו לנו לשבת לנוח. מישהו הפיץ שמועה כי עומדים לפוצץ את הגשר יחד איתנו. התחילה פאניקה גדולה ההולכים מאחור התחילו לדחוף קדימה, אנשים צעקו ובכו, ילדים נפלו וכמעט נרמסו על ידי הקהל המבוהל. בסופו של דבר לא קרה שום דבר, המשכנו ללכת ויצאנו מחוץ לעיר.

היה זה תחילתו של מצעד ממושך, שנמשך מספר שבועות, בשבילי אוסטריה לרוב ליד הדנובה. אמרו לנו שהיעד הסופי שלנו הוא העיר לינץ, באוסטריה העילית. מאוחר יותר התברר שהיא נמצאת ליד מטהאוזן. אמצעי תחבורה כבר לא היו להם, אבל הם עדיין לא ויתרו על האפשרות להעביר אותנו למחנה השמדה, גם אם ברגל, למרחק של מאות קילומטרים.

השיירה השתרכה בדרכה במשך שבועות. בדרך כמעט ולא דאגו לאספקה. הדבר היחיד שהיה לנו היה מים מהנהר, שהיה במלוא זרימתו. בלילות ישנו באסמים, ברפתות, במחסנים וכשלא נמצא מקום אחר - גם תחת כיפת השמים.

פעמיים הותקפנו על ידי מטוסים של הצבא האדום. בפעם הראשונה צעדנו על הכביש כשהופיעו מעלינו שני מטוסים קלים של הצבא האדום, ירדו עלינו וירו ממכונות הירייה.

התפזרנו בשדה, שמענו את נפוץ הכדורים על הכביש כמו אבנים גדולות שנופלות מלמעלה. היו כמה פצועים ואולי גם הרוגים. לא נתנו לנו זמן להתמהמה, ולאחר שהמטוסים נעלמו המשכנו במסע.

בפעם שנייה תפסו אותנו בהכנות לשהיית לילה באסם באחד הכפרים. שוב מטוסים רוסים ירדו וירו. אחותי ואני ברחנו לשדה מחוץ לאסם, שכבנו על האדמה וניסינו להתחפר (על ידי חפירה בידיים). פתאום שמעתי מישהו על ידי צורח מכאב. אדם מבוגר נפצע מכדור של מכונת ירייה. היו פצועים והרוגים נוספים. לנו, הילדים, לא הרשו להתקרב ולראות אותם. אחד ההרוגים היה ממנהלי בית הספר בעירנו.

למחרת המשכנו במסע, עד שהגענו למטהאוזן. חיילי המשמר שהביאו אותנו דפקו בשער ורצו למסור אותנו למחנה. אחרי זמן מה נפתח צוהר קטן וחייל אס.אס הופיע בחלון. החיילים ניהלו שיחה בצעקות. התברר שמסרבים לקבל אותנו מכיוון שיש הסגר במחנה בגלל מחלת הטיפוס, אין יוצא ואין בא. אנשי המשמר שלנו ניסו להתווכח, אבל החייל מהמחנה פשוט סגר את האשנב ונעלם.

היה לנו מזל גדול שלא נתנו לנו להיכנס. במהלך הצעדה הארוכה מווינה, התפצלה הקבוצה שלנו לכמה שיירות, ומאוחר יותר נודע לנו שחלק מאנשי הקבוצה, שהגיעו כנראה לפנינו, "הצליחו" להיכנס למטהאוזן, וגם שילמו על כך בחייהם.

על מטהאוזן פורסמו עדויות רבות. יהודים רבים מהונגריה מצאו את מותם במטהאוזן. גם לאחר השחרור על ידי הצבא האמריקאי נפטרו רבים ממחלות, מחולשה ומהזנחה של שנים.

שוב שיחק לנו המזל, מבלי שנדע, ניצלנו הודות ל "סדר" של הגרמנים: אם יש הסגר, מי שלא שייך לא ימות עכשיו. סדר חייב להיות.

לשומרים שלנו, שסבלו גם הם מהנדודים המפרכים מווינה, נמאס מכל העניין. הם הרגישו שמילאו את הפקודה, הביאו אותנו עד כאן, ודי. הם החזירו אותנו לכביש הראשי ופשוט נעלמו. נשארנו לבדנו באמצע הדרך מבלי לדעת לאן נלך.

נדודים - שחרור

לאחר שהשומרים שלנו - שליוו את שיירתנו מווינה עד מטהאוזן-הסתלקו, נותרנו עזובים לנפשנו והתחלנו לנדוד בדרכים ללא מטרה. בכל כפר או עיירה המתין לנו משמר מהמשטרה המקומית, ודאג שנעזוב את המקום מיד עם הגיענו.

בתחילה פנינו מערבה, הכיוון בו צעדנו עד אז. לאחר יום יומיים הגענו לכפר גדול, יחסית. בקצה הכפר הוקם מחסום של הצבא, ואזרחים לא הורשו לעבור, עקב הקירבה המסוכנת לאזור הקרבות. היה זה הכיוון ממנו התקרב הצבא האמריקאי.

מאחר שלא נתנו לנו להמשיך מערבה התחלנו ללכת חזרה לכיוון וינה - ממנה באנו.

בכפר הזה קרה לי מקרה מוזר. נכנסתי לחנות, ששימשה גם כסניף דואר. בעל החנות היה לבוש במדי הדואר האוסטרי. ביקשתי ממנו אוכל. אמרתי שאנחנו פליטים מהונגריה, אין לנו כסף, וכבר כמה ימים לא אכלנו. האיש הזמין אותי להיכנס איתו לחדר פנימי מאחרי החנות, שם גר עם משפחתו, והניח לפני כוס גדולה של חלב, שתי פרוסות לחם וכמה פרוסות שפק (בשר חזיר). התחלתי לאכול, בקושי יכולתי לבלוע, אבל את הלחם והחלב חיסלתי בבת אחת. ביקשתי רשות לקחת קצת מהלחם לאחיות שלי, שהמתינו בחוץ עם הורי. הוא נתן לי עוד שתי פרוסות לחם וליווה אותי החוצה.

האיש פנה לאבא שלי והציע לו להשאיר אותי אצלו עד סוף המלחמה ובגמר המלחמה - יבואו ההורים לקחת אותי. בבית היה חדר מלא ספרים והסביר ששם, בין הספרים, יסתיר אותי. הרעיון

מאוד מצא חן בעיני, חלב בשפע, לחם, בשר ומיטה בחדר מוגן ובטוח, במקום לנדוד בדרכים, ולישון בחוץ, או במקרה הטוב באסם או ברפת.

כנראה שמצאתי חן בעיניו בגלל שדיברתי גרמנית במבטא וינאי, וחוץ מזה הייתי ילד נחמד. יכול להיות שהבין כי סוף המלחמה קרב, ולכן רצה לכפר על משהו שעשה.

אמא, כמובן, התנגדה בכל תוקף. בכיתי ואמרתי (ברוב חוצפתי) שנמאס לי לפרנס את המשפחה (אני הייתי "ספק המזון" הראשי והיחיד), טענתי שההורים מתנגדים לא בגלל שהם חושבים על טובתי, אלא כדי שאמשיך לדאוג להם.

אמא איימה שאם לא אמשיך עם המשפחה היא תקפוץ לדנובה. היא חששה שהמשפחה תתפזר (גם כך אחי הגדול לא היה איתנו). אבא נטה להסכים שאשאר, אבל את אמא אי אפשר היה לשכנע. היא טענה כי מה שיקרה לכולם יקרה גם לי, העיקר שנישאר ביחד.

גם לאחר שעזבנו את הכפר והגענו לכפר אחר, נסע האיש הזה אחרינו על אופניים, הביא עוד אוכל, וניסה שוב לשכנע את אבא להשאיר אותי אצלו.

המשכנו במסע ללא אוכל, ללא מחסה, וגם ללא מטרה. האיכרים לאורך הדרך היו כבר עייפים מזרם הפליטים שעבר שם, והיה קשה לקבל מהם משהו.

יום אחד לפנות ערב עברנו בשטח הררי על שפת הדנובה. מרחוק, על ההר, ראיתי בית גדול, שהיה מרוחק, יחסית, מהכביש. אמרתי להורים: "שבו כאן וחכו לי, ואני אלך לבית הזה. יש סיכוי שאנשים אחרים לא הגיעו לשם ובוודאי אצליח להשיג משהו לאכול".

היה זה הסיוט הגדול ביותר במשך כל תקופת הגירוש. למי שאינו מנוסה בטיפוס על הרים קשה מאוד לאמוד את המרחקים. וכך התברר שהבית נמצא רחוק הרבה יותר ממה שחשבתי. התחלתי לטפס על ההר, וככל שעליתי יותר התרחק הבית יותר. גבעה למעלה, גיא למטה, ושוב עליה, ושוב ירידה.

פתאום הבריק הברק, נשמע רעם קורע שמים, והתחיל לרדת

גשם עם חתיכות ברד ענקיות, כל חתיכה בגודל חצי ביצה. גוננתי בידי על הראש. מי שלא ראה סערה קיצית באירופה לא יודע מה זו סערה. השמים ממש ירדו עלי. הייתי ילד בן 11, לבד על הר שומם, בלי מחסה, בלי יכולת להסתתר, כולי נוטף מים. עוד ברקים ועוד רעמים. נעשה חשוך מרוב עננים שחורים שכיסו את השמים.

התחלתי לבכות ולהתפלל. הרגשתי כאילו אלוהים מעניש אותי על משהו. הבטחתי להיות טוב, להתפלל כל יום, לצום (בין כה וכה לא אכלתי). חשבתי שאלוהים מוריד עלי את השמים. הייתי לבד עם עצמי ועם איתני הטבע. קשה לתאר עד כמה היה זה מפחיד. לא המשכתי ללכת. ישבתי על סלע והמתנתי. אחרי זמן שנראה לי אינסופי, אולי עשר דקות ואולי יותר, הסערה פסקה בבת אחת, בדיוק כפי שהתחילה. השמים התבהרו, אבל הערב ירד. כבר חשבתי לחזור בלי אוכל. אבל איכשהו היה נדמה לי שאני כבר קרוב. המשכתי עוד קצת ולבסוף הגעתי לבית. היה זה בית חווה גדול. נכנסתי לחדר גדול, שבקצהו ישבו כמה אנשים ליד האח ושיחקו קלפים. איש לא הרגיש בנוכחותי. לבסוף ניגשתי וביקשתי משהו לאכול. אחד היושבים קרא בקול, אדם אחר, כנראה משרת, נכנס. הם שוחחו, המשרת יצא וחזר אחרי כמה דקות והושיט לי ביצה. כל הסבל הזה בשביל ביצה אחת.

את הביצה לא אכלתי. לקחתי אותה חזרה לכביש עבור אחותי הקטנה. בשבילה זה היה יותר חשוב מאשר בשבילי.

ההורים כבר חשבו שנעלמתי בהרים ודאגו מאוד. אמא חשבה שאולי חזרתי לכפר שבו רצו לאמץ אותי. הייתה זו החוויה הקשה ביותר שעברתי בזמן הגרוש והשואה.

נדודינו נמשכו. ערב אחד הגענו לכפר. ההורים התיישבו על הכביש, אחותי ז'וז'יקה ואני הלכנו לחפש מקום ללינת לילה. איכשהו מצאנו את עצמנו בחצר מוקפת גדר. פתאום הופיע איכר והתחיל לצעוק: "מה אתם עושים כאן? גנבים! גנבים!" הוא תפס אותנו והוביל אותנו לכביש, עצר שוטר רכוב על אופנוע שעבר במקרה במקום, וסיפר לו שתפס אותנו בחצר שלו, מנסים לגנוב.

השוטר שאל: "מי אתם?" אמרתי: "אנחנו פליטים מהונגריה, ברחנו מפני הרוסים". בשלב זה כבר הורדנו את הטלאי הצהוב. השוטר צעק: "אתם יהודים! איפה ההורים?" הלכנו יחד אתו עד המקום שבו המתינו לנו ההורים. הוא ציווה עלינו להמשיך ללכת. שאלתי: "לאן?" והוא ענה: "ללינץ". (לינץ היא עיר קרובה למטהואזן). אמרתי: "אבל כבר ערב, איך נוכל להמשיך ללכת?" הוא שלף אקדח מהחגורה וצעק: "יהודי מלוכלך! איך אתה מעיז לדבר אלי ככה? תיכף אירה בך!" אמא נבהלה, קפצה ונעמדה בינינו ואמרה לו: "תהרוג אותי, לא את הילד". לקחנו את החפצים המעטים שהיו לנו והמשכנו ללכת עד הכפר הבא.

יום אחד הגענו לעיירה. במרכז העיירה עמד שוטר ושאל אותנו: "מי אתם?" אמרנו: "פליטים מהונגריה". הוא אמר: "יש מקום ריכוז לכל הפליטים", והורה לנו את הכיוון.

יום יומיים לפני כן פגשנו ארבעה בחורים יהודים שהובאו לאוסטריה במסגרת פלוגות העבודה של הצבא ההונגרי. גם הם נדדו בכבישים כמונו, לאחר שהמשמר שלהם הסתלק.

כשהשוטר אמר לנו להיכנס למקום הריכוז, פנו בחורים אלה לאבא ואמרו לו כי המלחמה עומדת להסתיים כל רגע, וחבל כעת להיכנס למקום שמור. אבא לא רצה לשמוע. הוא אמר: "אנחנו ניכנס. לפחות יהיה מי שידאג לנו למחסה, למזון. במקום לנדוד בכביש ללא מטרה, נהיה במקום מוגן". למזלנו, הבחורים התעקשו שאסור להיכנס למחנה או למאסר עכשיו, כשהשחרור ממש כאן. אבא שמע בקולם.

ובאמת, שמענו את קול התותחים, ובערב ראינו נורות תאורה שנורו מהיחידות הקדמיות של הצבא האדום. לבסוף אבא השתכנע. במקום לפנות למקום הריכוז פנינו לגדת הנהר, עברנו במעבורת לצד השני של הדנובה ומשם המשכנו ללכת.

רק לאחר המלחמה נודע לנו כי בעיירה זו רוכזו יהודים רבים שנדדו בכבישים כמונו, ביניהם יהודים מדברצן. מספר ימים אחרי שהסתלקנו משם הגיעו חיילים גרמנים שעברו שם בנסיגה, הרגו את

כל היהודים שמצאו בו מקלט, והציתו את האסם. הרבה מיהודי דברצן, שהחזיקו מעמד עד הימים האחרונים של המלחמה, מצאו את מותם במקום הארור ההוא (ידיד סיפר לי לא מזמן שדודיו מצאו את מותם שם, עם האחרים). שוב שיחק לנו המזל, הודות לבחורים היהודים שפגשנו בדרך.

לאחר כמה ימי הליכה נוספים הגענו לעיר אמשטטן Amstetten. פסענו ברחוב, כשלפתע עצר אותנו שוטר מקומי רכוב על אופניים וציווה עלינו ללכת איתו. הוא הביא אותנו למפקדה המקומית של הגסטפו והכניס אותנו ישר למשרדו של מפקד התחנה. היינו עשרה איש, לבושי בלויים, אולי מסריחים, וכך נכנסנו למשרד של המפקד, איש האס.אס. הוא התחיל לצעוק על השוטר: "סלק מכאן את האנשים האלה מייד! הם מלכלכים את המשרד שלי!"

השוטר הוביל אותנו לחצר סגורה של תחנת המשטרה. העמיד אותנו ליד הקיר והתיישב מולנו עם הנשק האוטומטי שהחזיק בידו ומדי פעם כיוון אלינו את הרובה, מתוך שעשוע. לנו זה לא היה משעשע בכלל. בכל רגע חשבנו שהנה, עומדים להוציא אותנו להורג. מפעם לפעם צעקו לעברו משהו מאחד החלונות בבניין, ואנחנו חשבנו: הנה, זו הפקודה להוצאתנו להורג. אחותי הקטנה ביקשה רשות לצאת מהשורה לעשות פיפי. השוטר צעק עליה לא לזוז.

ככה החזיקו אותנו שעות. לבסוף הובילו אותנו מחוץ לעיר למחנה של כמה צריפים בתוך שדה מוקף גדרות.

עוד באותו יום אחר הצהריים זחלתי מתחת לגדר ויצאתי לחפש אוכל. לא רחוק מהמחנה ראיתי מספר בנייני מגורים חדשים. נכנסתי לבניין הראשון, וצלצלתי בדלת של הדירה בקומה הראשונה. לא היה מענה. עליתי לקומה שנייה וצלצלתי בדלת. פתחה לי אשה צעירה ושאלה: "מה אתה רוצה?" אמרתי: "אני מבקש משהו לאכול". היא אמרה לי: "בוא איתי" והיא הובילה אותי אל תוך הדירה, עד שעצרה ליד דלת המקלחת, ופנתה לגבר שעמד שם והתגלח. היה זה קצין משטרה במדים של המשטרה האוסטרית.

כמובן שנבהלתי מאוד. ברגע הראשון חשבתי לברוח, אבל מכיוון שזו הייתה קומה שנייה, ויתרתי על הרעיון.

הקצין החל לחקור אותי: "מי אתה? מאיפה באת?" מסרתי את הגרסה הרגילה: פליטים מהונגריה. הוא שאל אותי מאין אני יודע לדבר כל כך טוב גרמנית. אמרתי שהייתי שנה בווינה, ואז הוא ציווה על האשה להכין לי סנדוויץ' ונתן לי גם תוספת לדרך. גם את זה צלחתי איכשהו. חזרתי למחנה באותה דרך שבה יצאתי, תחת הגדר.

למחרת בבוקר העלו אותנו על רכבת - רכבת נוסעים רגילה - והובילו אותנו, בליווי משטרתי, למחנה שבויים ליד העיר קרמס Krems במרכז אוסטריה, בערך באמצע הדרך בין ווינה למטהואזן.

המחנה הזה היה מחנה שבויים כפי שרואים בסרטים. גדרות תיל, מגדלי שמירה. בפנים הייתה חלוקה למחנות שונים, כל מחנה עם גדר בנפרד ומיועד לשבויים מארץ אחרת. בין הגדרות טייל חייל גרמני. היו שם רוסים, אנגלים, אמריקאים, ואפילו חיילים מהבריגדה היהודית.

אותנו הכניסו לצריף שבו היו בעיקר אזרחים אוקראינים בעלי משפחות. בחלקה שלנו היו גם שבויים איטלקים. לאחר שאיטליה פרשה מהברית עם הגרמנים לקחו את החיילים האיטלקים בשבי. האיטלקים היו היחידים במחנה הזה שיצאו כל יום לעבודה בכפרים ובמפעלים בסביבה.

כל בוקר חילקו נוזל דומה לקפה עם פרוסת לחם. בצהרים מרק, בערב שוב משהו דמוי קפה. לתיאבון, או יותר נכון לרעב שלנו, זה לא היה שווה מאומה.

מייד כשהגענו למחנה חיפשתי דרך לנסות להשיג אוכל. בשער המחנה היה משמר מהצבא האוסטרי, בדרך כלל אנשים מבוגרים שלא נשלחו לחזית. המשמר היה מתחלף כל כמה שעות. ניגשתי לשער והתיידדתי עם אחד השומרים. התברר שהוא ממוצא שוואבי (אוסטרים שחיים על גבול הונגריה), וידע מעט הונגרית. ביקשתי

ממנו לתת לי לצאת כדי לנסות להשיג משהו לאכול. יכול להיות שהוא באמת האמין שאנחנו הונגרים ולא יהודים. על כל פנים, הוא לא שאל. הוא נתן לי לצאת מהמחנה, אבל הזהיר אותי לחזור בזמן המשמרת שלו, כדי לא להסתבך. ממש כמו סינדרלה, הייתי חייב לחזור בזמן.

הלכתי לכפר סמוך, מקום יפה ופסטורלי, הצלחתי גם להשיג משהו לאכול וגם לחזור בזמן. עשיתי כמה גיחות כאלה בזמן משמרתו של אותו זקיף.

לאחר מספר ימים, ב - 8 במאי 1945, באמצע היום, חזרו השבויים האיטלקים מן העבודה וסיפרו כי היטלר התפטר ומסר את השלטון לסגנו, הימלר.

עדיין לא קלטנו כי הגיע סוף המלחמה. המשמר עדיין היה במקומו ושום דבר לא השתנה בשיגרת המחנה. למחרת בבוקר לא יצאו האיטלקים לעבודה. מתח הורגש באוויר. היו שמועות שונות. אמרו שהצבא הרוסי נמצא ממש קרוב ועשוי להגיע כל רגע.

כידוע, ב - 9 במאי 1945 חתמה גרמניה על כניעה מוחלטת, ומלחמת העולם השנייה הסתיימה בניצחון בעלות הברית על גרמניה הנאצית. אנחנו עדיין לא ידענו דבר. באותו הלילה שמענו יריות ורעם תותחים. פחדנו לצאת מהצריפים. בבוקר מצאנו את שערי המחנה פרוצים. המשמר ברח. היינו חופשיים.

לא ראינו שום חייל רוסי או אחר בקרבת המחנה. חלק מהשבויים השיגו נשק, שהושלך כנראה על ידי השומרים, והסתובבו חמושים.

אחותי הגדולה אדית ואני החלטנו לצאת ולחפש אחרי המשחררים, ואולי גם להשיג משהו לאכול. אספקת הקפה והמרק פסקה, ולא היה שום אוכל בהישג יד.

יצאנו לכביש, שהיה רחוק מהמחנה. פתאום ראינו שיירת עגלות רתומות לסוסים קצת מוזרים, שנראו דומים לסוסי פוני קטנים. גם הציוד שעל העגלות היה שונה ממה שהיינו רגילים מהצבא ההונגרי או הגרמני.

היו אלה היחידות הראשונות של הצבא הרוסי שכבש את האזור. אחותי התנפלה על החיילים הרוסים בחיבוקים ובנשיקות, עם דמעות בעיניים. אני נישקתי את הסוסים.

סוף סוף הבנו כי המלחמה נגמרה ואנחנו חופשיים.

עברה שמועה כי בכפר סמוך יש מחסן מזון גדול של הצבא הגרמני. אדית ואני השגנו תרמיל גב והלכנו למצוא את המחסן.

כשהגענו לכפר מצאנו בתחנת הרכבת כמה קרונות עמוסים בלחם צבאי. הלחם היה שחור כמו בוץ, וגם טעמו היה דומה. מילאנו את התרמיל בלחם, התיישבנו ליד המסילה ואכלנו שני כיכרות לחם בו במקום. התחלנו לחזור למחנה, שם המתינו לנו ההורים והאחיות. בדרך עצרו אותנו אסירים אחרים, ואמרו שיש מחסן מזון עם כל טוב בכפר. הלכנו לשם. מצאנו מצרכי מזון מכל מיני סוגים. שפכנו חלק מהלחם השחור, ומילאנו את התרמיל בביסקוויטים, סרדינים ומעדנים נוספים.

צעדנו בדרך למחנה, עם בטן מלאה ותרמיל מלא אוכל, שמחים ועליזים. פתאום, מחלון הקומה השנייה של בית איכרים, קרא אלינו מישהו: "אתם הונגרים?", אמרנו: "כן". שאלו: "מאיפה?" אמרנו: "מדברצן". אמרו: "תעלו לכאן, לקומה השנייה, יש כאן עוד אנשים מדברצן".

עלינו למעלה ואת מי אנחנו פוגשים? את אחותו של אבא, דודה רגינה, עם בתה קלרי ועם הנכדה יודית. הייתה זו שמחה גדולה. התברר שכל השלוש שהו בכפר הזה במשך כל תקופת הגירוש, עבדו בעבודות חקלאיות וזכו ליחס טוב - יחסית - מהאיכרים שאצלם עבדו. עם החדשות הטובות האלה ועם האוכל שהשגנו חזרנו למחנה.

למחרת בבוקר החלטנו לרדת מההר לעיר קרמס, במרחק כשניים שלושה ק"מ מהמחנה. הצטרפנו לקבוצה של חיילים איטלקים שאיתם התיידדנו במשך הזמן, בתקווה להיעזר בהם. הדרך לעיר התפתלה בין הגבעות. השטח היה מלא כרמים ומרתפי יין, שהיו חצובים בתוך צלע ההר לאורך הדרך. כל המרתפים היו

פרוצים, חביות יין ענקיות של מאות ליטרים היו מנוקבות כדורים. היין זרם כמו נהר על הכביש, ובתוכו שכבו חיילים ואסירים משוחררים מהמחנה, שיכורים עד אובדן ההכרה.

הגענו לעיר. כל החנויות היו פתוחות לקהל הרחב, אבל לא דרך דלתות הכניסה אלא דרך חלונות הראווה. המון אסירים לשעבר וחיילים רוסיים סחבו מכל הבא ליד. אנחנו סמכנו על האיטלקים שיעזרו לנו, אבל הם לא נגעו בשום דבר.

בעלי החנויות עמדו בצד השני של הרחוב עם המפתחות ביד והביטו בהרס חנויותיהם. אחרי שראינו שמהאיטלקים שום תועלת לא תבוא, נכנסנו לחנות מכולת, שהיה בה מחסן קמח וסוכר. השקים היו קרועים, ואנחנו בוססנו עד הברכיים בערימות של קמח וסוכר. נשכבתי על הרצפה והתחלתי לאכול סוכר עד התפוצצות, אחותי נאלצה להרים אותי משם בכוח. חזרנו למחנה עם שלל רב. אחותי מצאה אפילו כמה גרבי ניילון.

לאחר יום או יומיים הגיעו נציגי הצבאות השונים לארגן את הסעת החיילים שלהם הביתה. חיילים יהודים מהצבא האמריקאי או הבריגדה באו לחפש אותנו וצעקו: "קימאָ, יידין!" (בואו, יהודים). הם נתנו לנו דברי לבוש ודברים שהם כבר לא היו זקוקים להם, כי תוך ימים ספורים חזרו ליחידות הצבא שלהם.

אף אחד לא בא לחפש אותנו, ואף אחד לא דאג לגורלנו. החלטנו לחזור להונגריה ברגל.

ממה שכתבתי בזכרונותי אפשר לחשוב שכל האנשים שפגשנו היו טובים אלינו ומוכנים להושיט עזרה. כמובן שכך זה לא היה.ראויים לזיכרון רק אלה שבאמת עזרו, במיוחד במזון, כאשר גם להם לא היה בשפע. את כל אלה שגירשו אותי בגסות וצעקו עלי "תסתלק מכאן" - והיו רבים כאלה - אינני זוכר ואינני רוצה לזכור. לרשעים ניתנו כבר הרבה דפים של זיכרון, ואני מעדיף לשכוח אותם.

יהיו ברוכים כל אלה שהזכרתי לטובה וגם כאלה שאולי כבר שכחתי. אנשים שגם בעיתות מצוקה של עצמם, גילו מעט אנושיות וחמלה לסבלם של אחרים, גם אם היו "יהודים".

השיבה הביתה

סיום המלחמה השיג אותנו במחנה שבויים ליד העיר קרמס באוסטריה העילית, במרחק כ - 200 ק״מ מווינה.

יום או יומיים אחרי השחרור החלטנו לחזור להונגריה, בעיקר בגלל אחי צבי, שגויס לצבא ההונגרי ולא ידענו מה עלה בגורלו. מכיוון שלא היו לנו שום חפצים רק כמה שמיכות, ומכיוון שלא היו אז אמצעי תחבורה ציבורית - לא רכבות, לא אוטובוסים - החלטנו ללכת ברגל. הרי גם לאוסטריה העילית הגענו ברגל.

לאחר כמה ימי הליכה על הכביש לכיוון וינה פגשנו פלוגה של חיילים הונגרים, שהיו אף הם בדרך הביתה. פלוגה זו הייתה עדיין מצוידת בכל האביזרים של יחידה צבאית, כולל מטבח צבאי, עגלות וסוסים. רק נשק לא היה להם.

החיילים הסכימו להעלות אותנו לעגלותיהם, וכך המשכנו איתם כמעט עד הכניסה לווינה. כאשר התקרבנו לווינה נעצרנו על ידי פטרול של הצבא האדום, והוכנסנו לחצר סגורה, שם הופרדו החיילים מן האזרחים. החיילים נלקחו לשבי הרוסי, ואינני יודע מה עלה בגורלם. האזרחים שוחררו. אותנו העלו על אחת העגלות ואמרו לנו להמשיך. הצלחנו להלביש שני חיילים בבגדים אזרחיים, והצלנו אותם מהשבי. הם המשיכו איתנו עד הגבול ההונגרי. כך נעשינו בעלים של צמד סוסים ועגלה של הצבא ההונגרי. כמובן שאני לקחתי את תפקיד העגלון, מכיוון שאבא שלי לא ידע איך רותמים או מתירים זוג סוסים.

הייתה לנו תקרית נוספת לא נעימה בדרך לווינה. כאשר עלינו על הגשר כדי לחצות את הדנובה, ממש בתוך וינה, עצר אותנו חייל

רוסי שידו הייתה חבושה בגבס, ודרש מאתנו לתת לו את אחד הסוסים. ניסינו להסביר לו שאנחנו יהודים בדרך ממחנה הריכוז הביתה, אבל הוא לא היה מעוניין בהסברים, והחל לנופף בנשק שאחז בידו הבריאה. נעמדתי באמצע הגשר ועצרתי ג'יפ של הצבא האדום, בו ישבו כמה קצינים, כנראה בכירים. ניסיתי להסביר להם מה קורה ולבקש עזרה. הם הקשיבו רגע, אחר כך נפנפו ביד והמשיכו לנסוע. החייל התיר בינתיים את הסוסה מתוך זוג הסוסים, התיישב עליה ונעלם. הסוס הבודד שנשאר לא רצה בשום אופן להמשיך במסע ללא בת זוגו. חבטנו בו, משכנו בכוח, אבל דבר לא עזר. הוא מבת הזוג לא נפרד ולא ממשיך. כנראה שהיו זוג כבר כמה שנים. בסופו של דבר הצלחנו איכשהו לחצות את הגשר.

בווינה עצמה שוב הוכנסנו לחצר על ידי הצבא הרוסי. כאשר החצר התרוקנה ראינו שמישהו השאיר סוס בודד, חולה במחלת עור קשה. אנחנו, עם עגלה בעלת יצול אחד המיועד לזוג סוסים, בקושי יכולנו לזוז. לקחנו את הסוס החולה, רתמנו אותו בעזרת הרתמות מהסוסה שנלקחה, והמשכנו במסע לכיוון בודפשט.

זה לא היה כל כך פשוט. אם לא מצאנו לעצמנו משהו לאכול, ניחא, אנחנו התרגלנו להיות רעבים. אבל לסוסים היינו מוכרחים למצוא מזון מתאים. להם לא יכולנו להסביר את המצב.

כאשר נסענו בדרכים, הם ניסו ללחך את העשב שגדל בשולי הכביש. באירופה באותם הזמנים היו משני צידי הכביש תעלות ניקוז למי גשם. הסוסים ניסו להגיע לעשב שצמח בתעלות, ואמא, שישבה על העגלה, חששה כל הזמן שהעגלה תתהפך לתוך התעלה. לעתים מצאנו חצר עזובה של איכרים שברחו מהרוסים שם מצאנו גם מזון לסוסים.

כך התקדמנו לכיוון הגבול בין אוסטריה להונגריה. פעם הגענו לחווה של איכר עשיר, שננטשה, ושם מצאנו מלאי גדול של מזון לסוסים, שהספיק לנו לימים רבים.

לאחר שחצינו את הגבול להונגריה המצב השתפר מעט. באחד הערבים הגענו לעיר ג'יר Győr, עיר תעשיה הונגרית. משפחה של

עובדי בית החרושת המקומי הזמינה אותנו להתאכסן בביתם. מזון לסוסים לא היה להם, אבל הייתה להם עצה טובה. הם סיפרו שהשכן שגר לידם מגדל בחצרו סלק בהמות, שהוא אוכל טוב לסוסים.

בין שתי החצרות הפרידה גדר, יותר נכון חומה בנויה. מכיוון שהיה כבר ערב החליטו הורי לנסות את סלק הבהמות. אבא הרים אותי מעל הגדר, ואני קפצתי לצד השני. מהר מאוד מצאתי את ערוגת הסלק, והתחלתי להוציא סלקים מהאדמה ולהשליך מעבר לגדר.

הכול הלך נפלא, עד ששמעתי רעש מכיוון ביתו של השכן. בעל הבית הופיע בחצר. דרך לנסיגה לא הייתה קיימת, כי הגדר הייתה גבוהה מכדי לטפס עליה ללא עזרה. בעל הבית תפס אותי באוזניי, שהיו ארוכות ממילא, וגרר אותי לביתו. כמובן שגיליתי התנגדות, בכיתי, וצרחתי כאילו שוחטים אותי.

ההורים כנראה הרגישו שקרה משהו, כי אספקת הסלק נפסקה, ואולי גם שמעו משהו מהצעקות. התברר שהשכן היה שופט בבית המשפט של ג׳יר. כשאמרתי לו שהורי נמצאים בבית הסמוך הוא הביא אותי לשם. המארחים שלנו הציעו שנאמר לו את האמת, שאנחנו חוזרים ממחנה ריכוז, ואפשר גם לאיים עליו שאם יגרום בעיות נפנה לעזרת הצבא האדום.

השכן לא רצה כל כך מהר להשתכנע, ולבסוף הצגנו את הטיעון שהסוסים שעבורם גנבתי את הסלק הם רכוש הצבא המלכותי ההונגרי, ואנחנו רק מחזירים אותם הביתה. השכנים שאירחו אותנו הציעו לו לשלם את הנזק. את זה הוא לא רצה לקבל, ולבסוף ויתר. באותו לילה ישנו טוב (כולנו במיטה אחת, עם שמיכת פוך ענקית). גם הסוסים אכלו לשובע.

למחרת המשכנו את דרכנו וכך הגענו לבודפשט והתארחנו אצל אחיה של אמי, שהיה מנהל בבית היתומים היהודי בעיר. את הסוסים מכרנו, ולאחר כמה ימים חזרנו לדברצן.

שיקום - מחנה עקורים בגרמניה

למרות שעברו יותר משישים שנה מאז מאורעות השואה, האירועים ההם הותירו עלי את חותמם יותר מאשר השנים שעברו מאז. אנסה בכל זאת לספר בתמצית את אשר עבר עלי לאחר גיל הילדות המוקדמת, בהמשך למה שסיפרתי קודם.

לאחר שחזרנו לדברצן לא נשארתי זמן רב בבית הורי. לאחר זמן קצר לקחה אותי אחותי נעמי לבית ילדים של "השומר הצעיר" בבודפשט.

את שנת הלימודים של 1945 התחלתי בבית הספר היהודי של הקהילה בבודפשט, שהיה ממוקם באופן ארעי בבניין בית הספר לרבנות. סוף סוף גם אני למדתי באותו בית ספר שבו למד אחי, אם כי לא למדתי לקראת סמיכה לרבנות אלא בחטיבת הביניים. גרנו מחוץ לעיר, בבניין ששימש קודם לכן בית יתומים, והיינו נוסעים יום יום בחשמלית לבית הספר ובחזרה.

אחד האירועים המרגשים שזכורים לי מהתקופה הזו קשור בביקור של חיילי הבריגאדה. יום אחד הגיעה משאית של הצבא הבריטי, ועליה חיילים מהבריגאדה היהודית, עם סמל של ארץ ישראל - דגל כחול לבן על השרוול. היה זה מאורע משמח. בפעם הראשונה ראינו את סמלה של המדינה שבדרך על מדים של חיילים. בתקופה זו כבר קיבלנו מעט חינוך עברי והיינו ציונים, למרות שקודם לא שמענו כמעט כלום על ארץ ישראל.

בזכות פרוטקציה של אחותי זכיתי להיות בין הראשונים שיצאו מהונגריה כדי לעלות לארץ ישראל. עוד באותה שנה, ב - 19

בנובמבר 1945, עזבתי את הונגריה בדרכי לארץ ישראל. הובטח לנו כי תוך שלושה שבועות נגיע לארץ.

הקבוצה שלנו כללה קבוצת ילדים מפולניה, בהדרכתו של ד״ר אוסטרוול, שהצליח להביא אותם בזמן המלחמה להונגריה, וכך הציל אותם ממוות ודאי. לקבוצה שלו צורפו מספר קטן של ילדים מהונגריה, ואני ביניהם.

יצאנו מבודפשט לכיוון פראג ברכבת. היינו מלווים בשני חיילים יהודים מהצבא האדום, שגויסו לעזרת ארגון ״הבריחה״ - ארגון של ניצולי שואה ציונים, שהוקם בפולין בסוף 1944, בראש הארגון עמד אבא קובנר, ואשר ריכז את העלייה הבלתי ליגאלית לארץ מאירופה. הבחורים שעבדו ב״בריחה״ היו ברובם חברי תנועות הנוער המקומיות, שאף הם רצו להגיע ארצה, ובמשך הזמן נעזרו בחיילי הבריגאדה ובשליחים מארץ ישראל.

נאמר לנו שאם ישאלו לאן אנחנו נוסעים עלינו להגיד שאנחנו בדרך חזרה לפולניה. כאשר הגענו לפראג הוחלף סיפור הכיסוי, וכעת היה עלינו להיות ״ילדים אילמים שניצלו ממחנות ההשמדה״. בצ׳כיה באותה התקופה אסור היה לדבר הונגרית בפומבי בגלל השנאה הגדולה להונגרים.

בפראג השתכנו בצריפים במחנה צבאי לשעבר, שנשכר על ידי ארגון ״הבריחה״. צריפים לא הכי נחמדים, שהזכירו את המחנות. טיילנו קצת למקומות המפורסמים בפראג.

לאחר זמן מה התברר שההבטחה שנגיע לארץ תוך שלושה שבועות כנראה לא תתקיים. כנראה שהסרטיפיקטים שהיו מיועדים לנו נמסרו לאחרים. ד״ר אוסטרוול היה אחד ממייסדי ״השומר הצעיר״ בפולין והייתה לו השפעה בהנהגת התנועה בארץ, והוויכוחים הנרגזים שהוא ניהל עם אנשי ״הבריחה״ נשמעו למרחקים. אבל כל זה לא עזר לו, והוחלט להעביר אותנו למחנה עקורים בשטח השליטה של הצבא האמריקאי בגרמניה.

קשה להאמין, אך בלילה בהיר של חודש דצמבר הביאו אותנו לשדה פתוח, כולו מכוסה שלג, בגבול צ׳כיה - גרמניה.

בצ׳כיה שלטו אז הרוסים, ובגרמניה - האמריקאים.

הברחנו את הגבול ברגל, בהליכה של כשישה-שבעה קילומטר בלילה, כשכל רכושנו על גבנו. היו בינינו ילדים ממש קטנים, בני חמש או שש. בחורי ״הבריחה״ נשאו אותם על כפיים. לאחר הליכה של שעות הגענו לכפר קטן מעבר לגבול. בבית המרזח המקומי קיבלנו שתייה חמה, ונפלנו מהרגלים למנוחת לילה.

למחרת נסענו ברכבת למינכן שבגרמניה. ממינכן הסיעו אותנו במשאיות למחנה שידוע כמחנה העקורים של שארית הפליטה בגרמניה, לסטריט Struth על יד אנסבך Ansbach שבבוואריה. שם בילינו שנתיים בהמתנה לעלייה לארץ.

על השנתיים שבילינו בסטריט יצא ספר בשם ״זמן התפר״, בהוצאת יד-יערי - מרכז לתעוד וחקר, בו סופרו רוב האירועים שעברנו במקום הזה. רוב הזמן הוקדש להדרכה, לימוד והכנת הנוער לחיי הקיבוץ בארץ ישראל.

המחנה היה בנוי משני מבנים גדולים בהם חדרי השינה. בכל מבנה כזה השתכנו כ - 200 ילדים, משתי תנועות נוער: ״השומר הצעיר״ בבניין אחד, ו״דרור הבונים״ בבניין השני. בית הספר היה משותף לשתי התנועות. שני מבנים שימשו בזמנו בית חולים לחולי שחפת של הצבא הגרמני. המחנה, שבו היו כ - 400 ילדים, הוחזק על ידי אונר״א ובתמיכת הג׳וינט. זו הייתה בעצם תקופה של שיקום והבראה לאחר כל מה שעבר עלינו בתקופת השואה.

המדריכים היו בני נוער, מבוגרים מאיתנו בשנים אחדות. המורים היו אף הם ניצולי שואה, שהספיקו ללמוד קצת יותר מאיתנו. לאחר ששהיתי שם כשנה, עזבו הורי, יחד עם אחי ומשפחתו, את הונגריה, והגיעו למחנה עקורים בגרמניה. את אחי הצלחנו להעביר לסטריט, ולצרפו לצוות המורים והמדריכים.

במשך הזמן הופיעו גם שני שליחים מארץ ישראל. השליח שלנו היה יעקב רוכמן מקיבוץ אילון, והשליחה של ״דרור הבונים״ הייתה גולדה מינץ מקיבוץ יגור. שני השליחים היו במדים של הסוכנות היהודית.

הפעילות סבבה ברובה סביב חיי חברה בקבוצות גיל שונות, מחנאות, צופיות וכדומה. הכנו הצגות, מסיבות, קבלות שבת. למדנו שירים בעברית, היה שמח! לפעמים יצאנו גם לטיולים בגרמניה. פעם נענשתי ונאסר עלי להצטרף לאחד הטיולים, מכיוון שלא למדתי מספיק טוב בבית הספר. הנימוק החינוכי היה כי אם הייתי משתדל יכולתי להשיג הישגים טובים יותר. במקום הטיול נסעתי עם אחי לבקר את הורי במחנה אחר בגרמניה.

אבא ניסה לשכנע אותי לערוך טקס בר מצווה ולעלות לתורה, כי כבר הייתי בן 13. בתנועת "השומר הצעיר" לא היה מקובל לעלות לתורה, ואני, בתור מאמין אדוק בתורת "השומר הצעיר", לא הסכמתי לערוך טקס בר מצווה, ואכן לא נערך לי טקס כזה.

לאחר כשנתיים במחנה זה, רוב חברי עלו לארץ באוניית המעפילים "יציאת אירופה", היא "אקסודוס". אני, מסיבות שעליהן אספר, לא צורפתי לעלייה זו.

אחי צבי יצא לפני כן עם קבוצת ילדים צעירים והם שהו במחנה אחר באזור הכיבוש האנגלי בגרמניה. על הקורות אותם יצא ספר בשם "הדובדבנים על האלבה". צבי הגיע ארצה עם קבוצת ילדים שהיה אחראי עליהם, והביא אותם לאחד הקיבוצים של "השומר הצעיר". הוא עצמו, יחד עם אשתו ובתו, הצטרף לקיבוץ שעמד לעלות על הקרקע, והיה ב"עצמאות" במפרץ חיפה.

***Struth* מחנה עקורים בדרך לארץ**

מגרש המסדרים
עם דגם: מפת הארץ, סמל השומר הצעיר

קבוצת ילדים, באמצע על הטנדר עומד המחבר

הסרט "איה בני"

יום אחד הופיע במחנה סטריט צוות הסרטה של "מטרו גולדוין מאייר": במאי, מפיק וצלם. מטרתם הייתה למצוא ילדים שישמשו ניצבים בסרט שהם מפיקים על השואה.

הם הקימו אולפן צילום מאולתר וערכו מבחני בד (אודישנים) לילדים שונים שנראו להם מתאימים: רזים, עצובים וכו׳. גם אני נבחנתי אצלם, ואף ניהלתי עם הבמאי, שהיה ממוצא אוסטרי, שיחה בגרמנית שוטפת. כנראה שמצאתי חן בעיניהם, אבל לא אמרו לי דבר.

לאחר כחודש נקראתי ל"מנהל" (כך קראו למדריכים שלנו), שם הודיעו לי שנבחרתי להשתתף בסרט. אני מניח שאחת הסיבות העיקריות שבחרו בי הייתה ידיעתי את השפה הגרמנית.כמובן שהסכמתי מייד להיות שחקן קולנוע הוליוודי.

התברר שכל הפעילות הזאת נעשתה באישור ובהנחיה של עליית הנוער. הצוות עבר במספר מחנות בהם היו בני נוער ניצולי שואה ובחרו את המועמדים להשתתף בסרט שעמדו לצלם. הם בחרו גם בילד נוסף, יוסף ביור.

המשבר פרץ כאשר הגיעה השעה שכל חברי ה"יקן" ארזו את החפצים ועלו על משאיות לצאת לעלייה לארץ ישראל. יוסף ביור ואני נאלצנו להישאר ולהמתין שיבואו לקחת אותנו לצילומים. זה היה מעשה אמיץ להחליט לא לעלות עם כולם. יוסף נשבר ברגע האחרון, וכאשר המשאיות כבר התחילו לנוע הוא זרק את התרמיל שלו ועלה על המשאית. נשארתי שחקן קולנוע יחיד. המחנה התרוקן

כולו. נשארתי עם כמה בודדים אשר לא צורפו לעליה בלתי לגאלית מסיבות שונות. רובם היו חולים או צעירים מדי.

אני הועברתי למחנה אחר של ילדים, ליד מינכן שבגרמניה, ושם צורפתי לקבוצת ילדים, חלקם יוצאי הונגריה וחלקם יוצאי פולין, שהיו, כמוני, אמורים להשתתף בסרט. הילדים מפולין היו חברי ״השומר הצעיר״, ואילו הילדים מהונגריה היו חברי ״גורדוניה״. אני הייתי שייך לשתי הקבוצות: הונגרי במוצאי, וחניך ״השומר הצעיר״ בהשתייכותי. היה קשה!

לאחר זמן מה הסיעו אותנו באוטובוס תיירים ממינכן לציריך, שם נערכו צילומי האולפן. שם הסרט היה "The Search" (בארץ הוא נקרא ״איה בני״). הסרט מספר על אם וילד, שהופרדו במחנה ריכוז. לאחר השחרור האם יוצאת לחפש אחרי בנה, וכמו בסרט הוליוודי, היא אכן מוצאת אותו בסוף.

במאי הסרט היה פרד צינמן Fred Zinnemann, שהיה אז בראשית דרכו, אך במשך הזמן נעשה לאחד הבמאים הידועים בהוליווד ובעולם וזכה בחמישה פרסי אוסקר. בין השאר ביים את הסרט ״מעתה ועד עולם״, את הסרט ״בצהרי היום״ ועוד. כשחקן ראשי, חוץ ממני, השתתף מוטגומרי קליפט ועוד שחקנים ידועים. את תפקיד הילד שהלך לאיבוד גילם ילד צ׳כי, למיטב ידיעתי לא יהודי. איתו היה עוד ילד צרפתי שכבר השתתף בסרטים.

בציריך איכסנו אותנו בבית הצופים השוויצרי. כל יום נסענו לאולפנים של חברת הפקה שוויצרית (שנשכרה לביצוע צילומי הפנים של הסרט). ההשתתפות בצילומים לא היתה כל כך נעימה. היה חם, והתאורה חיממה עוד יותר. עשיתי כל מאמץ כדי להשתתף כמה שפחות. אז עוד לא ידעתי שחבל לא להיראות יותר בסרט. הלבישו אותנו בבגדים קרועים, או ליתר דיוק - נתנו לנו בגדים טובים ואמרו לנו לקרוע בהם קרעים, כדי שניראה כמו ילדים שזה עתה יצאו ממחנות הריכוז.

הביאו לנו אוכל ממסעדות לאולפן או שלקחו אותנו למסעדה. לאחר התנאים להם היינו רגילים, זה היה ממש לוקסוס. קיבלנו

שוקולד, ממתקים, בננות (שראיתי לראשונה בחיי) ועוד כל מיני פינוקים.

תקופת ההסרטה בשוויץ נמשכה כשלושה שבועות. לאחר מכן הוחזרו רוב הילדים לגרמניה. ילדים אחדים, ביניהם אני, נשארו לשבוע נוסף כדי לגמור צילומים של סצינות נוספות. במשך הזמן נשארתי עם צוות הצילום גם בעת שערכו את צילומי החוץ, בגרמניה, בגלל ידיעתי את השפה הגרמנית.

חלק מהצילומים נערכו בנירנברג, שהייתה כולה מופצצת. גרנו בבית מלון שבו התאכסנו חיילים אמריקאים. כאן ראיתי בפעם הראשונה "קוקה קולה", בבקבוקים המקוריים, שהחיילים האמריקאים הביאו איתם.

באחת הסצנות בסרט, הילד הצרפתי, שהיה שחקן מקצועי, היה צריך להיכנס לנחל. הבמאי פנה אלי וביקש ממני להיכנס למים במקום הילד הצרפתי, כי היה לו קר (הייתי קצת דומה לו). היה לי מספיק אומץ להגיד שגם לי קר, וסירבתי. בסוף לקחו איזה ילד גרמני מקומי שנכנס במקום הכוכב הגדול.

עליית הנוער קיבלה עבור השתתפותנו בסרט תשלום כספי. אנחנו, הילדים, קיבלנו שעון שוויצרי חדש לכל אחד.

בסיום צילומי הסרט חזרתי למחנה הילדים ליד מינכן Dorfen שם שהיתי כמה חודשים, עד שהגיע תורי לעלייה. בעזרת ספר לימוד עברית שקיבלנו מהארץ לימדתי עברית ילדים קטנים, שידעו פחות ממני.

הבטיחו לנו כי תמורת ההשתתפות בסרט נקבל זכות עלייה במה שנקרא אז עלייה ד', כלומר לא עלייה ב', שהייתה עלייה בלתי לגאלית, אלא עלייה עם תעודות מזויפות של תייר שבא לבקר בארץ הקודש, וכך אומנם עליתי.

כהמשך לעניין השתתפותי בסרט אני רוצה לספר על עוד כמה אירועים, שקרו מאוחר יותר אבל שייכים לכאן.

כמה שנים מאוחר יותר, כשהייתי חייל והכרתי את אשתי, יצאנו לבלות בתל-אביב. בלכתנו ברחוב ראינו פתאום, מעל כניסה

לקולנוע, כרזה ענקית של פרסומת לסרט ״איה בני״, בה רואים אותי יחד עם עוד שני ילדים. כאשר אמרתי לחברתי שהילד המופיע בכרזה הוא אני, היא סירבה להאמין לי, אבל כשהתקרבנו למקום היה קל מאוד להכיר אותי. היה זה רק שש שנים לאחר ההסרטה.

לאחר מספר שנים נוספות כשכבר עבדתי ב״מכון ויצמן״, הופיע במכון צוות צילום שוויצרי, לצלם סרט על המכון. וראה זה פלא, הצלם הראשי היה לא אחר מאשר הצלם מהסרט ״איה בני״. הזמנו אותו אלינו הביתה והחלפנו זכרונות מהתקופה ההיא.

לאחר שנים נוספות קראתי בעיתון שהבמאי המפורסם פרד צינמן מבקר בארץ כאורח הסינמטק הירושלמי, ומתאכסן ב״משכנות שאננים״. צלצלתי אליו וקבענו פגישה בירושלים. בעוזבו את הארץ הוא סיפר בראיון לעיתונאים כי אחת מפגישותיו הכי מרגשות בארץ הייתה עם אחד הילדים שהשתתפו בסרט שביים בראשית דרכו כבמאי.

תמונה מהסרט "איה בני" - יואל ראשון מימין

עלייה

בתחילת שנת 1948 הועברנו במשאיות מגרמניה לצרפת. הפעם עברנו את הגבול באופן "חוקי". ישבנו במשאיות מכוסות בברזנט ונסענו בכבישים צדדיים. במקום כלשהו הגענו לגשר על נהר הריין, שהיה הגבול בין גרמניה לצרפת. בתחנת הגבול שבצד הגרמני, שהייתה בשליטת הצבא האמריקאי, לא עצרנו בכלל. בתחנה שבגבול הצרפתי הורידו אותנו מהמשאית, העמידו אותנו בשורה והקריאו שמות מתוך רשימה שנמסרה על ידי אנשי "הבריחה", שליוו אותנו. השמות היו מזויפים, וניתנו לנו כמה ימים לפני היציאה לדרך. בכל פעם שקראו בשם, יצא ילד מהשורה, שומר הגבול הסתכל בתמונה ואמר: "זה לא אתה", הילד חזר לשורה ושלחו ילד אחר עד שמצאו את האחד שמתאים לתמונה. אני לא זוכר מה היה שמי לאותם שלושה ארבעה ימים.

כך הגענו לליון באדמת צרפת והמשכנו את דרכנו ברכבת עד מרסיי, שם חיכינו חודש - חודשיים נוספים. היו שם מחנות מעבר עצומים לשארית הפליטה שהייתה בדרכה לארץ ישראל. הרבה אוניות מעפילים יצאו מנמלים בדרום צרפת.

צירפו אותי לאשה צרפתייה, גם היא עולה חדשה, שנסעה לפלשתינה עם ילדיה כתיירת (ככיסוי לפני הבריטים) שבאה לראות את הכנסייה על הר הכרמל. הפלגנו באוניית נוסעים רומנית בשם "טרנסילבניה". צוות רומני, תאים, די נחמד.

ב - 14 במרץ 1948 הגעתי לנמל חיפה. באותו זמן הייתה מתיחות בין עובדי הנמל היהודים לבין עובדי הנמל הערבים. ביום בו הגענו

היו בנמל פועלים ערבים, ולכן עיכבו את כניסתנו לנמל, ונאלצנו לחכות ליום המחרת, בו עבדו הפועלים היהודים. ביום הראשון להגיענו ארצה שיכנו אותנו במלון עולים על הכרמל.

יצאתי מבודפשט ב - 19 בנובמבר 1945, בכוונה להגיע לארץ ישראל תוך שלושה שבועות. הגעתי לארץ ב - 14 במרץ 1948. הדרך ארכה יותר משנתיים.

סוסים

הסוסים מילאו תפקיד חשוב בחיי, במיוחד בתקופת ילדותי.

הסוס הראשון בחיי היה סוס עגלת הדואר. את החבילות בדברצן חילקו בעזרת עגלה רתומה לסוסים. העגלה הייתה מין ארגז אדום סגור, אשר משני צדדיו הייתה מצוירת קרן יער - סמל הדואר ההונגרי.

כאשר הייתי כבן ארבע - חמש נעצרה עגלת הדואר לפני הבית בו גרנו. ניגשתי ועמדתי לפני הסוס. הסוס ליקק את ראשי. מרוב שמחה רצתי הביתה ובקשתי מאמא קוביית סוכר. יצאתי עם הקובייה והגשתי לסוס מכף ידי. הוא לקח אותה בשמחה, ומאז נעשינו ידידים. היה זה הרומן הראשון שלי עם סוסים.

הסוס השני היה של מחלק הסודה. מחלק מי הסודה עבר ברחוב שלנו עם עגלה רתומה לסוס. במשך הזמן התיידדתי עם העגלון, והיינו מתחלקים בינינו בעבודה. את מי הסודה מכרו בסיפונים - בקבוקי זכוכית גדולים עם מתזים.

היו לנו לקוחות קבועים, ומי שרצה מי סודה השאיר את הבקבוק הריק לפני הדלת, פעם בשבוע עברנו והחלפנו את הבקבוקים הריקים במלאים. אני ישבתי על הדוכן ונהגתי בסוס. הבעיה הייתה שהסוס כבר ידע יותר טוב ממני איפה צריך לעצור, ולא שעה כל כך להוראותיי, בכל זאת, אני ישבתי על הדוכן.

ברחוב שבו גרנו גר קבלן הובלות ולו שלוש עגלות (פלטפורמות) להובלה. בימים ההם כל ההובלות בוצעו בעזרת עגלות רתומות לסוסים. היו אלה סוסים בריאים במיוחד חזקים ובעלי גוף. פעמים

רבות הזדמן לי "לתפוס" נסיעה בעגלות האלה. אחת ההזדמנויות הייתה כאשר בסוף יום העבודה העגלונים היו סרים לבית המרזח ל"שתייה קלה", שהייתה נגמרת לרוב בשכרות. היו זורקים את העגלון על העגלה וצועקים לסוסים "דיו!", והם היו רצים היישר לאורווה שלהם, שם חיכתה להם ארוחת ערב. במקרים כאלה יכולנו אני וילדים אחרים לקפוץ על העגלה ו"לתפוס" נסיעה. הצרה הייתה שקשה היה לנחש מתי העגלונים חוזרים מהעבודה.

פעם אחת קרה מקרה לא כל כך נעים. אחד העגלונים לקח אותי - ללא ידיעת הוריי - להובלת עצים מהיער עבור בית חרושת לאטריות בעירנו. היער הגדול Nagy Erdő (ידוע לכל מי ששמע אי פעם על דברצן), נמצא במרחק כחצי שעה נסיעה מהעיר. הגענו ליער. יום יפה, מזג אוויר קיצי, רוח נעימה. עצי היער בדברצן הם בעלי גזע עבה, צמרת ענקית וגובה עצום. נכנסנו לעובי היער וחיפשנו את סוחר העצים. כאשר מצאנו אותו, היינו צריכים לחכות בתור, כי היו לפנינו עגלונים נוספים. כאשר סוף סוף העמסנו את העצים וחזרנו לעיר, כבר ירד הערב. צריך היה עוד לפרוק את הסחורה בחצר בית החרושת ישר למרתף, דרך חלון צר.

כאשר הגעתי הביתה היה חושך. פחדתי לחזור הביתה כי ידעתי מה מצפה לי. אהבתי לסוסים הייתה כל כך גדולה, שלמרות המכות והעונשים שקיבלתי לא יכולתי לשלוט בעצמי. כאשר ראיתי סוס הייתי מהופנט, שכחתי הכול. לפעמים שלחה אותי אמא לקנות משהו במכולת שהייתה במרחק כמה בתים מביתנו, ראיתי סוס ברחוב, ושוכח את השליחות, רץ אחרי העגלה וחוזר הביתה אחרי שעות.

גם הפעם לא הייתה ברירה. צריך הייתי להיכנס הביתה. לפעמים השתמשתי בתכסיס: הייתי נכנס לשכנים, בוכה, והם היו מלווים אותי הביתה. כך, לאבא היה לא נעים להרביץ לפני השכנים, ועד שהם הלכו, הכעס שלו שכך מעט. לפעמים אמרה לו אמא ביידיש, "תעזוב את הילד". אבל זה לא עזר, ואני קיבלתי את המגיע לי. מה שלא מנע ממני לחזור על אותו מעשה למחרת. כאשר היו לי כבר

שתי אחיות קטנות זה עזה, היינו מייללים שלושתנו יחד, וזה הקל קצת על הכאב. בתמורה, גם אני בכיתי איתן כאשר הן קיבלו עונש.

אני לא חושב שזו שיטה נכונה לחנך ילדים על ידי עונש גופני. זה לא אומר שאני עצמי לא הפלקתי לילדי פה ושם. אבא שלי, בהיותו איש דתי, האמין בפסוק "חוסך שבטו שונא בנו". והוא בהחלט לא שנא את בנו!

פעם בשבוע היה נערך בעירנו יריד חקלאי. איכרים מכפרי הסביבה היו מביאים את תוצרת המשקים שלהם: ביצים, מוצרי חלב, גבינות מסוגים שונים, תרנגולות, תרנגולים, אווזים, ברווזים, חזירים ועוד. כל הסחורה הזו הובאה לשוק בעגלות רתומות לסוסים.

היה גם שוק בהמות: עגלים, פרות, שוורים וכמובן סוסים. הרבה מהסוסות היו מלוות בסייחים צעירים, שהיו רצים ליד אמותיהם חופשים ומרקדים כאיילים. אנחנו, הילדים, היינו מנסים ללטף את הסייחים הצעירים, אבל בדרך כלל לא הצלחנו. הם בעטו ולא נתנו להתקרב אליהם. היה זה רק תענוג לעיניים: לראות ולא לגעת.

הסוסים בחוות החקלאיות לא שימשו לעבודות השדה כמו חריש ודסקוס אלא להובלה. הובלת הקציר מהשדה, הסעת החלב למחלבה, וכאמצעי תחבורה. את החריש עשו לרוב בעזרת שוורים, ומראה צמד שוורים חורשים בשדה היה מחזה יום יומי בסביבה שלנו.

כאן אני נזכר במשל קרילוב על צמד השוורים שחורשים בשדה, על גבו של אחד השוורים יושב זבוב, ניגש זבוב אחר ושואל אותו: מה אתה עושה כאן? והזבוב עונה בגאווה "אנחנו חורשים". הרבה זבובים אנושיים יושבים על גבם של אחרים ומתגאים בכך שהם "חורשים".

אחד מסוגי התחבורה המקובלים אצלנו היה כרכרה על שני גלגלים, הרתומה לסוס. בעלי האחוזה העשירים, רופאים, ובעלי מקצועות חופשיים השתמשו בכרכרות מהסוג הזה לנסיעתם בעיר ומחוץ לעיר. בחורף היו מחליפים את הכרכרה במזחלת, מכסים את הסוסים בשמיכה ותולים על צווארם פעמונים. היה זה תענוג לראות מזחלת כזו עוברת ברחוב מצלצלת בפעמוניה, בעל הבית יושב מכוסה בפרווה ומכורבל במעיל עליון. ליד בית המלון היחיד בדברצן, שור הזהב Arany Bika, חנו באופן קבוע כרכרות שחורות שהמתינו לנוסעים. לנו הילדים אסור היה אפילו להתקרב לכרכרות האלה. הן היו מיועדות לעשירים בלבד.

סוס נוסף מביא אותנו לעיר מולדתה של אימי פוישפקלדאני. מאחר שהורי אמי גרו בעיירה זו שהיא דמתה יותר לכפר גדול, לעתים הייתי מבלה שם את החופשות. אחד מתושבי העיירה, מהנדס אזרחי שהיה אחראי לבנייתו ולהרחבתו של הכביש הקרוב, שחיבר את דברצן לעיר הבירה בודפשט. כדי לצאת מהעיירה לכביש השתמש המהנדס בכרכרה רתומה לסוס. לכרכרה היה כמובן גם עגלון, וכאן אני נכנס לתמונה.

פעם אחת לקח אותי העגלון איתו להסיע את האדון המהנדס לעבודתו. העגלון ואני ישבנו על דוכן העגלון בקדמת הכרכרה, מאחורי ישבנו של הסוס. האדון המהנדס ישב מאחורנו במושב

המרופד של הכרכרה. בדרך נתן לי העגלון את המושכות והשוט, הרשה לי להוביל את הסוס. מרוב חריצותי רציתי לזרז קצת את המסע, הנפתי את השוט לאחור כדי שלאחר מכן אוכל להצליף על הסוס ולזרז את ריצתו, השוט הצליף בעוז על קרחתו של האדון המהנדס, אשר ישב מאחור. אתם יכולים לתאר לכם מה בא אחרי זה. המהנדס נתן מנה הגונה לעגלון ודרש ממנו להוריד אותי מייד מהכרכרה. חזרתי לעיירה בבכי, ברגל.

הסוס הבא מביא אותנו לעולם אחר לגמרי.

ב - 1948, לאחר עלייתו ארצה, הצטרף אחי לקיבוץ של השומר הצעיר, שכל חבריו היו עולים חדשים מהונגריה. חברי הקיבוץ, לפני עלייתם לקרקע, ישבו במפרץ חיפה, צמוד לבית החרושת "נעמן", במה שנקרא באותו הזמן "עצמאות".

במלחמת השחרור השתתפו חלק מחברי הקיבוץ בהגנה על קיבוץ משמר העמק נגד התקפות כנופיות הטרור של קאוקאג'י, שניסו לכבוש את הקיבוץ. באחת ההתקפות השתתף מפקד הכנופיה, רכוב על סוסו האציל. לאחר שנפגע הרוכב ונפל מסוסו, תפסו חברי הקיבוץ את הסוס, והביאו אותו לקיבוץ החדש בכוונה להשתמש בו לעבודה. אחי, שהיה החצרן, ניסה להרגיל את הסוס למשימתו החדשה, אך ללא הצלחה. ארבע שנים לפני כן היה אחי תלמיד בסמינר לרבנים בבודפשט, ושם לא לימדו את החניכים לטפל בסוסים אצילים.

כאן באתי אני לעזרתו. הייתי אז חניך בבית הספר החקלאי כפר הנוער בן-שמן ולמדתי חקלאות. מספר פעמים באתי לבקר את אחי במפרץ חיפה. כאשר סיפר לי על הסוס שנמצא באורווה ללא תעסוקה, הצעתי שננסה לאלף אותו ביחד.

אחי עשה את עבודת החצרנות בעזרת עגלה קטנה רתומה לחמור, והחלפת החמור בסוס נחשבה לקידום רציני. למחרת קמנו שנינו השכם בבוקר, והחלטנו לרתום את הסוס לעגלה. לחשנו לו באוזן שאם לא יעבוד לא יקבל אוכל, ונראה היה שזה השפיע: בתחילה משך את העגלה ושנינו התיישבנו בנחת על מושב העגלון,

עד שפתאום הבין מה קורה, והתחיל להשתולל, שבר את העגלה, שפך את החלב וכמעט הרג אותנו בבעיטות.

גם בעזרתו של המומחה הגדול, כלומר אני, לא הצלחנו לשנות את דעתו של הסוס הערבי האציל לגבי המפעל הציוני של ההתיישבות בארץ ישראל.

היות והסוס התמיד בסירובו לעבוד, רכבתי עליו, ועשיתי סיורים רציניים בסביבה. לזה היה מוכן ברצון. וכך סיירתי בקיבוצי הסביבה כמו כפר מסריק ועין-המפרץ. הגעתי אפילו לשפת הים.

מה עלה בסופו של הסוס אינני יודע. הקיבוץ עלה על הקרקע והתיישב בגליל המערבי קרוב לכביש עכו-צפת, ונקרא בישראל יסעור. אחי עבר לקיבוץ אחר והתחיל לעסוק בהוראה והדרכה של נוער עולה, מקצוע שתאם יותר את כישוריו מאשר טיפול בסוסים.

הסיפור הבא שייך לתקופה שבה למדתי בכפר הנוער בן-שמן. בגלל המצור על בן שמן שליד לוד הועברו כל הפעילות והמשק החקלאי של כפר הנוער למחנה צבאי עזוב על שפת הים, ליד כפר ויתקין.

אני הגעתי לבן-שמן בתחילת מלחמת השחרור. בשנה הראשונה למדתי ועבדתי בענף הצאן. היה לנו עדר כבשים של 200 ראש. בכל בוקר היו שני ילדים יוצאים עם העדר למרעה, שהיה במרחק של שניים - שלושה ק״מ מכפר הנוער. בצהריים היו חילופי משמרות: שני ילדים אחרים היו מגיעים, מחליפים את הראשונים, ונשארים עם העדר עד שעות אחר הצהריים, ואז מחזירים את העדר לדיר.

חילופי המשמרות היו נערכים בעזרת סוסה נחמדה, הרתומה לעגלה. ילדי משמרת הצהריים היו מגיעים עם הסוסה והעגלה עד למקום המרעה, וילדי המשמרת הראשונה היו חוזרים איתה. נעזרנו בסוסה גם לעבודות נוספות, כמו ניקיון הדיר מהזבל, הובלת החלב, הובלת מזון וכו׳. הסוסה הייתה אהודה מאוד על כולנו.

פעם הוטל עלי לקחת את הסוסה לחיסון אצל הווטרינר האזורי בנתניה. רכבתי עליה בדרכי עפר בין הפרדסים, קרוב לשפת הים. הכביש המהיר בין חיפה לתל-אביב עדיין לא היה קיים. לפתע פרץ

מתוך אחד הפרדסים סוס רתום לעגלה, וניסה לקפוץ מאחור על הסוסה. ההתקפה שלו, עם יצולי העגלה, ופראות הנשיכות שהוא ניסה לנשוך אותי, ואת הסוסה, היו מפחידות מאוד. מרחוק שמעתי את הצעקות של בעליו, הפרדסן, שקרא לסוס הנמלט. לבסוף הרפה הסוס מאתנו והמשכנו בדרכנו. הייתה זו חוויה מפחידה, למרות שלסוס היו בוודאי כוונות טובות. הגברת מצאה חן בעיניו והוא פשוט ניסה את מזלו.

יום אחד עמדה הסוסה להמליט. היא השתוללה מרוב כאב, חבטה את ראשה בקירות, ניסתה לקום. אנחנו הילדים לא ידענו איך לעזור לה. כאשר ראינו את רגליו של הסייח מגיחות החוצה ניסינו למשוך. אבל ההמלטה נמשכה זמן רב, ובסופו של דבר הסייח לא החזיק מעמד ומת. הסוסה התאוששה. לאחר זמן הוחזר המשק החי לכפר המקורי, ליד לוד, והסוסה נמכרה. אני כבר עברתי לעבוד בענף אחר.

מספר חודשים מאוחר יותר עמדתי בכביש ליד צומת חדרה, וניסיתי לתפוס טרמפ עם חברים. לפתע ראיתי עגלה מתקרבת, וראה זה פלא - הייתה זו הסוסה שלנו מבן-שמן! אני יודע בוודאות שזו הייתה היא, מכיוון שהיו לה על הפנים צלקות מהחבטות שהיא חבטה בראשה בעת ההמלטה. לא הספקתי להניד עפעף והעגלה חלפה על פני בן רגע. כמעט פרצתי בבכי מהתרגשות, אך הסוסה כנראה לא הבחינה בהתרגשותי והמשיכה בדרכה. הייתה בינינו שנה סוערת של יחסי אהבה ושותפות, ובעיניה כאילו כלום. מכל הסוסים שהכרתי ושאהבתי, היא הייתה הסוסה האהובה עלי ביותר.

שנה לפני גיוסי לצה"ל עברנו מבן-שמן לקיבוץ יקום. כמובן שגם כאן נעשיתי עגלון. הפעם במקום סוס או סוסה קיבלתי פרדה. הייתה זו פרדה ילידת אמריקה, מתנת יהודי אמריקה לקיבוצים החדשים בארץ. היא הגיעה לארץ באוניה כעולה חדשה, ונקלטה יפה מאוד בקיבוץ.

יחד עם הפרדה קיבלנו גם עגלה חדשה, וכמו כל דבר אמריקאי הייתה זו עגלה משוכללת, בנויה כולה ממתכת עם גלגלי גומי, בניגוד

לעגלות שהיו לנו קודם שהיו בנויות מעץ עם גלגלי עץ וחישוקי ברזל. העגלה החדשה נסעה בדרכי העפר של המשק כמו על חמאה, בלי רעש ובלי תקלות. הייתי מוביל כל דבר בתוך שטח הקיבוץ. אוכל לבתי הילדים, חלב מהרפת, כביסה, לחם מהמאפיה ועוד ועוד.

לפעמים גייסו אותי לעבודת השדה. פעם עבדתי במשך כמה ימים בקלטור בשדה אבטיחים. היה צריך לעבור בין שורות שתילי האבטיחים שנזרעו מספר שבועות לפני כן, ולהוציא בעזרת קולטיבטור (מעין מחרשה עם ארבע - חמש שיניים לא גדולות) את העשבים השוטים שגדלו בין השורות ואשר עלולים להשתלט על היבול ולחנוק את השתילים.

כדי לייעל את העבודה קיבלתי עוזרת - בחורה בשם ברוריה. תפקידה היה להוביל את הפרדה כדי שידי תהיינה פנויות להחזיק בקולטיבטור. הייתה זו עבודה מאוד אחראית, וכל סטייה מדרך הישר גרמה לעקירת שתיל במקום יבלית, דבר שגרם נזק ליבול. זה קרה לעתים די קרובות, ולא ידעתי על מי להתרגז: על עצמי, על ברוריה, או על הפרדה.

ערב אחד, בזמן שהייתי תורן שמירה, הגעתי לאורווה, ולתדהמתי גיליתי שהפרדה איננה!

מרוב התרגשות לקחתי את הרובה הצ׳כי שהיה ברשותי ויריתי באוויר כדי להזעיק מישהו מחברי המשק. תוך כמה דקות מרוב בהלה הגיעו לשם חצי מחברי המשק, ואני ננזפתי קשות. התברר שהפרדה פשוט ברחה ויצאה לשדות לחפש לה משהו טעים - עשב טרי או תלתן.

היו לי עוד חוויות עם הפרדה הזו. שומר שדות הזדמן מדי פעם למשק ועשה לעצמו מנהג להזמין אותי לתחרות, מרוץ סוסים. הוא על סוסתו הגזעית ואני על הפרדה האמריקאית. לסוס יש רגליים ארוכות וצעדים גדולים, ואילו לפרדה רגליים קצרות וצעדים קטנים. היינו מתייצבים על שביל עפר מחוץ למשק, ו - אחת שתיים שלוש - דוהרים. עד שהספקתי לעשות כמה מטרים, הפרש הגיבור

היה כבר בקצה השני של החלקה ובקושי ראיתי אותו. זירזתי את הפרדה, בעטתי בצלעותיה, אבל זה לא עזר. היא לא יכלה להשיג את הסוסה האצילה. לאחר זמן מה סירבתי להצעת התחרות, כדי לא לבייש את הפרדה ואת עצמי. לפעמים נפלתי. מכיוון שלא היה לי אוכף, הנחתי על גב הפרידה שמיכה, שהחליקה תוך כדי ריצה, ומצאתי את עצמי על הארץ. מזל שהפרדה הייתה נמוכה, כך שהנפילה לא הייתה קשה במיוחד.

לאחר שנה בקיבוץ יקום התגייסנו לנח"ל. לאחר טירונות של כמה חודשים הוצבנו במחנה הנח"ל בקיבוץ יד מרדכי. היה זה בשנת 1953. יד מרדכי עברה טראומה קשה במלחמת השחרור, נכבשה על ידי הצבא המצרי לאחר שהפלמ"ח והחברים ספגו אבדות קשות ונאלצו לעזוב את הקיבוץ ולסגת לכיוון גברעם. במלחמת השחרור נכבש המקום מחדש והחברים חזרו ושיקמו את המשק.

אנחנו באנו כמה שנים לאחר מכן. יד מרדכי היה קיבוץ יותר גדול ויותר מפותח מיקום. מחנה הנח"ל היה ממוקם בקצה המשק ושם השתכנו.

נבחרתי לשמש כסדרן עבודה מטעם מחלקת הנח"ל. כל ערב, בסיכום עם סדרן העבודה של הקיבוץ, הייתי משבץ את הנח"לאים לעבודות השונות. כמובן, כאשר התברר שצריך עגלון כעוזר לחצרן הקיבוץ, היה העגלון מוכן ומזומן.

כאן כבר קיבלתי את שיא השכלול: זוג פרדות ועגלה גדולה עם גלגלי גומי, ממש קדילאק. שוב עשיתי את אותן העבודות הרגילות לחצרנות. הובלות מכל הבא ליד. המשק כאן היה יותר עשיר ויותר מפותח. הובלתי תערובת ללולים, אפרוחים מהמדגרה, ועוד דברים רבים נוספים.

פעם קראו לי להוביל פגר של גמל שנורה ליד הגבול המצרי (ליתר דיוק, רצועת עזה). יחד איתנו שמרו על הקיבוץ גם חיילים דרוזים ממשמר הגבול. באחת הפעמים הם ירו על מסתננים שחצו את הגבול. הגמל נפל בקרב, וביקשו ממני להוביל אותו למטבח.

ביד מרדכי התגשם אחד מחלומותיי: הפעם הייתי אני זה שמרשה לילדים - שהיו בערך באותו גיל בו הייתי אני בדברצן - לעלות על העגלה ולעשות איתי סיבוב.

כאשר הילדים שלי היו קטנים ניסיתי לעניין אותם ברכיבה ובעיסוק בסוסים, אך ללא הצלחה. ובכל זאת, קיץ אחד קיבלה בתי האמצעית תמי הצעה לעבוד בחופש בחוות הסוסים "ורד הגליל", שנמצאת מעט צפונה מהכנרת. מכיוון שהחווה היא גם אתר נופש, ויש בה נוף יפה ואוויר נהדר, החלטנו - אשתי רותי ואני - לבלות כמה ימים במקום.

למחרת השכם בבקר בהגיענו למקום הופיע אחד המדריכים ליד החדר שלנו לקחת אותי לרכיבה, עם אחד הסוסים הכי פראיים של החווה - בהתאם לסיפוריה של תמי בתי, שתמיד שמעה ממני איזה סייס גדול הייתי.

מייד כשהתיישבתי על הסוס ראה המדריך עם מי יש לו עסק, והציע להחליף את הסוס לחיה רגועה יותר, אוי לאותה בושה. מאוחר יותר מצא זמן יחד עם בתי לפרוץ בצחוק על חשבוני.

לחוויה דומה זכיתי בהונגריה. פעם נסענו למלון בפוסטה של הונגריה קרוב לדברצן, שם היה מלון ובית ספר לרכיבה. ביום השני לשהותנו במקום הזמנתי שעת רכיבה בשדה. שילמתי את המחיר, ואמרו לי להתייצב בשעה היעודה באורווה. הגעתי לאורווה בשעה שנקבעה, קיבלה אותי בחורה נחמדה ואדיבה. אמרה לי להמתין מעט, ראיתי שהיא נכנסה לאורווה מציידת שני סוסים באוכף, רסן וכו' והכינה אותם ליציאה. היא אמרה לי לעלות על הסוס ולעשות סיבוב בחצר הסגורה עד שהיא תתכונן. ישבתי על הסוס מאובן וקפוא כמו פסל. עשיתי כשני סיבובים, עד שהבחורה אמרה שמספיק. לא עלה בדעתי שזה היה מעין מבחן. בקיצור, היא הודיעה לי שלא נוכל לצאת לרכיבה כי אני לא יודע לרכב.

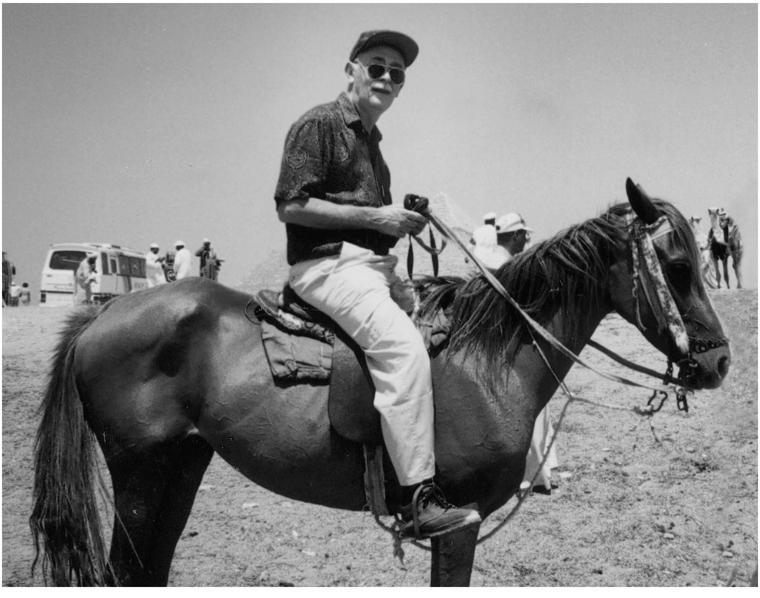
כל הנימוקים שלי לא הועילו. אמרתי שאני רוכב מאז היותי ילד ואני בכלל יליד דברצן, שידועה כעיר הסוסים. לא עזר שום דבר. נימקו את זה בכך שבשדה הסוס עלול להיבהל באופן פתאומי

ממשהו ואני יכול ליפול והם לא רוצים לקחת אחריות לנפילתי. אמרתי להם שאני לוקח אחריות על עצמי, לא עזרו הויכוחים, שום דבר לא עזר. חזרתי לחדר שבו המתינה אשתי כדי לצחוק ממני שוב.

ניסיונות נוספים ברכיבה לא ממש עשיתי. הייתי בהונגריה בשתי תצוגות של רכיבה אמנותית, ביקרתי בחווה לגידול סוסים, ליטפתי אותם, אבל זה הכול.

בתמונה המצורפת אפשר לראות בכל זאת שאני על הסוס. היה זה ליד הפירמידות בקהיר, שם ביקרתי בטיול מאורגן.

עד היום אני חושב על הסוסים בהרבה אהבה. הסוס הוא בעל חיים אציל, נאמן, סבלני, חכם, וטוב יותר מהרבה אנשים.

EGY ZSIDÓ KOCSIS EMLÉKEI

Joel Lajos Feldman

Table of Contents

ELŐSZÓ	5
DEBRECEN	7
HAJDÚSZOBOSZLÓ	19
PÜSPÖKLADÁNY	25
ÓVODA - ISKOLA - HITTAN	35
SZERELEM -SZEX - SZENVEDÉS	41
GETTÓ – DEPORTÁLÁS - MUNKATÁBOR	47
MUNKATÁBOR – HACKENGASSE 11	55
LOVAK	75

Előszó

Ez a kis kötet amit a kezetekben tartatok kedves rokonaim, barátaim, ismeröseim nem egy "emlék irat"

nem egy történelmi beszámoló, nem egy román, ez egy kis

mese könyv egy kis kocsis megemlékezése ahogy mint gyerek látta 10 és 11 éves korában.

Igaz a mai tapasztalatommal értékesítve vagy elrontva.

Olvassátok mosollyal, emlékezzetek a kis Lajoskára akit

Szeretetek és aki szeretett benneteket.

Azzal együt eszünkbe jút talán, hogy mi is hasonló csibészek voltunk nem rósz akaratból hanem pajkosságból.

Emlékezzünk azokra a szereteteinkre is akik sajnos már nem élnek köztünk.

Sok Szeretettel
Joel Lajoska

DEBRECEN

xxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Történetemet úgy kezdeném, hogy nagyon régen, amikor már az izraeli Weizmann Intézetben dolgoztam, egy magyar küldöttség érkezett hozzánk, amelynek élén Alföldi Lajos professzor állt, abban az időben a szegedi Biológiai Központ főigazgatója.

A delegátus egy közös munkáról jött tárgyalni az intézettel. Magyar tudásom miatt felhívtak az igazgatóságra, és kértek, mutassam be vendégeinknek az intézetet. Amikor a professzor bemutatkozott, azt feleltem, én is Alföldi Lajos vagyok. Csodálkozva tekintett rám. Mondtam, hogy az utónevem Lajos, és mivel Debrecenbe születtem, Alföldi vagyok.

Tehát itt kezdődik történetem!

Debrecen nagyváros, az Alföld és a megye székhelye. Egy időben helyettesítette az igazi fővárost is, és Magyarország történelme során sokszor volt fontos események színhelye.

Mint például az én születésemnek.

Első lakásunk a Garai utcában volt. Úgy emlékszem, a legtöbb épület paraszt, vagy földesúr háza lehetett. A porták elölről, az utca felől pirostéglás házak voltak, középen nagykapuval, amelyen a régi szép időkben a szekerek, lovak, meg a tehenek jártak ki-és be.

Amint a város fejlődött, a megnövekedett számú lakosságnak több lakóhelyre lett szüksége, így az udvari helyiségeket is otthonokká alakították. Ilyen lakásban laktunk. Az udvaron körben helyezkedtek el ezek a lakások, amelyekben nem volt bevezetve a villany, a közös vécé az udvaron állt, a vízellátást nem tudom, hogyan oldották meg.

Ebből az időből leginkább a lovakra emlékszem.

Első szerelmes kalandom a postakocsi lova volt. Három éves lehettem, amikor megállt a házunk előtt a postakocsi.

Én odaálltam a ló elé, amely megnyalta a kopasz fejemet. Örömömben beszaladtam anyukámhoz, és kértem tőle egy kockacukrot, amelyet a tenyeremből a lónak adtam. Elfogadta, és attól kezdve jó barátok lettünk.

Még kicsi voltam, amikor átköltöztünk egy átjáróházba, amely a Hatvan és a József Király Herceg utcát kötötte össze. Szintén kis, alacsony udvari lakás volt, hasonló az előbbihez. A hálószoba ablakát egy faraktár fái takarták el, emiatt teljesen sötét volt. Nem volt se a villany, se a víz bevezetve, a közös vécé az udvaron, még szerencse, hogy volt bili, ezért nekünk, a gyerekeknek nem kellett kimennünk. Éjszaka a szüleink is a bilit használták, amelyet az ágy alatt tartottak. Reggel szegény anyám feladata volt kiüríteni.

Ebből az időből két esemény maradt meg az emlékezetemben. Az első elég kellemetlen volt, igaz, rosszabbul is végződhetett volna. Kiakartam próbálni életem első cigarettáját. Mivel nem volt cigarettám, készítettem! Újságpapírba sodortam egy kis hamut, amelyet a sparheltből kapartam ki. A szüleim szobájában alámásztam az ágy alá, és gyufával próbáltam meggyújtani, ami nem nagyon sikerült. Szerencsére apám megérezte a füstszagot, és bejött a szobába. A lábam kilógott az ágy alól, annál fogva húzott ki, és jól elvert. Fölösleges megemlítenem, hogy akkoriban nem matracon, hanem szalmazsákon aludtunk, majdnem sikerült leégetnem az egész házat. Azóta sem dohányzom.

Második élményem jobb volt az elsőnél.

Egyszer egy héten volt a mosónap. Egy kedves falusi néni jött hozzánk, hogy segítsen anyámnak kimosni a szennyest. Nagyon vidám asszony volt. Amíg a ruhanemű alatt forrt a víz az udvarban felállított nagy mosókádban, megtanított

bennünket néhány szép magyar népdalra, és csárdásra is perdült. A ház valamennyi gyereke körbe állta, és tapsolt neki, aminek nagyon örült. Alig vártuk a következő heti mosónapot. Olyankor paszulylevest kaptunk ebédre, édes-savanyú ízűt, amit mind a mai napig nagyon szeretek.

Arra is emlékszem, hogy farsang lehetett, az utcán egy tűzoltóruhába öltözött gyereket láttam. Nagyon megirigyeltem. Amikor a bátyám Pestről hazajött, arra kértem, vegyen nekem tűzoltóruhát. Megígérte, de sajnos sosem volt annyi pénze, zhogy ígéretét be is tartsa. Idővel aztán én is elfelejtettem.

A CSALÁDOMRÓL

FELDMAN CSALÁD, 1939
Anyukám, ölében Marika, Tibor, Lajoska,
Edit, Apukám ölében Zsuzsika

Már megemlítettem közeli hozzátartozóinkat. A családunkban öt gyerek volt.

Az apám, szabósegédként nehezen dolgozott, hogy eltartson bennünket, öt gyerekkel ez nem könnyű feladat. Néha volt munkája, néha nem. Mikor megnősült, anyámmal, hozományként, Püspökladányban kaptak egy fűszerüzletet. Rövid időn belül feladták, mert nem ment, nem tudom, miért. A legidősebb bátyám Püspökladányban született. Onnan átköltöztek Debrecenbe, ahol gyorsan még négy gyerek lett, persze, nem egyszerre, egyik a másik után. Bérlakásban laktunk, szegénységben éltünk. Apám általában kisebb javítanivalót, kifordítást, vasalást kapott. Ilyen munkái voltak. Jó szezonban az üzlettulajdonosok konfekciónadrágokat, zakókat rendeltek nála.

Apám 1899-ben született, az első világháborúban az olasz fronton harcolt. Mesélte, mennyit szenvedtek a katonák, kevés volt az élelmiszer, és a felszerelések hiányoztak. Sokan meghaltak, számosan megsebesültek.

Később úgynevezett előléptetést kapott, egy alezredes magánszabója lett. A tiszt úr egyenruháját kellett gondoznia, javítani, vasalni.

Egy alkalommal a század bevonult egy olasz kisközségbe. A helyi biliárd-klubban a tiszt úr lefejttette az asztalról a zöld posztót, és ráparancsolt apámra, hogy varrjon belőle kabátot a Pesten élő feleségének. Az apám próbálta megmagyarázni, hogy női kabátot nem lehet varrni anélkül, hogy azt a hölgy néhányszor fel ne próbálja. Erre apámat hazaküldte, hogy ott varrja meg a kabátot a feleségnek a biliárdasztal posztójából. Apám hazament, megvarrta a kabátot, de már nem tért vissza a frontra. Közbe nagy visszavonulások kezdődtek, nem lehetett közlekedni. Az igazság, hogy nem is nagyon akart. Így úszta meg az első világháborút.

A másodikban már túlkorosnak számított, és volt egy kis rokkantsága is. Ezért munkaszolgálatra sem hívták be.

Anyám is vele dolgozott, együtt varrtak. Két varrógépünk volt, és amikor elég munkát kaptak, mindketten a varrógépek mellett ültek. Ilyenkor Edit nővéremre hárult a feladat, hogy helyettes anyánk legyen. De a szüleimnek is segített, 15-16 évesként, vagy talán kicsit később, már varrt gombokat, mandzsettákat, és más kisebb dolgokat, amit kézzel készítettek.

Én is segítettem. Már egyre inkább zsidóztak, amikor apám hazaküldött velem egy kivasalt nadrágot a szomszédjának. A karomra fektették, és így küldtek el egy pár háznyira tőlünk. Meglátott egy csavargó, aki a szemetes kocsit hajtotta. Leugrott a szekérről, és ott az utcán az ostorával rám támadt. Tisztában volt vele, hogy zsidó gyerekeket megverhet anélkül, hogy bármi baja lenne belőle.

Persze, nagyon megijedtem, futni kezdtem, ő futott utánam. A cipőm sarkán volt egy nagy spiccvas, hogy cipőmet megóvja a kopástól. Valamilyen oknál fogva az egyik oldalán meglazult, és futás közben alaposan belevágott a másik lábomba. Szinte ömlött belőle a vér, erre a fiú megijedt, és otthagyott. A nadrágra közben nagyon vigyáztam, nem ejtettem el, tartottam a karomon, hogy isten őrizz, ne gyűrődjön össze. Valahogy elértem a szomszédokhoz, akik bekötözték friss sebemet. Ma is látszik a helye.

Anyukám nevelte a gyerekeket, és a háztartáson kívül is dolgozott, ha volt mit. Én voltam a középső gyerek. Előttem született Tibor bátyám, és Edit nővére, utánam Zsuzsika és Marika. Anyámnak nehéz élet jutott osztályrészül, sokat betegeskedett, és a házaséletük sem volt a legmesésebb. Mikor nincs megélhetés, könnyen robban ki a veszekedés. Mi is nem egyszer tanúi voltunk

ezeknek, amely a gyerekek számára roppant félelmes esemény. Egy esetre emlékszem, péntek este volt, én apámmal templomba mentem, a barátai onnan elcsábították kártyázni. Engem hazaküldött, ő meg társaival beült a kávéházba.

Anyám a péntek esti vacsorával várt, apám nem jelentkezett, végül bennünket, gyerekeket lefektetett aludni. Mikor végre késő este hazatért, kitört a balhé, a tányérok repkedtek az asztal egyik széléről a másikra, a kiabálásra mi is felébredtünk, sírásba kezdtünk, szörnyű volt. Apám főleg akkor járt kártyázni, amikor nem volt munka, és persze pénz sem. Ilyenkor ment pénzt veszíteni. Aki otthon maradt, és gondoskodott a gyerekekről, az anyám volt. Írva van: „okos fiú apja öröme, buta fiú anyja bánata". Mi voltunk anyánk gondja.

A nehézségek ellenére szeretett olvasni, regényeket, romantikus történeteket, megtanított bennünket magyar nótákra, amelyeket gyermekkorában hallott.

Egyre emlékszem: „volt egyszer egy hadnagyocska, fiatal volt, és bohó". Nem lehet mondani, hogy az anyám boldog volt igazán.

Jóval később lett egy nagy bánata, amelyen sosem volt képes túltenni magát. Kis húgom, Zsuzsika, aki átvészelte a háborút, a deportálást, kilenc éves korában meghalt tüdőgyulladásban.

Ez szörnyű esemény minden szülőnek, őket is nagyon megviselte.

Tibor bátyám nagyon jó tanuló volt, már a polgáriban kiérdemelte tanárai dicséretét. Egyszer fiatalon bebizonyította, ha kell, meg tudja védeni magát, és képes kiállni az igazsága mellett akkor is, amikor az nem könnyű. A vallástan órán a tanítója valamiért meg akarta büntetni. Ilyenkor a gyerekeknek a kezük

öt ujját egymáshoz szorítva, felfelé tartva a tanár felé kellett mutatni, aki egy vonalzóval úgynevezett körmöst adott, annyit, amennyi a „bűn"- ért kijár. A bátyám meg volt róla győződve, hogy igazságtalanság történik vele, és nem adta oda a kezét. A tanító nagyon dühös lett, és úgy megverte, hogy kékfoltos, feldagadt arccal ment haza. Az apám másnap bement az iskolába, és alaposan lehordta a tanítót, mert tudta, hogy a bátyámnak van igaza.

A bátyám végül a budapesti Rabbiképző diákjaként érettségizett.

Mikor Pesten tanult, csak ünnepekre járt haza, amikor nem volt elfoglalva, illetve nem dolgozott. Munkája abból állt, hogy nagyünnepekkor tanártársaival elmentek előimádkozni, szent könyvből felolvasni olyan községekbe, ahol nem volt állandó előimádkozó.

Amikor haza-hazajött, társak lettünk olyan módon, hogy nekem volt egy perselyem, amelybe a pénzt gyűjtöttem, amit a felnőttektől kaptam. Kölcsönt vett fel belőle és megígérte, hogy amikor rabbi lesz, kamatostól visszaadja. Rabbi nem lett, de mégis visszaadta az adóságát. Amikor már Izraelben katona voltam, kaptam tőle zsebpénzt. Ilyenkor emlékeztetett, hogy a kölcsönt adja vissza a régi időkből. Érettségi után még két évet járt a Rabbiképzőbe, aztán behívták munkaszolgálatra. Egy légitámadás során megszökött, és Pesten bujkált. Ott részt vett a cionista ellenállásban. Háború után nem ment vissza a Rabbiképzőbe. Két szemesztert végzett a kolozsvári orvosi egyetemen, aztán Izraelbe vándorolt, ahol élete végéig tanított. Nagyon fiatalon halt meg, Izraelben van eltemetve. Két lánya és öt unokája van.

Edit nővérem nyolc évvel volt nálam idősebb, ő volt a mi kis anyánk.

Debrecenben tanult, befejezte a polgárit. Később egy kalapszalonba adták tanulni, amit szegény szívből gyűlölt. Nem sokáig kellett kínlódnia, a háború és a deportálás véget vetett megpróbáltatásainak, nem kis örömére.

A deportálás alatt talán ő szenvedett a legtöbbet, mert életének arra az időszakára esett, amely egy fiatal lánynak, a legszebbnek kellene lennie.

Miután 18 éves volt, felnőttnek számított, és nehéz fizikai munkára osztották be. Egyszer vele tartottam munkahelyére, a bécsi olajfinomítóba, talicskával vitte az építőanyagot egyik helyről a másikra.

Az olajfinomítóban nagyon szennyezett a levegő, bűz, és főleg gázszag terjeng mindenütt. Ráadásul minden nap bombáztak. Éppen, amikor ott voltam, a légelhárítók lelőttek egy angol gépet, amelynek mindkét pilótája ejtőernyővel kiugrott a repülőből. Elfogták és odahozták őket, ahol dolgoztunk.

Egyszer, amikor visszajött munkahelyéről, elmesélte, hogy az egyik munkavezetője megütötte valamiért. Azt mondta a szüleimnek, ha még egyszer valaki kezet emel rá, neki megy, és széttépi az arcát, akkor is, ha az életébe kerül.

Nagyon szenvedett, egyszer valahonnan szerzett egy csomó pasztillát, beszedte, öngyilkos akart lenni, de szerencsére nem sikerült neki.

Soha nem volt hajlandó kéregetni, annak ellenére, hogy az apám kijelentette, ha nem megy velem ennivalót „szerezni", nem fog kapni abból, amit én hozok. Azt válaszolta, ha éhen hal, akkor sem fog koldulni. És nem is ment!

Még a háború előtt, nagyon fiatalon bekapcsolódott a cionista ifjúsági mozgalomba, amely Debrecenben működött. Lehet, hogy ott kapta lázadó természetét.

Mikor már a deportálásból hazafelé tartottunk, férfiruhába öltöztettük. Mindezt az orosz katonák miatt, akik nagyon szerették a bárizsnyákat, akkor is, ha azok nem voltak hajlandók velük barátkozni.

Háború után részt vett a cionista mozgalom szervezésében, egy gyerekotthonban gondoskodott az árván maradtakról, akikkel végül együtt vándorolt Izraelbe. Kibutz-tag lett belőle, ott maradt élete végéig. Két gyereket szült, a kibutzában van eltemetve.

Két kistestvérem, Zsuzsika és Marika még kicsi volt. Zsuzsika két évvel fiatalabb nálam. Sokszor haragudtam rá, mert szüleink kényszerítettek, vigyem magammal játszani, oda, ahol csak a fiúk számítottak, ő pedig kicsi volt, és kislány.

Nem akartam magammal vinni, annak ellenére, hogy ő mindig hajlandónak mutatkozott velem tartani. A deportálás során aztán sokszor együtt mentünk élelmet „szerezni", két kisgyereket jobban megsajnáltak, jobb volt az eredmény.

A háború után valahol Békéscsaba mellett táborozott, ahol a nővérem is dolgozott. Nagy eső érte őket a mezőn, megfázott, Pesten, a zsidó kórházban halt meg tüdőgyulladásban. Kilenc éves volt.

Marika volt a család legkisebbje, az egyedüli megmaradt családi képen még pólyás baba. Deportálásunkkor öt éves. Vándorlásunk alatt apám sokszor a hátán vitte, ahhoz még túl kicsi volt, hogy annyit gyalogoljon. Mikor mi már mindannyian elhagytuk a családi fészket, ő maradt otthon egyedül.

Tanulmányait Izraelben végezte, később munkába állt. Felnevelt három gyereket, Haifán él.

HAJDÚSZOBOSZLÓ

XXXXXX

xxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Hajdúszoboszlói emlékeimet felhasználom arra, hogy édesapám családjáról is szóljak. Róluk kevesebbet tudok, mint anyámékról.

Vilmos bácsi, apám testvére Szoboszlón lakott. Ő volt a keresztapám. Regina néni pedig, apám nővére, aki Debrecenben élt, lett a keresztanyám. Annak idején ezeket a feladatokat nagyon komolyan vették.

Gondolom, hogy apám azért választotta éppen őket, mert közel laktak hozzánk, de főleg, mert mindketten meglehetősen jómódú emberek voltak.

Vilmos bácsiéknak Hajdúszoboszlón volt egy 12 szobás szállodájuk, és egy üzletük is. Ezen kívül Vilmos bácsi mindenféle más üzlettel is foglalkozott.

Sokszor járt Debrecenben. Olyankor mindig hozzánk is eljött. Szokás volt, hogy húsvét előtt új cipőt és ruhát vegyenek a gyerekeknek. Szerencsém volt, hogy bátyám és köztem kilenc év korkülönbség volt, így az ő ruháit nem én örököltem. A nálam nyolc évvel idősebb nővérem ruháit sem lehetett rám sózni. Ezért húsvétkor mindig új ruhát és cipőt kaptam. Ez a feladat keresztapámra, és keresztanyámra hárult. Vili bácsi húsvét előtt megjelent nálunk, és érdeklődött, hogy az ő keresztfia eleget nőtt-e az elmúlt év során. Regina néni süteményt sütött, de sok más ajándékot is kaptam tőle.

Még egy élményem van róluk. Szokássá vált, hogy amikor Vili bácsi hozzánk jött, próbára tett. Ölébe ültetett, az egyik tenyerébe egy nagyméretű húszfillérest, a másikba pedig egy kis pengőt helyezett. Választanom kellett. Lajoska, melyiket akarod – kérdezte. Eleinte, amikor még nem ismertem a pénzt, természetesen a nagyobbikat választottam. Mindannyian jót nevettek. Később már tudtam a helyes választ, de továbbra is a

húszfillérest választottam, hadd örüljenek a nagybácsimék, és a szüleim. Végül persze nekem adta mind a két pénzérmét.

Arra már nagyon homályosan emlékszem, hogy egyszer Hajdúszoboszlón nagyon korán kimentünk Vili bácsival együtt az állomásra, mesélt is nekem valamit, de hogy mit, már elfelejtettem.

Szoboszlón volt egy nagy családi házuk, nagy udvarral. Tehén állt az istállóban, az udvaron kacsa, liba, csirke szaladgált. A spájzukba nagydarab füstölt húsok lógtak. Tejet fejés után friss-habosan ittunk.

A következő mesét a bátyámtól hallottam. Három unokatestvér volt Vili bácsiéknál vendégségben. Gyuszi, Vilmos bácsi fia, Ottó, Rella néninek, apám másik testvérének a fia, és Tibi bátyám. Mind a hárman kamaszkorban. Szombatra a háziasszony három tepsi süteményt sütött. Éjszaka a fiúk éhesek lettek, de féltek, hogy Ilus néni haragudni fog, ha megkezdik a süteményt. Úgy oldották meg a problémát, hogy egy egész tepsivel megettek. Utána, elmosták az edényt.

Másnap Ilus néni sopánkodott, hogy nem érti a dolgot. Egészen biztos, hogy három tepsivel sütött, de akkor hová lett a harmadik? Vili bácsi talán sejthetett valamit, de azért ő is segített meggyőzni Ilus nénit, hogy csak két süteményt készített.

Vilmos bácsiéknak négy gyerekük volt, egy fiú, és három lány. Mindannyian idősebbek voltak nálam, nyilván azért nem vakációztam náluk.

Vilmos bácsi motorkerékpáros szakaszvezető volt az első világháborúban. Egy fényképét megőriztük szüleimmel, amelyen egyenruhában áll a motorkerékpárja mellett.

Amikor a németek bevonultak Magyarországra, Vilmos bácsit az elsők között tartóztatták le, más prominens vallási

vezetővel együtt.

Gyuszi, a legidősebb fiú munkaszolgálatosként élte meg a háború végét. Ilus nénit három lányával a debreceni gyűjtőtáboron keresztül deportálták Auschwitzba. Ilus nénit Auschwitzba érkezésük napján gázkamrában pusztították el. A három lány sok szenvedés után visszatért. Vilmos bácsit Ausztriába deportálták, ahol a nehéz fizikai munka, és a gyötrődések során szívrohamban pusztult el. Bécsben van eltemetve. Gyerekeik Izraelbe vándoroltak, új falút építettek, családot alapítottak, és szeretettel ápolják anyuk és apjuk emlékét.

Regina néni hadiözvegy volt, férje az első világháborúban esett el, négy gyereket hagyott hátra. El lehet mondani, hogy Regina néni egyedül nevelte fel őket. Két fia, és két lánya volt. Debrecenben lakott, a Csapó utca végén állt a trafikboltja. Mikit, legidősebb fiát még a háború elején behívták munkaszolgálatra, ott pusztult el. Sanyi később vonult be. Sanyi nagy biciklista volt, több kerékpárversenyen nyert első helyezést. Aztán szegre akasztotta a biciklijét, és életét áldozta a hazáért.

Regina néni két lánya, Klári és Olga Budapestre ment férjhez. Sok közös emlékem nem volt velük. Olga, amikor hazajárt anyukáját meglátogatni, elvitt egy cukrászdába fagylaltozni, közel az Aranybikához.

Klárival csak felnőtt koromban találkoztam, egy nagyon furcsa helyen, amit még megemlítek.

Regina néni sokat segített rajtunk. Amikor már semmi kilátásunk nem maradt, a fűszerboltban sem kaptunk hitelt, hozzá fordultunk segítségért. Szüleim sokszor engem küldtek hozzá, mert szégyellték bevallani, hogy nincs miből elkészíteni a szombati ebédet.

Regina néni viccesen kérdezte, na, mi van? De a választ már

nem várta meg, és mindig segített.

Őt Ausztriába deportálták Klári lányával, és Jutka unokájával, akik Pestről jöttek, hogy a nehéz időkben együtt legyenek vele. A deportálás alatt egy ausztriai falúban végeztek mezőgazdasági munkát. Aránylag jó körülmények között. Mind a hárman visszatértek. Később Svédországba emigráltak. Jutka ma is ott él.

Rella néni, édesapám idősebb testvére Budapesten lakott, férjének magas beosztása volt a magyar postánál. Az első világháborúban elvesztette az egyik lábát, ezért, mint hadirokkant kivételezettséget kapott, sem őt, sem családját nem deportálták. Két gyerekük, Ottó és Aliz Pesten élték át a háborút. Ottó aztán Svédországba került, nőgyógyászként dolgozott, 1956 után kivitette magához a szüleit, akik Svédországban haltak meg. Ottó is ott halt meg, pár évvel ezelőtt. Aliz Ausztriában él, reméljük még hosszú évekig.

Ilonka néni szintén Pesten lakott, róla semmi emlékem sincsen. A nyilas rémuralom alatt egy védett házból kivitték a Duna-partra, és a vízbe lőtték, úgy, mint sok mást. akiknek egyedüli vétkük az volt, hogy zsidónak születtek. A nyilasok erre a tettükre senkitől nem kaptak parancsot, még Hitlertől sem. Az ő privát akciójuk volt, sportból gyilkoltak, a hős nyilasok, mert azoknak vallották magukat, hősök a szerencsétlen nőkkel, öregekkel és gyerekekkel szemben.

Mint már említettem, apámnak volt egy testvére, Ignác, aki Püspökladányban élt. Négy lányával és unokáival együtt Auschwitzba került. Mindnyájan ott pusztultak, egy lányt kivéve. Egy másik lánya gyerekeivel együtt Ausztriába került, ott megmenekültek.

Egy másik férfitestvér, Jenő bácsi Jándban lakott, őt sosem

láttam.

Kilencgyerekes családja volt, csak egy lánya maradt meg, aki a vészterhes idők előtt Pestre költözött. A többieket, az egész családot érkezésük napján elgázosították. Nem autóval, hanem ciklon-B vel

Ma Hajdúszoboszló híres gyógyfürdőhely, Európa-szerte ismerik. A debreceni zsidó temetőben van egy emléktábla a hajdúszoboszlói mártírok neveivel. Ennyi maradt meg a hajdúszoboszlói zsidóságból.

PÜSPÖKLADÁNY

Schwarcz család Püspökökladány, 1919

Püspökladányból elég sok mindenre emlékszem. Megpróbálom a családnak ezt az ágát bővebben leírni. Nehéz faladatra szánom el magam, mert akkor még túl kicsi voltam ahhoz, hogy pontosan emlékezzem mindenre és mindenkire.

Sokszor vakációztam ott, akkor még, amikor éltek a nagyszüleim.

Anyai nagyapám alacsony, barna bőrű, szakállas ember volt, mint az a fényképein is látható.

A családi tradíció szerint azoktól a zsidóktól származott, akiket 500 évvel ezelőtt kiűztek Spanyolországból.

Ferdinánd spanyol király, és kedves felesége, Izabella be akarták bizonyítani, milyen jó keresztények. Ezért királyi parancsban adták, hogy minden zsidó térjen ki, és vállalja magára a keresztény hitet, ellenkező esetben három hónapon belül el kell hagynia Spanyolországot. Így szóródtak szét a zsidók Nyugat-, Közép- és Kelet-Európában. Így kerültek ősapáim Püspökladányba.

Apámtól sokszor hallottam, milyen becsületes, jó ember volt a nagyapám, és milyen szorgalmas. Volt is miért szorgalmasnak lennie, mivel hét lány, és két fiúgyermeke volt. A lányok számára hozományról kellett gondoskodnia. Abban az időben a nélkül nem lehetett férjhez adni egy lányt.

Két nagy műhelye volt Ladányban. Egy suszteréj-cipőüzlet, és egy női varroda. A fiúk cipőt készítettek, a lányok a varrodában dolgoztak.

Ebből a két üzletből házasította ki öt lányát. Ketten nem mentek férjhez az ő életében.

Nagyanyám családjáról semmit sem tudok.

Egy családi ház dereng fel homályosan. Az udvaron csirke, tyúk, kacsa és liba. Valahogy az emlékezetembe vésődött, hogy

a nagyanyám palackokban tartotta a tejet, amiből finom aludttej lett, majd később túrót köpültek belőle.

Egy incidensre visszaemlékszem, de az is lehet, hogy a családi mesékből van róla tudomásom.

A helyi keresztény és zsidó lakosság között általában jó viszony volt, de nagyszüleim egy szomszéddal, miattam, haragba kerültek.

A szomszéd, aki közvetlenül nagyanyámék mellett lakott, egy alkalommal meghívott hozzájuk ebédre, de az is lehet, hogy csak egy jó falattal kínáltak meg.

A jó falatot kóser disznóhúsnak nevezték, én persze alaposan befalatoztam, ők meg jót nevettek.

Amikor hazamentem, beszámoltam a finom kóser disznóhúsról. Na, kitört a balhé. Először is engem hordtak le, mert máshol mertem enni, hiába mondtam, hogy kóser disznóhús volt, oda sem figyeltek.

Az egyik nagynénim magával vitt a konyhába, és egy órán keresztül suvickolta a számat, hogy semmi nyoma ne maradjon a disznóhúsnak. Megharagudtak a szomszédra is, mert nyilvánvaló volt, ő is tudja, hogy zsidóknak nem szabad semmilyen disznóhúst enni, olyan meg, hogy kóser disznóhús, nem létezik.

Általában Ilonka néninél vakációztam. Ha jól tudom, ő volt a második legidősebb a testvérek között. Férje, a kedves Ignác bácsi cipőfelsőrész-készítő volt, maga vezette a munkát a műhelyben. Néha én is besegítettem, ha volt hozzá türelme. Az egyik asztalnál ültem, ott, ahol éppen nem dolgozott senki, és cigarettákat gyártottam számára. Ez abból állt, hogy volt egy doboz hüvely, egy másik dobozban dohány, meg valami készülék, amire ráhúztam a hüvelyt. Megtöltöttem dohánnyal, majd a dohányt betoltam a hüvelybe. Így készült a cigaretta.

A baj az volt, hogy gyorsabban elszívta, mint ahogy én elkészítettem azokat. Ezért mindig sokat kellett várnia a következőre.

Egyszer panaszkodtam neki, hogy amikor megcsókol, szúr az orra alatt lévő piszkos toll. Csak ez hiányzott fiainak, Fricinek és Lacinak, az ikreknek, akik tíz évvel voltak idősebbek nálam. Amikor nem volt iskola, az apjuknál dolgoztak, aki nagyon szigorúan bánt velük. Velem nem, mert megengedte, hogy hozzányúljak a piszkos tollhoz. Az eset után állandóan kérdezgettek, hogy mi a helyzet azzal a bizonyos piszkos tollal?

Még egy heccükre emlékszem. Azt kiabálták: Lajcsi! Én jelentkeztem, erre tovább mondták: Lajcsi, szart a macska, hajtsd ki!

Majd szétpukkantam a haragtól, ők meg jót nevettek. Mérgemben Ilonka néni szoknyája mögé bújtam. De ott már várt egy konkurens: az egész községben tudták, hogy Ilonka néninek van egy kecskéje, amely mindenhová elkíséri, és féltékeny a szeretetére. Ott volt a kecske is, de Ilonka néni szoknyája mögött mindkettőnknek jutott hely.

Unokatestvéreimnek még egy passziójuk volt. Abban az időben a kisgyerekeknek hátulgombolós nadrágjuk volt, nem tudom, miért. Azzal hecceltek, hogy a nadrágomat még mindig hátulról gombolják, tehát kicsi vagyok. Ezen is bosszankodtam.

Szerintem irigykedtek rám, apjuk irántam mutatott szeretete miatt.

Volt egy incidensem Ilonka nénivel is. Egy nyáron sírva követeltem tőle, hogy vigyenek haza. Ignác bácsi magával is vitt, néha voltak tennivalói a nagyvárosban.

Otthon faggatni kezdtek, miért kellett olyan gyorsan hazamennem.

Végül sírva elmondtam, hogy Ilonka néni zöld füvet adott enni, és még haragudott is rám, mert nem kértem belőle. Persze spenótról volt szó, annak idején azt hitték róla, jó a gyerekeknek, azért ők nem is ettek belőle.

Ilonka néni és Ignác bácsi az auschwitzi kemencén át jutott a mennyországba. Jó, szorgalmas, és tisztességes emberek voltak, nem ártottak soha senkinek. Egyedüli vétkük, hogy zsidóknak születtek.

Még egy házas testvére volt anyukámnak Ladányban, Blanka néni. Egyike volt a kisebbeknek, utána már csak egy lány született, Terka.

Blanka néni még fiatal házas volt, született egy fia, aki egy-két évvel volt nálam fiatalabb, ha jól emlékszem, Pistinek hívták. Vele sokat játszottam.

Főleg a templom udvarán, miközben a felnőttek értünk imádkoztak, szombaton és ünnepnapokon, mert olyankor jártunk templomba. Volt ott bújócska, golyózás, fogócska, és minden más játék.

Egyszer Pistivel és még egy gyerekkel elhatároztuk, hogy elcsípünk egy libát, amely közel sétált a templom udvarához, és meglovagoljuk.

A liba magasan tartva a fejét, előttünk lépkedett, mögötte egy tucatnyi sárga csibe. Nem lehetett túl jó a stratégiánk, egyenesen a libának szaladtunk, úgy próbáltuk elkapni. A liba, ahelyett, hogy menekült volna, taktikát változtatott, szembefordult velünk, és támadásba lendült. Jól megcsípte egyikőnk lábát, közben nagyot gágogott, amire a csibék visszaválaszoltak. Már úgy nézett ki, hogy a harc eldőlt, meg is ijedtünk egy kicsit, de lovaglási szándékunk erősebbnek bizonyult félelmünknél.

Pisti felemelt egy faágat, azzal fenyegette meg a libát,

persze, azért megtartva tőle a biztos távolságot. A liba csodásan reagált: hátat fordítva elmenekült, a csibék utána, mi pedig a csibék után. Csakhogy az út szélén volt egy viszonylag széles árok. Amikor a liba odaért, széttárta a szárnyait, és becsúszott a vízzel telt árokba. A csibék utána.

Sokat már nem tehettünk, azért megpróbáltuk folytatni az üldözést, egészen addig, amíg Pisti bele nem esett az árokba. Teljesen átázott a ruhája, cipője, még sírva is fakadt.

Persze, engem hibáztattak, én voltam a nagyobb. Városi csibész, biztosan az egész az én ötletem volt. Akkor már tudtak lovaglási vágyamról.

Pisti édesapja könyvelő volt a malomban, jó fizetéssel. 1942-ben behívták munkaszolgálatra, ásóval és kapával védte a keleti fronton országát és a harmadik Reichet, egészen, amíg valahol ruszki földön hősi halált nem halt. Közben a hatóságok gondoskodtak feleségéről és gyermekéről. A magyar államvasutak büszke mozdonya kirándulásra vitte őket Lengyelországba, ahol a németek gondoskodtak jólétükről a mennyországban. Mindketten az auschwitzi haláltábor áldozatai lettek.

Rica volt a legszebb a hét lány közül, ő lett a varroda vezetője. Nagyon jóízlésű varrónő volt. Nem sok emlékem maradt róla. Mikor odamentem, mindig sok dolga volt, nem maradt ideje velem foglalkozni. Sokszor ő, és a varrólányok elküldtek, hogy cukorkát vegyek nekik a boltban. Persze, én is kaptam belőle. Mint már említettem, szép, magas lány volt, koromfekete, hosszú hajjal, és nagyon szép mosollyal.

Miskolcra ment férjhez, egy kisbabája lett. A férjét behívták munkaszolgálatra, őt gyerekével együtt Auschwitzban ölték meg. Szomszédok, akik visszajöttek, elmesélték, hogy felajánlották neki, adja oda gyerekét valakinek, és úgy megmentheti az életét.

Hallani sem akart róla. A férje visszajött, kivándorolt Izraelbe, új családot alapított. Sosem találkoztam vele.

Édesanyám testvérei közül még Terkát említeném meg, ő volt a legkisebb. Miután Rica férjhez ment, ö vezette a varrodát, amit nagyapám halála után végül is feladott. Aztán Pestre költözött, ahol élete végéig varrónőként dolgozott. A háborút Budapesten, hamis iratokkal vészelte át.

Sárika néni volt a legidősebb testvér. Férje az első világháborúban az osztrák-magyar monarchia védelmében harcolt. Tüdőlövést kapott, majd 1927.-ben tüdővészben halt meg. Sárika néninek hadiözvegyként trafiküzlete volt Ladányban.

Ebből az időből semmi emlékem nincs róla. Ha jól tudom, amikor én Ladányban jártam, ő már Pesten lakott. Később, csak a háború után ismertem meg. Hat gyereke volt, Jóska, Béla, Ibolya, Erzsébet és az ikrek: Laci és Jenő. Az ikrek hathetesek voltak, amikor meghalt az apjuk. Sárika néni a gettóban maradt Pesten, a konyhán dolgozott, és ott élte át a szörnyű időket.

Jóska és Béla munkaszolgálatosak lettek, és nyomtalanul eltűntek a fronton. Ibolyát Auschwitzba, Erzsébetet Theresienstadtba deportálták. Csak Erzsébet jött vissza.

Az ikrek a gettóba, a Klauzál-téri csarnokban voltak bezárva. Laci megszökött, egy tanyán bujkált vidéken. Egyszer elmesélte nekem, hogy pár hónapot egy disznóólban töltött, ahol jó emberek segítettek neki elrejtőzni. Jenő félt megszökni, őt a nyilasok a Dunába lőtték.

Pár hét múlva lett volna 18 éves.

A háború után Sárika néni, miután délután befejezte napi munkáját, az ajtóval szemben leült egy székre, és ott várta, hogy talán valamelyik gyereke kinyitja az ajtót, és visszajön. Egyik

sem jött vissza közülük.

Sárika néni Budapesten, a zsidó temetőben van eltemetve. Egyik unokája látogatja a sírját.

Herminke, aki egy-két évvel volt fiatalabb anyukámnál, meglehetősen fiatalon költözött Debrecenbe. Közel lakott hozzánk a Simonffy utcában.

Sok udvarlója volt, nagyon szép nőnek tartották, tudta ezt, és szerette ápolni magát. Én nagyon élveztem az udvarlóit, mert madártejet hoztak neki, amelyből mindig megkínált.

Háború előtt Weisz Jenő (később Vadász) csapta neki a szelet, de, nem tudom miért, nem akart hozzámenni. A háború után viszont összeházasodtak.

Debrecenből Auschwitzba deportálták, ahol együtt volt Nusikával, Ilonka néni középső lányával, aki fiatal, gyönyörű szép lány volt, de nehezen viselte el a körülményeket, és nem volt hajlandó harcolni az életéért. Hermin erővel ápolta, és tartotta benne az életet, harcolt, ha kellett, helyette is. Meg is mentette. Mind a ketten hazajöttek.

Anyukám két fivéréről nagyon keveset tudok.

Jóska bácsi még fiatalon lemondott a cipőfelsőrész-készítő karrierjéről, és Pestre költözött. Újságíró és más, bizonytalan állásból végül átevickélt a bohém világba, és hosszú, érdekes életet élt. Ő volt a család fekete báránya.

Miklós, a fiatalabb szintén Pestre költözött. Még a régi időkben kommunista tevékenységet folytatott. Később a pesti zsidó fiú árvaházban alkalmazták, mint beszerzőt, és ő volt felelős az adminisztrációért is. Nem tudom, hogyan húzta ki a háborút, úgy hallottam, a gyerekekkel együtt bujkált, miközben gondoskodott róluk.

A kommunista rendszerben magas beosztásba került,

mígnem kiábrándult belőlük, vagy ők belőle. 1956-ban két lányával és feleségével Izraelbe vándorolt. Nehéz élete volt, fizikai munkát végzett, de sosem panaszkodott. Izraelben halt meg, Tel Avivban van eltemetve, gyerekei, unokái ott élnek.

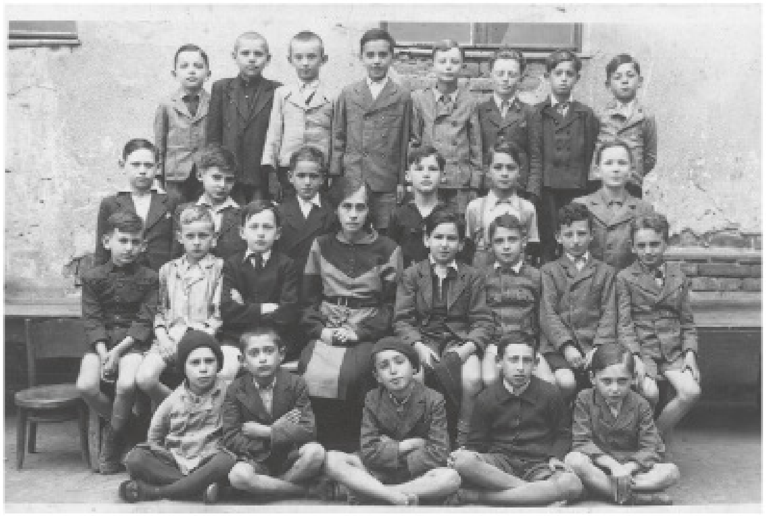
Püspökladány akkoriban már község lehetett, de leginkább egy nagy falúhoz hasonlított. A tehenek minden reggel kijártak a legelőre, ébresztőre a kakasok kukorékoltak. Kacsák, libák úszkáltak az útszéli árkokban, lovasszekerek igyekeztek dolguk után a falusi utcákon.

Igaz, volt már mozi, egy nagy malom, egy elemi és egy polgári iskola. Gimnáziumba Debrecenbe kellett bejárni. Még arra is emlékszem, hogy volt egy cukrászda.

Hallottam, hogy háború után egy oszlopot állítottak a főtéren azok emlékére, akik a második világháborúban hősi halált haltak. Amennyire tudom, a zsidók számára nem maradt hely az oszlopon, sajnos.

A zsidó temetőben csak a nagyanyám, és a nagyapám sírjai vannak. Kétszer is megpróbáltam rátalálni, de nem sikerült, a sírkövek nagyon rossz állapotban vannak, nem lehet kibetűzni a feliratot. Ennyit Püspökladányról.

ÓVODA - ISKOLA - HITTAN

Debrecen-Elemi iskola-Harmadikosztály, 1943

Ötéves voltam, amikor a szüleim elhatározták, hogy beíratnak az óvodába, amely a József Király Herceg utca végén volt. Többször jártam arra, nem volt messze tőlünk. A kerítésen át vágyakozva néztem az udvaron felállított játékokat, hintát, és a vidáman éneklő, játszó gyerekeket. Arra vágytam, hogy én is köztük lehessek. Végre eljött a várva-várt nap. Szüleim Edit nővéremet bízták meg, hogy elvigyen az óvodába. Új ruhába öltöztettek, aztán útra keltünk. Ma sem tudom pontosan, mi volt az oka, de az óvó néni nem akart befogadni. Valami olyasmit mondott, túl kicsi vagyok. Igaz, sovány voltam, de nem kicsi. Lehet, hogy nem akart több zsidó gyereket az óvodájában. Vagy talán több szegény gyereket. De leginkább több szegény, zsidó gyereket. Én mindkét kritériumnak megfeleltem.

Nagyon elkeseredtem, sírtam, és semmi áron sem akartam otthagyni az óvodát. Szegény nővéremnek fogalma sem volt, mit tegyen velem. Végre hazamentünk. Az óvoda ma is ott áll a régi helyén. Pár évvel ezelőtt arra jártam, de nem kérdeztem meg, hogy annak idején miért nem kerülhettem be.

A folytatás, ha lehet, még rosszabbra sikerült. Apám kijelentette, ha nincs óvoda, sebaj, a gyereket hájdérbe íratjuk. Mint tudott, a hájdér vallásos óvoda-iskola. Ötéves koromban oda küldtek, hogy megismerkedjem a vallással.

Megint Edit kapta a megtisztelő feladatot, hogy elvigyen. Emlékszem, be sem akartam menni. A beiratkozás az ortodox iskola épületében volt, a második emeleten. Edit lépcsőről lépcsőre vonszolt fölfelé, maga után.

Ez a tanulási forma nagyon nehéz volt egy magamfajta kis gyereknek. Nemcsak a héber álef-bétet kellett megtanulni, hanem olyan szövegeket, amelyekből egy szót sem értettünk. S mindezt a helyett, hogy az udvaron játszanánk, kergetőznénk,

hintáznánk. Ültünk a padban, és egyre csak olvastunk.

A tanító úr, vagy jiddis nevén a melámed, fel-alá sétált, körbejárta a padokat, és vigyázott arra, hogy minden rendben legyen. Ha valakit rajtakapott, hogy játszik, vagy nem tanul, hátulról támadott. Váratlanul lecsapott a csibész fülére, ami az esetek többségében az én tulajdonomban volt, meghúzta azt, lekent egy pofont, s közben azt sziszegte: te sájgec, strici, miért nem a tanulással foglalkozol?

Így ment ez, nap, mint nap. Nem volt kihez fordulni, nem lehetett panaszkodni, akkoriban így nevelték a gyerekeket. A templomban általában az apám mellett álltam a padon. Nem mindig tudtam követni a felnőttek gyors olvasását. Ilyenkor gyorsan előrelapoztam, abban a reményben, hogy az Isten nem veszi észre. Hát Isten talán nem, de apám annál inkább. Helyben kaptam egy nyaklevest: te sájgec, már megint lapozol.

Végre valahára eljött az iskola ideje. Ez persze nem jelentette azt, hogy a hájdér befejeződött. Reggel iskolába mentem, délután pedig hittanra jártam. A zsidó elemi iskola a Simonffy és a Kápolnási utca sarkán állt. Egy udvarban a templommal. A többemeletes épületet száz évvel azelőtt a zsidó hitközség alapította. Ugyanabban az épületben volt a zsidó gimnázium is. Külön osztályban tanultak a fiúk, és külön a lányok.

Sok emlékem nem maradt ezekből az évekről. Akkoriban még jó tanuló voltam, más gyerekeknek is segítettem. Szokás szerint minden reggel elszavaltuk a "hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában". Hittünk is benne, hittük, hogy jó magyarok vagyunk. Később kiderült, hogy ez nem volt elég a hatóságoknak.

Persze, sok minden történt akkoriban velem, amire jó lenne visszaemlékezni, de sajnos nem tudok. Egy ünnepségre azért emlékszem, egy kislány balettozott, a kísérő zongora játéka még

mindig a fülembe csendül.

Tanultunk egy héber dalt, amely egy madárról szólt. Egy szép madár az ablakon ált, de amikor a gyerekek közeledtek, hírtelen tovaszállt.

„Sír a gyerek, sír, elrepült a madár. Nincs madár az ablakon, a madár elrepült". Szomorú dal: elrepült a madár, mint minden más az életben.

Erre a dalra a gyerekeimet is megtanítottam, néha ők is sírtak, velem együtt.

Három elemit jártam, a negyediket nem fejeztük be. Amikor a németek megszállták Magyarországot, elfoglalták az iskolát. A tanulást a zsidó nagytemplom hátsó termében folytattuk. Mindezt csak rövid ideig, nemsokára ez a lehetőség is megszűnt.

Aztán jött a deportálás, az iskolába nem tértem többé vissza. Amikor évtizedekkel később Debrecenben jártam, benéztem egykori iskolámba. Az épület ma is áll, ma is tanítanak benne.

A vallástannak, illetve akkori tanulmányaimnak azért mégis volt valami értelme. Amikor Izraelbe vándoroltam, a többi gyereknél jobban tudtam héberül. Jó alapokat kaptam. Tudtam írni, olvasni, és a nap-napi beszédből is sok mindent megértettem. Sajnos, ettől még nem váltam jó tanulóvá. Amire az élet addig megtanított, nem sok helyet hagyott más tanulmányoknak. Később nagyon sajnáltam ezt, de már nem volt mit tennem.

Még egy szomorú esetre emlékezem. A szüleim elküldtek a patikába, hogy orvosságot vegyek számukra. Az üzlet a Piac utcában volt, ma is ott található. Álltam a pult előtt, közben a sok érdekes formájú üvegtégelyt nézegettem. A pénzt rossz szokásom szerint a számban vettem, miközben egyik kezemmel

fogtam a végét. A patikus hírtelen rám szólt: „Mit akarsz, gyerek?". Ijedtemben lenyeltem a számban lévő pénzdarabot. Sírva szaladtam haza, és számoltam be szüleimnek: se pénz, se orvosság.

Ráültettek a bilire. A család apraja-nagyja egész nap arra várt, történjen valami. Végre, megtörtént.

SZERELEM -
SZEX - SZENVEDÉS

???

xxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxxxxx

A fenti három, a szerelem-szex-szenvedés általában együtt járnak. Nem mindig mind a három, néha csak kettő közülük. A szenvedés persze mindig jelen van, csak szokása szerint néha később bukkan fel. Az első szerelmem egy szépnek tartott lány volt. Már az első, vagy talán a második osztályban beleestem, persze anélkül, hogy tudott volna róla. Életemben nem ez volt az utolsó eset, hogy annak, akibe beleszerettem, nem volt fogalma róla. Viszont ez volt a legelső alkalom.

Elképzelhető, hogy az iskolai ünnepségen ő volt az, aki balettozott, vagy valaki más – már nem tudom. A háború és a deportálás hosszú időre elválasztotta útjainkat. Nyolc-kilenc évvel később katonaként szolgáltam egy Gáza melletti kibutzban. Egy szép napon őt véltem felfedezni a kibutz zöldséges kertjében. Annak ellenére, hogy az idők során jócskán megváltozott, biztos vagyok benne, hogy ő volt az. Megszólítottam, de nem ismert meg. Az is lehet, fogalma sem volt, létezem-e egyáltalán. Egy másik kibutzban élt, de oda járt dolgozni, ahol megláttam. Még párszor feltűnt, de akkorra már más fájdalmak kínoztak, és az látszott a legegyszerűbbnek, ha elfelejtem. Jön egy új fájdalom.

Az iskola udvarán volt első szexuális élményem is. Az egyik sarokban összehordták azokat az iskolapadokat, asztalokat, amelyekre már nem volt szüksége az iskolának. Nem emlékszem, hányadikos lehettem. Az udvaron kergetőztünk, amikor egy lány felajánlotta, hogy játszunk orvos-beteget. Mint mondta, ő lesz az orvos, én pedig a beteg. Az egymásra rakott bútorok alá bújtunk. Arra kért, vegyem le a nadrágomat, mert oltásra lesz szükségem, mivel nagyon beteg vagyok. Levettem! Erre valahonnan egy gombostűt vett elő, és azzal beleszúrt a hímvesszőmbe. Nem emlékszem, mit kaptam tőle cserébe – talán azt, hogy gyorsan felgyógyultam?

Szerintem a kislány jóval tapasztaltabb volt nálam. Ez volt első szexuális kísérletem, és nyilván minden pszichológus elismeri, hogy szexuális élménynek számított. Nem volt a legkellemesebb, de azok, amelyek ezt követték, sem voltak mindig kellemesek. Körülbelül ugyanebben a koromban kaptam első szexuális okításomat is.

Emlékszem, nagynéném trafikja küszöbén ültem egy másik fiú társaságában. Ő már szakembernek számított ezen a téren.

Megmagyarázta az élet dolgait. Szerinte az apák valamiféle folyadékot öntenek az anyák hasába, ettől a has megnő, aztán a gólya az ablakon keresztül bedobja a kisbabát a mama ágyába. Azért azzal mindketten tisztában voltunk, hogy van még valami titkos, piszkos ügy is a dologban, amiről a gyerekeknek csak egymás között szabad beszélni. A felnőtteknek tilos tudni róla, különben is, ők sosem értenék meg azt, amivel mi már tisztában vagyunk.

Gyerekek szexuális oktatása abban az időben még nem létezett, a téma tabunak számított a gyerekek számára.

Itt azért be kell vallanom, hogy amikor saját gyerekem azzal a kérdéssel fordult hozzám, vajon én lefeküdtem-e anyukájával, mielőtt ő megszületett volna, majdnem felborultam az autóval, amelyben a kérdés feltevésekor éppen utaztunk valahová. Igaz, a gyerek nevén nevezte az aktust, de főleg a kérdés volt kényes számomra. Mindenesetre válaszolnom kellett. Bevallottam, amit be kellett vallanom, csak igyekeztem magamat finomabban kifejezni. Mondtam, igen, szeretkeztünk. Nem ugyanazokkal a szavakkal illettem az eseményeket, ahogyan azt ő más gyerekek szájából hallotta. De a tény - tény.

Debrecenben, a Simonffy utca 37. szám alatt laktunk. Ebből az időszakból már sokkal élesebbek az emlékeim. Egy különös

eseményre jól emlékszem, akkor már nagyobb voltam.

Két szoba, konyhás lakásunk volt. Az egyik szoba nagyobb volt, mint a másik, tulajdonképpen abban laktunk. A kisebbikben a bátyám aludt, amíg otthon volt. Amikor Pestre költözött, szobáját albérletbe adtuk egy cigány cimbalmosnak. Szép fiatalember volt, szinte csak aludni járt hozzánk. Alig éreztük az ottlétét. Egy alkalommal, szokásom szerint kint játszottam az utcán, amikor megérkezett a fiatalúr. Megkért, menjek vele, látogassuk meg édesapját, aki a közelben lakik. Vele tartottam. A ház a Szepességi utcában volt, a papa ott lakott. Tulajdonképpen két üzlethelyisége volt, két nyilvános háza. Ő volt azok tulajdonosa.

Albérlőnknek csak a nevelőapja volt. Bementünk az egyik házba. Én már akkor nagy gyerek voltam, lehettem 8-9 éves. A ház különben hasonlított a többire. Nagykapu, amelyen a lovas szekér is bejárhatott, és egy kis ajtó a gyalogosoknak.

Bementünk az udvarra. Körben ücsörögtek a szép hölgyek, volt, aki napozott, volt, aki krumplit hámozott. Valamennyien érdeklődve néztek rám, s kicsit kacérkodtak velem.

Az egyik madám, nem tudom pontosan mi volt a feladata, magával vitt a második emeletre, kinyitott egy nagy szekrényt, kivett belőle egy poharat, és meghívott egy „fröccsre", amely egy pohár szódavíz volt, málnaszörppel. Állt és nézte, hogyan iszom.

Az élvezet, amely abban a percben elfogott, nagyobb volt, mint amit abban a házban bárki valaha is érezhetett. Először életemben ittam ilyen varázslatos finomságot, az áhítattól még megköszönni is elfelejtettem.

A gyönyörűségek ezzel még nem értek véget.

Mielőtt elmentünk volna, bemutattak a házigazdának. Egy kövér, jókedvű úrral volt szerencsém megismerkedni, fekete öltönyt viselt. A szemei csillogtak, a jólét lerítt mosolyáról. A

mellényzsebéből kikandikált az aranyóralánc.

Kaptam tőle egy húszfillérest, amelyet kizárólag golyókra költöttem. A golyókat fél óra alatt az utolsó darabig eljátszottam.

Azután, amikor elment a házunk előtt és meglátott, mindig adott golyóra valót. Persze sokat járt arra, már csak azért is, mert a Piac utca felől a Szepességi utcába át kellett menni a Simonffy utcán.

Az albérlőnk figyelmeztetett, otthon ne említsem, hol jártam. Nem is említettem.

Ez volt a legelső, s egyben a legutolsó tapasztalatom az effajta vendéglátó intézményekről.

GETTÓ – DEPORTÁLÁS - MUNKATÁBOR

XXXXXX

xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Miután a németek 1944. március 19-én bevonultak Magyarországra, másnap már megjelentek Debrecenben. Nehéz teherautók tűntek fel a mellékutcákban, katonatisztek járkáltak a főutcán, legalábbis mi minden katonáról azt gondoltuk, hogy tiszt.

Mi, gyerekek kimentünk a Piacutcára, és tisztelegtünk nekik, és ők visszatisztelegtek. Ez az állapot nem tartott sokáig, rövidesen a falakon megjelentek a plakátok, mindenféle zsidóellenes paranccsal. Először – ha jól emlékszem – a sárga csillag viselését rendelték el. Ezután minden zsidó származású egyén köteles a külső kabátja mellére sárga csillagot varrni, a nagyságát is pontosan megjelölték, 10x10 centiméteresnek kellett lennie.

A németek bejövetelével megszűnt az iskola, a németek lefoglalták azt, a többi hitközségi épülettel együtt.

Az elkövetkező zsidó húsvét minden magyar zsidó család számára emlékezetessé vált. A hagyományos vacsorán féltünk nyitva hagyni az ajtót Éliás prófétának, hogy a hagyomány szerint közénk ülhessen, és megáldja a jelenlévőket. Attól féltünk, hogy valami más, rossz szellem, vagy kísértet fog belépni. Be is lépett.

Még azon a héten közzétették a polgármester rendeletét, miszerint minden zsidónak át kell költöznie egy kijelölt negyedbe. Az volt a gettó. A keresztényeknek – el kellett hagyniuk azt a területet. Elkezdődött a népvándorlás. Emberek százai cipelték ki - és be a kijelölt utcákon a cókmókjaikat.

Mi a Simonffy utcában laktunk, a gettó területén, ezért nekünk nem kellett költözködnünk. Viszont egy szobát oda kellett adnunk egy másik családnak. Olyan házaspárról volt szó, akiket már előzőleg ismertünk. A férfinak bíró volt a foglalkozása, vagy valami más, hasonlóan magas tisztséget tölthetett be

a bíróságon. Egy villanegyedben laktak a Nagyerdői úton. Sokszor megfordultam náluk, mert volt két gyerekük, akik a saját udvarukban lévő teniszpályán teniszeztek. Egyszer egy héten mentem hozzájuk, „labdát szedni" – fizetségért. A munkám abból állt, hogy a messzire elszálló labdát visszavigyem a teniszezőknek. A pálya két szélén két gyerek állt, ezzel a feladattal megbízva. Nagyon gazdagok voltak, privát házban laktak, több cseléd is dolgozott náluk. Egyszer bementem a konyhájukba, egy egész malac volt a sütőjükben, nagyon megijedtem, mert furcsán nézett rám, mintha mondani akarna valamit. Lehet, hogy nagyon melege volt.

Most úgy hozta a sors, hogy ők szorultak ránk, tehát nekik adtunk egy szobát. A gyerekek már nem laktak velük, biztosan tanultak valahol. Nem tudom, mi lett a sorsok, nem kerültek vissza a deportálásból.

A gettó területét deszkából épített fallal zárták körül, két kaput hagytak rajta a ki - és bejáratra. Az árja részre nyíló ablakokat be kellett sötétíteni papírral, hogy se ki, se be ne lehessen látni rajtuk. Csendőrök ügyeltek a kapuknál, engedély nélkül tilos volt ki- és bejárni.

A gettó nem tartott sokáig, négy-öt hétig mindössze. Ez idő alatt volt egy kellemetlen esemény. Nem sokkal azt követően, hogy gettóba zártak bennünket, nagy légitámadás érte a debreceni vasútállomást, amelynek sok halott és sebesült áldozata volt. Persze, a zsidókat okolták a bombázásért, ők jeleztek a repülőgépeknek. A bizonyítékot az szolgáltatta, hogy a gettót nem érte támadás. Igaz, más negyedet sem bombáztak, csak a vasútállomást, de azért mi voltunk a hazaárulók.

A hullák elszállítására, és a romok eltakarítására azokat a férfiakat szedték össze, akiket még nem hívtak be

munkaszolgálatra, mert öregek, vagy rokkantak voltak. Egy pár napra az apám is kivonult.

Egyik reggel közölték, hogy rövidesen deportálnak bennünket, valahová keletre visznek munkatáborba. Annak, aki szépen szót fogad, és teljesíti a parancsokat, semmi bántódása nem lesz. Ezt az ígéretet a főrabbink is megerősítette.

Június 21-én reggel korán ránk csaptak a rendőrök. Lovas kocsikkal érkeztek.

Dörömböltek a kapukon, felszólították mindenkit, hogy vonuljanak az utcára annyi poggyásszal, amennyit el tudnak vinni. A csomagokat a kocsikra pakolták, az öregek, meg a gyerekek felülhettek a szekérre. Apám, a nővérem és én gyalog mentünk a szekér után. Anyukám a két kistestvérrel felült, így vonultunk ki a téglagyárba, amely Debrecen külvárosában volt.

A téglagyárat változtatták át gyűjtőtáborrá. Nemcsak a debreceni zsidókat terelték oda, hanem a környező községek, falvak zsidóságát is. A telepet homokfal vette körül, amelyeket a csendőrök géppuskával őriztek, hogy senki se menekülhessen el.

Az első éjszakára jól emlékszem. A kemence fölötti padlásra vittek bennünket, nagyon zsúfolt és meleg hely volt, szinte fulladoztunk, nagyon szenvedtünk a hőségtől. Másnap átköltöztünk a gyár udvarán lévő szárító pajtákba, ahol legalább friss levegő volt, mivel a pajtáknak csak tetejük volt, az oldaluk pedig nyitottan állt.

Pár napot töltöttünk a téglagyárban. Mindenütt a terror uralkodott. Volt egy német suhanc, aki mindenkit terrorizált. Később kiderült, hogy semmi beosztása nem volt, de sváb származása lévén tudott németül. Egyenruhát viselt és állandóan razziázott. Amikor megjelent, mindig előtte futott egy zsidó rendőr, aki azt kiabálta, hogy Achtung, Achtung. Erre mindenkinek

vigyázban kellett merevednie, amíg a parancsok úr el nem haladt. Korbácsot tartott a kezében, és itt-ott minden ok nélkül lecsapott vele, kénye-kedve szerint.

Őrzőink állandóan megjelentek, és követelték, hogy mindenki, akinek pénze, vagy értéktárgya van, azonnal adja le, mert különben, akinél találnak valamit, halálbüntetés vár rá. Ez lopás volt, minden parancs nélkül. A csendőrök egyszerűen kihasználták az alkalmat, hogy büntetlenül rabolhassanak.

Rövidesen a latrina megtelt pénzzel, ékszerrel, meg mindenféle más értéktárggyal, mert az emberek inkább a vécének használt árokba hajították azokat, mintsem a rabló csendőröknek odaadják. Láttam, a nagynéném százpengősökkel főzi a levest, már meg sem kérdeztem tőle, miért.

Pár nap múlva rendeletet olvastak fel, hogy a sokgyerekes családokat elkülönítik a többiektől. Szerencsére mi is közéjük tartoztunk, de akkor még nem tudtuk, hogy ez mit jelent, jót, vagy rosszat?

Anyukám testvére nem akart velünk jönni, mert úgy gondolta, jobb a fiatalok csoportjába tartozni, azokat biztos munkára viszik. Ennek az időnek az volt a sajátossága, hogy sose lehetett tudni, mi a jó, és mi a rossz. Őt a végén Auschwitzba vitték, mi Ausztriába kerültünk.

Miután összeszedték a csoporthoz tartozókat, sorba állítottak bennünket, és gyalog elindítottak. Először Szentgyörgypusztára mentünk. Egész nap vándoroltunk, csomagokkal, minden felszerelésünkkel együtt. Anyukám már a legelején rosszul érezte magát, és kérte, hagyjuk ott, nem bír tovább jönni. Persze, nem engedtük. Végül valahogy megérkeztünk.

Június 26-án vagoníroztak be, marhavagonokba,

nyolcvanan préselődtünk be egybe. Még megmozdulni sem tudtunk. Így utaztunk egy héten át, hét nap, és hét éjjel.

A vagonokban a helyzet szinte kibírhatatlan volt: zsúfoltság, meleg, alig kaptunk vizet, ennivalót. A szerelvény először a lengyel határ felé vette útját. Voltak, akik felálltak a vagon négy sarkában elhelyezett szellőzőnyílásokhoz, onnan figyelték az állomások neveit, amelyeken keresztül hajtottunk. Ismerték azokat, tudták, hogy Lengyelország felé megyünk. Egy pár nap múlva – nem tudni, miért – irányt változtattunk, visszadöcögtünk Pestre, onnan Bécsbe indultunk. Egy hét utazás után érkeztünk meg az osztrák fővárosba.

A mi vagonunkban volt egy fiatalasszony, aki vagy akkor, vagy nem sokkal azelőtt szült. Vérzése lehetett, egész nap orvosért kiabált, magyarul, németül, és minden elképzelhető nyelven. Senki sem nyitotta ki az ajtót, nem voltak kíváncsiak, mi történik odabent. Apámat nevezték ki vagonunk parancsnokának. Amikor a vonat megállt egy állomáson, megengedték, hogy ketten leszálljanak, és valamilyen edényben vizet hozzanak nekünk. Néha parasztszekerek hajtottak el a vágányok mellett, gazdáik behajították az ablakokon egy-két kenyeret, vagy amennyit sikerült. Ezeket az apámnak kellett szétosztani. Nekünk szerencsénk volt, mert anyukám készített egy csomó tarhonyát, amelyet egy párnahuzatba csomagolt, azt ettük egész héten át, persze elosztva. Egy vödröt a sarokba helyeztek, az volt a vécé. Amikor megtelt, az ablakon keresztül kiöntötték.

Mikor végre megérkeztünk Strasshoffba, és kinyitották a vagonokat. Szörnyű látványban volt részünk: sokan megőrültek, vagy meghaltak az utazás során.

Mindannyian feketék voltunk. A korom, a füst, amely beáramlott az ablakokon, befestett bennünket. Éjjelre egy mezőn,

a táboron kívül tartottak bennünket. Szörnyű eső esett aznap éjjel, igaz, lemosta rólunk a koszt, de mindenünk csurom víz lett, az a kevés is, ami megmaradt.

Strasshoff átmeneti tábor volt, onnan vezényelték az embereket mindenféle munkatáborba. Akik betegek voltak, vagy nagyon öregeknek néztek ki, azokat elkülönítették, majd Auschwitzba szállították őket. Ezeknek az embereknek a sorsa megpecsételődött.

Amint megérkeztünk, külön választották a nőket és a férfiakat, fertőtlenítettek bennünket, és betereltek a barakkokba. Itt találkoztunk először ukrán kápókkal, akik a németek utasítására vezették a mindennapi életet. Itt ettünk először olyan zöldséglevest, amelyet dörgemüzének hívtak, és amelyben nem volt zöldség, azaz dörgemüze, és más sem, mindössze valami bizonytalan szürke lé. Ez volt a napi eledelünk, egy szelet kenyérrel megtoldva. Este és reggel valami kávéfélét is kaptunk.

Nem sokáig időztünk Strasshoffban, néhány nap múlva újra vagonokba tereltek bennünket, és Bécsbe vittek. Ott újabb elosztás következett, mi a város 15.-ik kerületében lévő lágerbe kerültünk, közel a Westbanhoffhoz. Ez lett közel egy évre az új otthonunk.

MUNKATÁBOR – HACKENGASSE 11

EMLÉKTÁBLA A LÁGER ÉPÜLETÉN-BÉCS

Az épület, amelyben elhelyeztek bennünket, a háború előtt Knaben Schule, azaz fiúiskola volt. Bécs központjában állt, a tizenötödik kerületben, közel a Westbahnhofhoz.

A tantermeket átalakították, mindegyikbe háromemeletes ágyak, pontosabban priccsek kerültek. Ez egy fából készült háromemeletes fekvőhely, szalmazsákokkal. A családom is egy ilyent kapott, közel az ablakhoz. A szüleim az alsó részen találtak helyet, a nővérem az egyik kistestvéremmel középen, én egy másik testvéremmel pedig fent. Kaptunk valami takarófélét is. A felnőttek egy, vagy két nap múlva, már munkára indultak a város különböző részeire, a gyerekek egy szülő felügyelete mellett otthon maradtak.

Az első hetekben még nem jártam munkára, pedig kijelentették, hogy minden tíz éven felüli gyereknek dolgoznia kell. A gyerekektől a felnőttekkel azonos teljesítményt várnak el – ezt parancsba adták. Májusban voltam 10 éves. Mivel a lágerben maradtunk, elfoglaltságot kerestünk magunknak. Mi lehetett jobb, és fontosabb annál, hogy megpróbáltunk élelemhez jutni?

Az iskola tornaterme a pincében volt elhelyezve. Az ablakok az utcára nyíltak. Az ablakban álltunk, és az utcai járókelőktől koldultunk valamilyen ennivalót. Ez lett az egyedüli és állandó elfoglaltságunk: „szerezni valamit enni". Mindig éhesek voltunk. Amit kaptunk, gyorsan megettük, és kerestük a következő lehetőséget.

Egy idő után összeállítottak egy 25-30 fős gyerekcsoportot, azokból, akik már elmúltak tíz évesek. Minden reggel, még sötétben, értünk jött egy osztrák nő. Ő volt a munkavezetőnk. A láger épülete előtt, a járdán sorba állított bennünket, ellenőrizte a létszámot, aztán villamossal elindultunk. Este, munka után ő hozott vissza bennünket.

Első munkahelyünk a fővárosi általános temető volt. Zentrál Friedhof. A szerszámokat raktár híján egy üvegházban helyeztük el. Onnan indultunk egy munkavezetővel, hogy a kertészeti tennivalókat elvégezzük. Füvet vágtunk, kapáltunk, csalánt téptünk, és mindenféle más kertészeti munkát is, a temető teljes területén.

Délben, az üvegházban kaptunk valami ebédet. Amennyire vissza tudok emlékezni, jó volt, csak kevés. Minden mennyiségű ennivaló kevés, amikor hiány van, és amikor éhes az ember. Állandóan gyötört bennünket az éhség.

Vadgesztenyét szedtünk a fáról, azt mondták, gyógyszert gyártanak belőle. Ez kimondottan vidám munka volt. Egyikőnk felmászott a fára, és megrázta az ágakat. Hullott a gesztenye, mint az eső. A nő kiáltott örömében: Gestányá! Gesztányá! Mi vele kiabáltunk. A földről zsákokba tömködtük a gesztenyét, és becipeltük a raktárba. Így ment ez nap, mint nap.

Sok előnye volt annak, hogy munkába jártam. Nagyobb lehetősége kínálkozott, hogy tudok „szerezni valamit enni". Amikor temetés volt, az út szélére álltunk, és úgy kéregettünk ennivalót. Még pénzt is kaptunk. Az emberek ilyenkor jószívűek, látták a rongyos, sovány gyerekeket, bár a sárgacsillag rajtunk volt, de lehet, hogy nem figyeltek rá. Mindenesetre meglehetősen sokan adtak. Pénzért fontos dolgokat lehetett venni. A sarkon, közel a lágerhez, volt egy zöldségárus, néha, ha sikerült kilógni, krumplit, vagy valami más zöldséget vettünk nála. A mustár olcsó volt, ráadásul jegy nélkül lehetett kapni. Azóta gyűlölöm.

Egyik alkalommal, amikor a temető olyan részén dolgoztunk, ahol addig még nem temettek, volt egy nagyon rossz élményem. A területen zöldséget termesztettek. Mákkal volt beültetve. A mák magas szárú növény, a végén van egy nagy,

kerek hüvely, amelyben a mák van. Tele volt, de még nem érett meg. Amikor senki sem látta, letéptem egyet, és megettem a benne lévő mákot. Ehető volt, bár egy kicsit nedves. Nem értem be eggyel, többet is megettem, éhes voltam, mint mindig.

Tudott, hogy ebből a növényből készül az ópium, vagy valamilyen hasonló kábítószer. Miután bezabáltam a félig érett mákot, álmos lettem, a sorok között lefeküdtem, és elaludtam. Közben este lett, a többiek visszamentek a lágerbe. A munkavezetőnő nem vette észre, hogy hiányzik valaki. Amikor felébredtem, már éjjel is lehetett, egyedül az üres temető végén, meglehetősen félelmetes volt. Most nyugodtan írok róla, de akkor nagyon megijedtem. Este, a sötét temetőben. Eszembe jutottak a szüleim: vajon mit gondolhatnak, hová tűntem? Már nem emlékszem, hogyan jutottam vissza. Egy biztos: többet nem ettem a mákból.

Nem sokkal az után, hogy Bécsbe érkeztünk, már tudtam egy kicsit németül, az év végére már jól beszéltem. Méghozzá bécsi kiejtéssel.

A láger egyik vezetője egy idős, alacsony ember volt, beosztását, mint városi tisztviselő kapta. Ő lett a helyettes lágerfhürer. Ahhoz már túl koros volt, hogy behívják, tehát így szolgálta a hazát. Úgy gondolom, nem lehetett nagy híve a náci mozgalomnak, a karján nem viselte a horogkeresztes szalagot, mint a többiek.

Miután már többször is találkoztunk, egy szép napon behívott magához az irodájába. Azt mondta, vegyem le a sárgacsillagot, mert magával visz a városba, valami elintézni valója van a városházán. Nem igen értettem, mit akar tőlem, de levettem a ruhámról a megkülönböztető jelzést, és az iroda előtt vártam. Amint elhagytuk a lágert, kedveskedett velem, amit lágeren belül

sosem tett volna - nyilván tartott a camerádjaitól.

A Westbahnhof mellett felszálltunk a villamosra, és beutaztunk a város központjába. Úgy viselkedett, mint egy idegenvezető, bemutatta nekem a város nevezetességeit. A Parlamentet, amely akkoriban már nem funkcionált, mivel az anschluss óta Ausztria a Reich része lett.

Megismertem az Operát, a Volkstheatert, a városházát, a Schönbrunn kastélyt, a Hofburgot és a többi látnivalót. Még egy perecet is kaptam tőle.

Néhány épületbe benéztünk, és sétáltunk a parkban. Már nem emlékszem mindenre. Azóta többször jártam Bécsben, de ilyen körülmények között soha sem.

Ez volt az első turista - látogatásom az osztrák fővárosban. Ezt követően sokszor levettem a sárgacsillagot, és bejártam a város minden részét, még a Práterbe is eljutottam.

A kirándulás után a lágerführer - helyettes, amikor meglátott, mindig rám kacsintott. Ez is a deportálás alatt, a kényszermunka - táborban történt. A csodáknak nincs vége.

A tél közeledtével, késő ősszel a kertészeti munka abbamaradt, a felnőttek mellé osztottak be bennünket. Minden felnőtt csoporthoz néhány gyereket vezényeltek. Főleg romeltakarítást végeztünk, mivel minden nap bombázták a várost, sok munkánk akadt. A munkavezetőnk egy fiatal ukrán férfi volt. Kora reggeltől, késő estig dolgoztunk. Tevékenységünket úgy szervezték meg, hogy reggel egy raktárhoz vittek, onnan osztottak szét bennünket a különböző munkahelyekre, ahol várt ránk a munkavezető. Oda már egyedül mentünk, kísérő nélkül. Néhányszor előfordult, hogy elkéstem, mert útközben betértem egy kávéházba „kávézni". Minden kávéhoz adtak két kockacukrot. A kávét nem ittam meg, a cukrot bevittem a lágerbe

kistestvéreimnek. Néha két kávéházba is bementem, hogy több cukrot tudjak vinni. E miatt elkéstem.

A munkavezető dühös lett rám, és megkérdezte, miért nem jövök együtt a többiekkel. Amikor megtudta az okot, megtiltotta, hogy többet bemenjek a kávéházba. Azért máskor is késtem. Most már kiabált velem, és kérdőre vont, hogy tilalma ellenére továbbra is bejárok a kávézóba. Azt feleltem neki, hogy nem a kávézóba, hanem a teaházban voltam. Első percben vörössé vált, de aztán nevetni kezdett, úgy megtetszett neki a válaszom. Azért kijelentette, hogy ezután a teaház látogatását is felejtsem el.

Jócskán kínálkozott alkalom ennivaló szerzésre, mert közel voltunk a polgári lakossághoz, a házaikban dolgoztunk, közel kerültünk az üzletekhez is.

A legalkalmasabb időpont a légitámadások alatt kínálkozott, mert mindenki, beleértve a munkavezetőt is, az óvóhelyeken keresett menedéket, mi pedig az alatt szabadon csatangolhattunk az utcákon.

A fennálló parancs értelmében nekünk tilos volt az óvóhely használata. De nem mindig tartottuk be, néha mi is bementünk. Így történt, hogy egyik alkalommal, amikor éppen az óvóhelyen voltam, egy fiatalasszony magyarul megszólított. Kiderült, magyar származású zsidó nő volt, aki Bécsben hozzáment egy keresztény férfihez. Azért nem deportálták. A férje városházi tisztviselő volt. A házaspárnak volt egy kisfia is. Ettől az asszonytól később többször is kaptam segítséget, kenyeret, szendvicseket, sokféle ételt. Amikor a környéken dolgoztam, és lehetőségem adódott rá, meglógtam a munkából és meglátogattam. Így sikerült kicsit enyhíteni az éhségen.

Idővel megbetegedtem, tüdőgyulladásom lett, és általános gyengeség kínzott, a láger orvosa, aki maga is fogoly

volt, azt mondta, muszáj kórházba vinni a gyereket, mert ha nem kap megfelelő orvosi kezelést, nem tart ki pár napnál tovább. Bécsben volt egy zsidó gyermekkórház, amelyet a zsidó hitközség tartott fent azok számára, akiket nem deportáltak, mischling, azaz vegyes házasság miatt, stb.

Zsidó származásúaknak tilos volt nem zsidó kórházba befeküdni, de nem is dolgozhattak ott.

A kórház, ahová elvittek, egy szobából állt, az volt a kórterem, és még két helyiség alkotta, az orvosi rendelő és a konyha. A kórteremben 10-15 ágy állott, minden ágyban két gyereket helyeztek el, lábtól fejhez. Velem egy hozzám hasonló, magyar származású kislány feküdt, egy másik bécsi lágerből. A kislány ottlétem alatt meg halt.

A kórházban két orvosnő, és egy ápolónő dolgozott. Amikor az osztrák alkalmazott bevitt, az egyik orvosnő megvizsgált, és utána a nővér bevitt a kórterembe. Kaptam valami gyógyszert. Nem tudom, mi lehetett, valószínűleg valami szulfa, akkoriban az volt a divatban, az antibiotikumot még nem ismerték. Az első napokban nagyon beteg voltam, magas lázban égtem, és állandóan aludtam. Idővel az orvosi kezelés, a jobb táplálék, és a pihenés megtette a magáét, jobban lettem.

A kórházból csak jó emlékeim maradtak. A legtöbbet a nővér segített a beteg gyerekeken. Nem kézzelfogható dolgokat kaptunk tőle, hanem lelki adományt. Csupa szív és lélek volt. Mindig a kórházban tartózkodott, éjjel nappal, és annyi szeretetet és jóságot kaptunk tőle, hogy azt le sem lehet írni. Csak később tudtam meg a nevét: Manjonnak hívták, vörös haja, szeplős arca még ma is előttem ál.

A legnehezebb órákban, légitámadások során, vagy amikor az egyik gyerek nagyon rosszul érezte magát, órák hosszat a

beteg gyerek mellett ült, és jiddis, valamint héber dalokat énekelt neki. Bennünket is megtanított rájuk, és együtt énekeltünk. Az egyik beteg gyerektől magyar népdalokat is tanultunk, néha az egész kórház énekelt, együtt a nővérrel, félig sírva, félig nevetve.

Még háború előtt elhagyta Ausztriát, beteg szülei miatt visszajött, később nem engedték kiutazni, ott ragadt, de nem deportálták. Annak idején elmesélte nekünk, hogy vőlegénye van külföldön, és alig várja, hogy utána mehessen. A háború után Amerikába utazott, ott várt rá szíve választottja. Nekünk örökre a szívünkbe véste magát.

Amikor már újra egészséges lettem, segítettem a személyzetnek más gyerekek ápolásában. Etettem a betegeket, bilit vittem, és minden mást, amelyre egy gyerek képes lehet.

Annak ellenére, hogy már meggyógyultam, megengedték, hogy még egy pár napig a kórházban maradjak. Tudták, ha visszamegyek a lágerbe, folytatnom kell a munkát. Végül el kellett hagynom a kórházat, és visszamentem, hogy tovább dolgozzak, éppen úgy, mint az előtt. Míg beteg voltam, a szüleim nem látogathattak meg, így végül is örültem, hogy visszakerültem közéjük a lágerbe.

Március végén, vagy június elején már hallottuk az orosz ágyuk dörgését, a repülők bombázták a várost, közel voltak Bécshez. Egyik reggel már nem is mentünk munkába. Mondták, egy órára elhagyhatjuk a lágert, kimehetünk a vasútállomásra, ahol egy szerelvény áll tele káposztával. A vagonok nyitva állnak, és mindenki annyit vehet belőle, amennyit akar. Kihasználtam az alkalmat, hogy elmenjek a magyar asszonyhoz, aki annyit segített nekem. A város romokban állt, becsapódások jelezték az utat. Odafelé még volt villamos, vissza már nem. Rátaláltam a nőre, nagyon aggódott férjéért, aki nem volt otthon, és

telefonon sem tudott vele kapcsolatot teremteni. Ez volt az utolsó találkozásunk. Sajnos, nem ismertem a nevét, így a háború után nem tudtam felkutatni. Mire visszamentem a lágerba, már elmúlt a „káposztaszezon", a kaput becsukták. Muszáj volt csöngetnem, hogy beengedjenek. Kijött az egyik alkalmazott, megkérdezte, hol voltam. Káposztáért – feleltem. Erre kaptam egy nagy pofont, mint kiderült, a káposzta-ügy akkorra már régen befejeződött.

Másnap kora reggel ordítozásra ébredtünk. Mindenkit kiparancsoltak az utcára, kiürítették az épületet. A láger lakóinak sorba kellett állni, és mintegy 500 embert elindítottak gyalog Bécsből Felső-Ausztria felé. Mint később megtudtuk, a cél Mauthausen volt. Így kezdődött az a hosszú gyalogmenet, amely hetekig tartott.

Ahogy a Duna-hídra értünk, megállították a menetet, és kiabálva ránk parancsoltak, hogy üljünk le. Kitört a pánik. A rémhír szájról-szájra járt: velünk együtt akarják felrobbantani a hidat. Az emberek a hátsó sorokból erővel próbáltak előre jutni. A kavarodás félelmetes és szörnyű volt. Végül nem történt semmi, pihenés után tovább indultunk.

Így barangoltunk az országúton, Bécsből Felső-Ausztria felé. Esténként a falvaknál megálltunk, szálláshelyül istállókban, raktárhelyiségekben helyeztek el bennünket.

Enni ritkán kaptunk, az őrök is belefáradtak a vég nélküli menetelésbe. Voltak falvak, ahol adtak valami ennivalót a helybeliek. Ők is belefáradták már a sok menekülőbe, akik ellepték az utakat. Előfordult, hogy nem találtunk éjszakai szálláshelyet, olyankor a Duna-parton aludtunk, a szabad ég alatt.

Két alkalommal ért bennünket légitámadás. Először az országúton két orosz repülőgép támadt ránk, nyílván azt hitték, hogy valami katonai menetre csaptak le. Hatalmas

géppuskagolyók ütődtek az aszfaltba, mi az út két oldalán a mezőre menekültünk, a repülők egészen közel repültek hozzánk, és fegyvereikből szinte okádták ránk a tüzet. Páran megsérültek, és talán halott is volt köztünk.

A másik légitámadás estefelé ért bennünket. Egy pajtába készültünk meghúzni magunkat éjszakára, akkor is orosz repülőgépek támadtak ránk, géppuskából lőttek bennünket. Tudom, hogy többen meghaltak, néhányan pedig megsebesültek. Egyik testvéremmel a pajtával szembeni rétre szaladtunk, lefeküdtünk a földre, és igyekeztünk minél mélyebbre beásni magunkat. Mellettem valakit eltalált egy lövedék, szegény jajgatott, ordított fájdalmában, egészen, amíg elmúlt a légitámadás, amely mindössze néhány percig tartott. Elvitték bekötözni, gyerekeket nem engedtek a közelébe. Voltak napok, amikor hallottuk az ágyúdörgéseket – a front már közel volt hozzánk.

Egy, vagy két hét után érkeztünk Mauthausenbe. Őreink dörömböltek a kapun, amely zárva volt. Végre kinyílt egy kis ablak, amelyen át egy SS katona nézett ki. Azt kiáltotta, hogy a táborban tífuszjárvány tört ki, tilos a ki- és a bemenetel. A parancsnokunk próbált vele vitatkozni, egymásra kiabáltak, végül az SS bezárta az ablakot.

Ezzel, Hál' Istennek, a mauthauseni vizit véget ért. Az őreinknek elege lett belőlünk, visszavittek az országútra, és tovább álltak, bennünket pedig ott hagytak. Ahhoz képest, hogy mennyien indultunk el a lágerből, alaposan megfogyatkozott a létszámunk.

Bécs felé indultunk. Minden falú, vagy község be - és kijáratánál őröket állítottak fel. Amikor egy helységbe megérkeztünk, az őrök végig kísértek bennünket a falún, egészen

addig, amíg tovább nem álltunk.

Egy, vagy két hétig bolyongtunk. Ennivalót a falusiaktól kéregettünk. Szalmapajtákban, istállókban, vagy a Duna partján aludtunk – éppen, ahol sikerült.

Az egyik alkalommal estefelé érkeztünk meg egy faluhoz. A szüleim leültek az út szélére, én a kistestvéremmel elmentem ennivalót, meg éjszakai fekvőhelyet keresni. Valahogy egy bekerített udvarban találtuk magunkat. Megjelent egy paraszt, és ránk kiáltott: mit keresünk ott? Mondtuk, magyar menekültek vagyunk, és szállást szeretnénk. Akkorra már levettük magunkról a sárga csillagokat.

Tolvajok, tolvajok, kiabálta, hol vannak a szüleitek? Magával cipelt bennünket az országútra, és leállított egy motoros rendőrt. Azt mondta neki, tolvajokat fogott. A rendőr megkérdezte, kik vagyunk. Magyar menekültek – válaszoltuk. Zsidók vagytok – mondta. Közben odaértünk a szüleinkhez.

A rendőr kikérdezte a szüleinket, és felszólította őket, induljanak tovább. Én szemtelenül megkérdeztem, hová, hiszen közben már beesteledett.

Linzbe, mondta, Mauthausentől nem messzire van. Én csökönyösen ismételgettem a rendőrnek, hogy már éjszaka van, nem tudunk elmenni. Erre kirántotta fegyverét és rám kiáltott:

„Te szemtelen zsidó, hogy mersz velem így beszélni? Mindjárt agyonlőlek!"

Édesanyám nagyon megijedt, közénk állt, és kérlelte a rendőrt, inkább őt lője le. Végül összeszedtük a cókmókunkat, és elindultunk az országúton a következő falú felé.

Az egyik falúban az országút sorompóval volt lezárva, nem lehetett tovább menni, már közel volt a front. Betértem egy üzletbe, amely postafiókként is funkcionált.

A boltostól ennivalót kértem. Kikérdezett, kik vagyunk, honnan jöttünk. Azt válaszoltam neki, magyarok, az oroszok elől menekülünk. Erre bevitt a belső szobába, ahol a családja lakott, leültetett, és elém tett egy nagy pohár friss tejet, egy szelet kenyeret, meg sonkát. Alig bírtam nyelni, de azért ettem-ittam, végül megkértem, engedjen egy kis kenyeret magammal vinni a testvéreimnek. Vágott még két szeletet, és nekem adta.

Velem jött, hogy beszélhessen a szüleimmel. Úgy látszik, nagyon megtetszhettem neki, mert tárgyalni kezdett velük. Azt ajánlotta, hagyjanak nála a háború végéig, ami szerinte már közel van, addig elbújtat, a háború után pedig értem jöhetnek. Megmutatta a házában azt a szobát, amely tele volt könyvekkel. Azt mondta, a könyvek között elbújtat.

Nekem nagyon tetszett az ötlet: friss tej, kenyér, sonka, puha ágy – mi kellhet még? Apám még csak bele is egyezett volna, de anyukám elkezdett sírni. Azt mondta, az lesz a sorsom, ami az övék, együtt maradunk. Ha nem megyek velük, beleugrik a Dunába. Én is sírtam, azt mondtam, elegem van abból, hogy nekem kell eltartanom a családot, én vagyok a család élelem-beszerzője. Lehet, hogy éppen ezért nem akartak lemondani rólam, de valószínűleg anyám félt attól, hogy szétszóródik a család. A bátyám akkor már nem volt velünk, munkaszolgálatra vitték.

Ez az osztrák ember még más falúba is utánunk biciklizett, ennivalót hozott. Ismét megpróbált apámmal megegyezni, de anyám hajthatatlan maradt. Együtt mentünk tovább.

Az egész deportálásunk legszörnyűbb emléke következik, amelynek rajtam kívül nincsen más szereplője.

Egyik délután az országútról megláttam egy elég nagynak tűnő házat a hegyekben. Távolabb állt más parasztházaktól,

meglehetősen messze tőlük. Megkértem a szüleimet, üljenek le az út mentén, én felmegyek a házhoz. Úgy gondoltam, más menekült nem vállalta a messzi utat, így jók a kilátásaim, hogy élelmet szerezzek.

Mászni kezdtem a hegyre. Tapasztalatlan embernek hegyes vidéken nehéz kiszámítania a távolságot, minél tovább mentem, annál hosszabbnak tűnt az út. Hegyre föl, völgybe le, újra fel és újra le. Már vissza akartam fordulni, de egyszer csak úgy láttam, közelebb kerültem..

Már messze jártam az országúttól, kár lett volna visszafordulnom üres kézzel.

Egyszer csak dörögni kezdett, villámlott, zuhogott a jégeső, nagy jégdarabok estek. Rám szakadt a világ. Leültem egy sziklára, ömlött rám a víz.

A hatalmas villámokat fültépő dörejek követték, nem volt hová rejtőznöm, sírni kezdtem, úgy éreztem, valamilyen vétkemért az Isten csapott le rám. Imádkozni kezdtem, könyörögtem, megígértem, jó leszek, imádkozni fogok minden áldott reggel, böjtölök úgyis böjtöltem. Közben besötétedett, este lett. Úgy éreztem, egyedül állok a természettel, és Istennel szemben.

Olyan hatalmas volt a vihar, hogy lehetetlen volt továbbmenni, vártam, hogy elmúljon. Lassan lecsendesedett, nagyjából az eső is elállt. Elindultam, valahogy elértem a házat. Egy nagy tanya épülete volt.

Bementem. Egy hatalmas szobában találtam magamat, az ajtóban vártam. A háziak a sarokban, a kandalló mellett ültek, kártyáztak, nem vettek rólam tudomást. Végül hozzájuk mentem, és kértem, adjanak valami ennivalót. Az egyik férfi, bizonyára a házigazda, kiáltott egy nagyot, bejött a cseléd. Mondott neki valamit, mire a cseléd kiment, és egy tojással tért vissza.

Azzal a tojással indultam vissza. Már késő volt, a szüleim azt hitték, elvesztem a hegyekben. A tojást odaadtam a hároméves kishúgomnak, neki nagyobb szüksége volt rá, mint nekem. Különben is, megígértem, eztán jó leszek.

A mai napig nem kerültem hasonlóan nehéz helyzetbe, soha, sem háborúban, sem betegségben. Semmiben. Tizenegy évesen, egyedül a hegyekben, szemben az egész világgal, a természettel, Istennel, és saját magammal: ez volt a legnehezebb élményem az egész deportálás alatt. Mindezt egyetlen tojásért.

Később egy községbe érkeztünk, a nevére már nem emlékszem. Négy munkaszolgálatosra akadtunk, akik ugyanúgy vándoroltak, mint mi. A rendőrök megállítottak bennünket, mindenkit, akikről azt gondolták, hogy zsidók. Ránk parancsoltak, menjünk az egyik mellékutcában lévő gyűjtőtáborba. Megmutatták, merre. A munkaszolgálatosok azt ajánlották apámnak, ne menjünk oda, ahol őriznek bennünket, a háború napokon belül befejeződik.

Az apám mégis ment volna, azt mondta, nem bánja, legalább ott majd gondoskodnak rólunk, kapunk szállást, ennivalót. Bemegyünk. Végül mégis elkerültük, aztán felültünk egy kompra, áthajóztunk a Dunán, a másik oldalán folytattuk a „kirándulásunkat".

Csak a háború után tudtuk meg, hogy ebben a gyűjtőtáborban a visszavonuló német katonák meggyilkoltak mindenkit, majd a pajtát, ahová becsukták őket, rájuk gyújtották. Több debreceni származású vesztette ott az életét, néhány nappal a felszabadulás előtt.

A Felső-Ausztriába lévő Amstettenbe érkeztünk, amely meglehetősen nagyvárosnak számított. Az utcán meglátott bennünket egy biciklis rendőr. Megkérdezte, kik vagyunk.

Nem sokat teketóriázott, bevitt a Gestapo épületébe, egy tiszt szobájába, tíz rongyos, piszkos, lesoványodott embert. Biztosan azt gondolta, nagy fogást csinált velünk. Ám a tiszt magából kikelve ráordított: mit hoztál ide, bepiszkítják a szobámat, mars, heraus schnell, kifelé, kifelé innen.

A rendőr magával vitt az udvarra, amelyet magas fal zárt körbe. A falhoz parancsolt, és a kezében géppuskával leült velünk szemben. Elég sokáig ácsorogtunk, néha valaki a felső emeletről az ablakon keresztül lekiabált. Azt hittük, kivégeznek. Az egyik húgomnak pisilnie kellett, de nem engedték, hogy kiálljon a sorból. Kiáltozásokat hallottunk. Valakit kínoztak fent, majd őt is kihozták, és odaállították mellénk. A rendőr játszott a géppuskával, néha úgy tett, mintha ránk irányítaná a fegyverét. Szórakozott velünk.

Jó pár óra telt el így. Aztán a városon kívüli kis lágerbe kísértek bennünket, amely mindössze néhány barakkból állt.

Még aznap délután a kerítés alatt kimásztam, a tábortól nem messze egy kis lakótelepet fedeztem fel. Modern, új házak voltak. Az első emeleten becsengettem az egyik lakásba. Nem jött válasz. Felmentem a másodikra. Egy nő nyitott ajtót, megkérdezte, mit akarok. Mondtam, valamit enni. Behívott a lakásba, odavitt a fürdőszoba ajtajához, és beszólt egy férfinek, aki osztrák rendőrtiszti egyenruhában borotválkozott. Nagyon megijedtem, de nem volt lehetőség a menekülésre, bent voltam a lakásban, a második emeleten. A nő a cseléd volt. A férfi kikérdezett. Előadtam a rutinmesét: magyar menekültek vagyunk, és a közeli táborban éheztetnek bennünket. Ráparancsolt a cselédlányra, etessen meg, sőt, az útra is kaptam valamit. Megúsztam. Gyorsan visszamentem a táborba, és bemásztam ugyanazon az úton, ahogyan kijöttem onnan.

Másnap felültettek bennünket egy vonatra, és visszavittek egy Krems melletti fogolytáborba. Ott szabadultunk fel, a háború utolsó napján, 1945. május 9-én.

Igazi fogolytábor volt. Őrtornyokkal, kerítéssel vették körbe. A belső részen megint kerítések, ahol a különböző országokból származó foglyokat őrizték. Voltak ott angolok, amerikaiak, oroszok, és mások is. A különböző nemzetiségűeket elválasztották egymástól. Minket az olasz katonákhoz vittek. Más civilek is voltak ott, főleg ukránok. Megpróbáltam felmérni, hogyan lehet ennivalóhoz jutni. A kapuban az őrséget pár óránként cserélték. Az egyik őrrel jóba lettem. Kiderült róla, sváb származású, és tud magyarul. Amikor ő volt a soros, kiengedett a táborból. A közeli faluban szereztem ennivalót.

Igaz, kaptunk valami levest, hozzá egy szelet kenyeret, de az – a mi étvágyunkhoz képest – kevésnek bizonyult. A belső kerítéseken átkiabáltunk a szomszédos foglyoknak, néha dobtak nekünk valamit. Főleg az amerikaiak és az angolok. Az oroszok nem tudtak segíteni, nagyon nehéz körülmények között éltek.

Az amerikaiak a nemzetközi Vöröskereszttől kaptak csomagokat, és az ellátásuk is jobb volt, mint a többi fogolyé. Az olaszok minden nap kijártak dolgozni, estefelé jöttek vissza.

Nem sokáig voltunk a táborban. Május 6-án, vagy 7-én az olaszok nap közben hazajöttek, és elmondták, hogy Hitler lemondott, Himmler lett helyette a kancellár. Másnap már azt mesélték, hogy vége a háborúnak, Németország kapitulált. Aznap éjjel az őrség még a helyén volt, nem volt semmi változás. Reggelre nyitva találtuk a kapukat, szabadok voltunk.

Még aznap elindultunk, hogy elvégezzük mindennapi feladatunkat, szerezzünk valami ennivalót magunknak. Most az egyszer nővéremmel, Edittel mentem. Hallottuk, hogy egy

közeli faluban élelmiszerraktár van, két hátizsákkal felszerelkezve oda siettünk. A falu vasútállomásán egy egész szerelvényt találtunk. Komiszkenyérrel volt tele, katonai komiszkenyérrel, amely olyan fekete, mint a sár, az íze is leginkább ahhoz hasonló. Azért egyet belőle ott, helyben megettünk. Megraktuk a két hátizsákot, és készültünk vissza. Vidáman beszélgetve haladtunk az utcán, tele hassal, már régen nem ettünk egyszerre ennyit. Egy ablakból kikiáltottak: magyarok vagytok? Igennel válaszoltunk. Megkérdezték, honnan. Debrecenből – mondtuk. Akkor gyertek, vannak itt debreceniek is. Felmentünk egy padlásszobába.

Debreceni deportáltak voltak, mint mi is. Ráismertem egy nagynénémre, aki a lányával, és az unokájával volt ott. Abban a falúban, a földeken dolgoztatták őket a parasztok. Viszonylag jó dolguk volt, ott töltötték az egész évet.

Örömmel siettünk vissza a táborba, sok ennivalót vittünk magunkkal, és jó híreket. Másnap elhatároztuk, hogy Edittel, és egy pár olasz katonával, akikkel közben összebarátkoztunk, bemegyünk a városba „valamit szerezni".

Úgy gondoltuk, ha az olaszokkal megyünk, segítenek nekünk a szerzésben. Krems meglehetősen nagyváros, az út oda egy keskeny szerpentinen keresztül vezetett. A tábort a hegyekbe helyezték el, a város a Duna partján állt.

Az odavezető út környéke tele van szőlőskertekkel, meg borpincékkel, egyik a másik mellett. Ahogy haladtunk lefelé, láttuk a pincéket, amelyek valamennyien nyitva álltak, a hatalmas hordók tele borral, a hordók falán puskalövések nyomai. A bor úgy folyt lefelé az úton, mintha patak lenne. Ebben a „patakban" fetrengtek az orosz foglyok, az olasz katonák, meg minden más nemzetségű is. Megérkeztünk a városba. Az üzletek nyitva álltak, pontosabban szabadon rabolták ki, ami benne volt. Az

ajtók ugyan zárva álltak, de a kirakatablakokat bezúzták, azon közlekedtek az ingyen „vásárlók". Mi is bementünk az egyikbe. A cukros- és liszteszsákokat kiszaggatták, térdig gázoltunk a cukorban, lisztben.

Lehajoltam, és a földről ettem a cukrot. A nővérem végre felhúzott, és nem engedett tovább enni. Az osztrák tulajdonosok az üzletükkel szemben álltak, és némán szemlélték a jelenetet. Olasz barátaink nem nyúltak semmihez, mi azonban megraktuk hátizsákjainkat cukorral, és minden mással, ami a kezünkbe akadt. A nővérem talált egy pár selyemharisnyát is. Visszamentünk a táborba.

Az orosz felszabadító katonákat csak 2-3 nappal a tábor felszabadulása után láttuk. Pár nap múlva megszervezték a foglyok hazaszállítását. Velünk senki sem törődött, értünk senki sem jött. Elhatároztuk, gyalog indulunk haza, más lehetőségünk nem volt. Erről az útról később, a „Lovak" fejezetben számolok majd be.

Lehet, hogy elbeszélésemből arra lehet következtetni, hogy csupa jó emberrel volt dolgunk, mindenhol készen álltak segítségünkre. Nem így volt – természetesen. Nem említettem meg a többséget, akik elkergettek, rám kiáltottak, hogy takarodjak, és hasonló szép szavakkal „áldottak" meg. Ők nem érdemlik meg, hogy emlékezzek rájuk. Pedig nagyon sokan voltak, de egyre sem emlékszem közülük. Van egy bécsi mondás: „lásd, hogy tovább állsz innen". Ezt sokat hallottam, és szinte már természetesnek tűnt nekem.

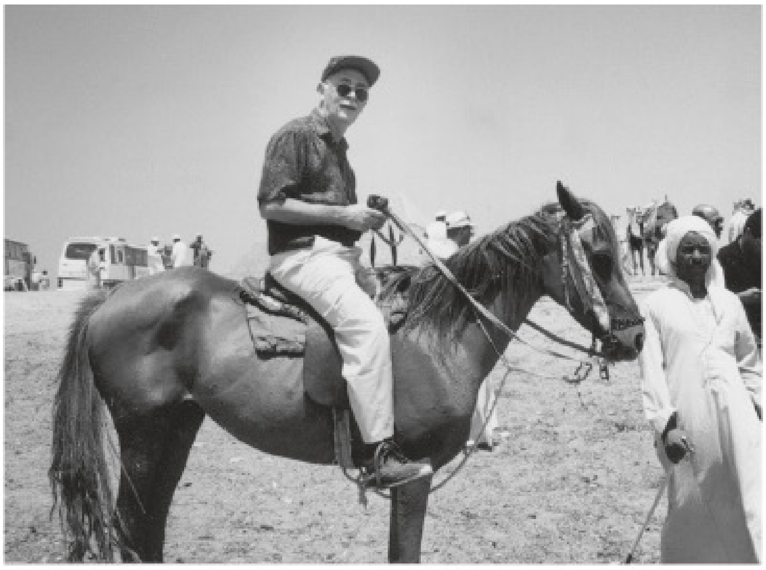
Inkább azokra a jóindulatú emberekre emlékszem vissza, akik a nehézségek ellenére is próbáltak segíteni, és adtak abból, amiből nekik is kevés volt.

Maradjanak meg ilyennek a világ emlékezetében és a

mienkben is, higgyünk benne, hogy nem csak rossz emberekből állt a világ azokban a szörnyű időkben. A rossz fajtáról már hallottunk eleget.

Legyenek a jók áldva mindörökké.

LOVAK

XXXXXX

xxxxxxxxxxxxxxxxxxx

A lovak fontos szerepet töltöttek be az életemben. Mint arról már beszámoltam, az első a postás ló volt. A második a szódásé, amelyre főleg a Simonffy utcából emlékszem. Fuksz, a szódás, vallásos zsidó ember volt. De itt most nem ő a fontos, hanem a lova. És persze a kocsis, aki jól ismert, és amikor az utcánkba ért, mindig felvett maga mellé a bakra. A munkát megosztottuk: én fent ültem, és vezettem a lovat, ő pedig minden ház előtt megállt, és bevitte a szódát a vevőinek. Mint tudott, akkoriban speciális szódásüvegekben árusították a szódát, aki venni akart, kitette az üres üvegeket a ház elé, és a szódás egyszer egy héten kicserélte azokat tele üvegekre. Mikor fizettek érte, fogalmam sincs, de biztos, nem adták ingyen. A baj csak az volt, hogy a ló már jobban tudta nálam, hol kell megállnia, és figyelmen kívül hagyta az én dirigálásomat. De azért én ültem a bakon.

Még megemlítem, hogy amikor deportáltak bennünket, a kocsis kijött a téglagyárba, és próbált valami ennivalót adni nekünk. Legyen áldott az emléke.

Egy héten egyszer vásárt tartottak a vásártéren, tojást, húst, csirkét és mezőgazdasági terméket árultak. Gyönyörű lovakat lehetett látni, amelyek gazdáikkal érkeztek a környező falvakból.

A Simonffy utcában, ahol később laktunk, volt egy fuvaros, akinek három fogata volt. Nagy, teherszállító kocsik. Minden nagyobb szállítást ilyen kocsival bonyolították le, teherautót akkoriban nem is láttunk. Sokat kocsikáztam rajtuk. Két komoly lehetőség volt erre. Egyik: a kocsisok a munkanap végén benéztek a sarki kocsmába egy kis koccintásra, aminek az lett a vége, hogy végül tök részegen rádobták őket a kint álló fogatra. Rákiáltottak a lovakra, gyia, az állatok pedig meg sem álltak hazáig, pontosabban az istállóig. Ha sikerült ilyen alkalmat kifogni,

nagyot lehetett kocsikázni, nehéz volt kiszámítani, mikor érnek haza a részeg kocsisok, néha már késő este.

Egyszer nagyon megjártam. Az egyik kocsis magával vitt egy fuvarra. A nagyerdőből fát kellett szállítani egy debreceni tésztagyárnak. Amennyire visszaemlékszem, nagyon kellemes, szép idő volt. Kihajtottunk a Nagyerdőre, amely eltartott egy kis ideig. Aztán meg kellett találnunk a fakereskedőt és várni, amíg sorra nem kerülünk. Sokan álltak előttünk.

Mire újra a városba érkeztünk, beesteledett. Még le is kellett pakolni, az is időbe került. Féltem hazamenni, mert tudtam, mi vár rám. Nem említettem, hogy kiruccanásaimról szüleimnek fogalma sem volt. Megtörtént, hogy anyukám a boltba küldött valamit venni, az üzlet három házra volt tőlünk. Miközben mentem, megláttam egy kocsit, jobban mondva egy lovat, abban a pillanatban mindent elfelejtettem, mint akit megbabonáztak, szinte hipnózisba estem. Valahol belül azért tisztában voltam azzal, hogy ki fogok kapni, de képtelen voltam uralkodni magamon.

Végül nem volt más választásom, haza kellett mennem, de azért volt egy trükköm, amelyet hasonló helyzetekben alkalmazni lehetett. Nem egyenesen mentem haza, hanem előbb sírva a szomszédokhoz, akik hazakísértek.

Előttük apámnak kellemetlen lett volna megvernie, később pedig már enyhült a dühe. Közben pedig anyukám folyton mondta apámnak jiddisül, hogy hagyjon békén. Még egy segítségem lett később, amikor már kistestvéreim voltak. Velem együtt sírtak, hárman bőgtünk, ami segített átvészelni a fájdalmakat. Végül is jól kikaptam, de azért másnap újra megtettem ugyanazt. A mai napig vallom, hogy a gyereknevelésben nem az agresszív eljárás a helyes, persze, ez

nem azt jelenti, hogy én sosem vertem meg a saját gyerekeimet. Csakhogy ők megérdemelték.

Még egy megjegyzés ezzel kapcsolatban. Az apám, vallásos zsidó ember létére hitt a mondásban, ami direkt jól jött neki: „aki spórolja a kezét, gyűlöli a gyerekét". Hát ő nem gyűlölte a gyerekét.

Még egy lóval kapcsolatos emlék, amely Püspökladányhoz kötődik. Néha ott vakációztam, anyukám testvéreinél.

Volt egy útmérnök, aki a Debrecen és Budapest közötti országutat építette, vagy csak bővítette. Ez az ember Püspökladányban lakott. Az országútra fiákerrel járt, amelyet egy kocsis vezetett. Itt lépek én a képbe. A kocsis néha magával vitt, és a kezembe adta a gyeplőt. Egy alkalommal én hajtottam a fiákert, a mérnök hátul foglalt helyet. Gyorsabb mozgásra akartam ösztökélni a lovat, az ostort jól hátra hajlítottam, hogy majd lecsapjak a lóra, közben nagyot ütöttem a mérnök úr kopasz fejére. Azon csattant az ostor. El lehet képzelni, mi következett ezután. A mérnök úr összeszidta a kocsist, és követelte, hogy azonnal dobjon le engem a kocsiról. Gyalog, sírva mentem haza.

Még sok, lovakkal kapcsolatos eset történt velem azokban az időkben, de most áttérek egy másik időszakra, ami már kevésbé volt kellemes.

A háború vége, hosszú vándorlás után, egy Felső-Ausztria melletti fogolytáborban, Krems mellett ért bennünket. Az első orosz katonákat 1945. május 8.-án, vagy 9-én reggel láttuk, amikor már ki mertünk menni a táborból. Az őrség elmenekült, a tábor kapui tárva-nyitva álltak. Az oroszok felszereléseiket nem páncélkocsikon, vagy teherautón szállították, hanem kis pónilovak segítségével. A nővérem, akivel kimentünk aznap reggel a táborból, örömében a katonákat csókolta meg, én pedig

a lovakat.

De nem róluk kívánok írni, hanem két magyar harci-lóról, amelyek a deportálásból hazavittek bennünket. A felszabadulás másnapján elhatároztuk, hogy hazamegyünk. Mivel semmi közlekedési eszköz, vonat, vagy busz nem állt rendelkezésünkre, elhatároztuk, hogy gyalog indulunk útnak. Semmi csomagunk nem volt, meglehetősen könnyű volt az úton haladni. Néhány napi vándorlás után találkoztunk egy csapat magyar katonával, akik teljes felszereléssel meneteltek, parancsnokokkal, lovas szekerekkel, tábori konyhával, stb.

Egyedül a nadrágszíj hiányzott róluk, azt elvették a németek, a háború végén már nem hittek nekik, hogy a végsőkig hűségesek maradnak a Reichhez. Hozzájuk csatlakoztunk, ők is haza akartak jutni.

Felvettek a szekereikre, együtt folytattuk az utat. Bécstől pár kilométerre megállított bennünket egy orosz járőr, bevezényeltek bennünket egy udvarra, és elkülönítették a katonákat a civilektől. A katonák sajnos orosz fogolytáborba kerültek. Kettőt közülük az udvaron gyorsan átöltöztettük civilbe, egyikőjük cigány muzsikos, a másik egy pesti tejcsarnok könyvelője volt. Mindketten velünk együtt jutottak át a magyar határon, és Hegyeshalomnál felszálltak a vonatra. A pesti könyvelővel kapcsolatban maradtunk, tudtuk, hogy békében hazaérkezett, a másikról semmit információnk nem maradt. Az oroszok feltereltek bennünket az egyik szabadon maradt kocsira, aztán hajrá, előre, irány Budapest.

Így lettünk egy katonai lovas fogat tulajdonosai. Én foglaltam el a kocsis helyét, apámnak fogalma sem volt arról, hogyan kell ki-, vagy befogni egy lovat. Amíg a két katona velünk volt, ők segítettek nekem. Tizenegy éves voltam akkor.

A bécsi Duna-hídon egy kellemetlen incidens történt

velünk. Ahogy ráhajtottunk, hogy átkeljünk a Dunán, megállított bennünket egy orosz katona, akinek keze be volt gipszelve. Követelte, az egyik lovat adjuk neki. Próbáltunk vitatkozni, de semmi sem segített. Kimentem a híd közepére, és leállítottam egy orosz dzsipet, amelyben katonatisztek ültek. Nem tudom pontosan milyen nyelven, de próbáltam elmagyarázni nekik, hogy zsidók vagyunk, és hazafelé tartunk a koncentrációs táborból, de csak legyintettek, és tovább mentek. A katona közben kifogta a nősténylovat, felült rá, és tovalovagolt.

Nagy bajban voltunk, a megmaradt hím ló nem akart megmozdulni a párja nélkül, hiába ütöttük-vertük, megmakacsolta magát. Úgy látszik, sok évig voltak párok, nem akart megválni tőle.

Hosszú tusakodás után végül mégis elindultunk valahogy. A híd egy ideiglenes katonai híd volt, darabokból lett összeállítva, minden 50 méteren fel- és le kellett hajtani, végül mégis sikerült átevickélni rajta.

Bécsben egy parkba álltunk be. Ismét átestünk egy orosz ellenőrzésen, a hosszú, egyrudas szekérrel, két ló helyett eggyel, nehezen mozogtunk. Mikor kiürült a park, észrevettünk egy magára hagyott, rühes lovat. Jobb volt, mint a semmi. Befogtuk, és két lóval folytattuk az utunkat Budapestig.

Közel sem volt ez könnyű dolog. Ha nekünk nem volt élelmünk, akkor éheztünk, már jól hozzászoktunk, de a lovakat muszáj volt megetetni, azok nem akarták megszokni az éhséget.

Anyukám a kocsi tetején ült, állandó félelemben, mert a lovak menet közben az útszéli árokból kinőtt füvet legelték. Attól félt, hogy a kocsi minden percben az árokba fordulhat. A lovak éhesek voltak, ugyanúgy, mint mi.

Útközben néha szállást kértünk falusi udvarokban, ahol

lehetett valami ennivalót kapni a lovaknak. Pénzünk nem volt, de azért valahogy csak elboldogultunk.

Az egyik faluban nagy házra akadtunk, amelynek tulajdonosa elmenekült az oroszok elől. Tele volt minden jóval, különösen a lovak számára. Megraktuk a szekeret árpával, búzával és olyan csemegékkel, amit a lovak bizonyára már régen láttak. Amit találtunk, jó pár napig kitartott. Amikor áthajtottunk a magyar határon, helyzetünk kicsit jobb lett.

Egyik este megérkeztünk Győrbe. Egy helybeli munkáscsalád beinvitált bennünket a lakásukba, illetve az udvarukra. Ennivalójuk nekik sem volt a lovak számára, de akadt egy jó ötletük. Elmondták, hogy a szomszédjuk marharépát termeszt az udvarán. A két udvart falkerítés választotta el egymástól. Apám felemelt a tetejére, és átdobott a másik oldalra.

Ahogy földet értem, azonnal megtaláltam a marharépát. Munkához láttam. Kitéptem, és átdobáltam a fal túlsó oldalára. Remekül haladtam, de egyszerre zaj szűrődött a ház irányából. Kijött a gazda az udvarra, és nyakon csípett. Menekülésről szó sem lehetett, a fal hozzám képest túl magas volt, és nem akadt, aki átsegítsen. A fülemnél fogva – ami amúgy is nagyra nőtt – vitt be magához a házba. Persze sírtam, mint egy nagy, és kegyetlenül ordítottam. A szüleim látták, hogy a répa-szállítmány megakadt, talán hallottak is valamit, a kedves vendéglátóinkhoz fordultak segítségért.

Elbeszélésükből kiderült, hogy a szomszéd bíró volt a győri bíróságon. Azt ajánlották szüleimnek, hogy mondják el az igazat: lágerből tartunk hazafelé, és a lovak, amelyeknek az ennivalót loptam, állami tulajdont képeznek, mivel a magyar királyi hadsereg tulajdonában vannak, mi csak hazavezetjük azokat.

Végül sikerült megúszni valahogy a dolgot, bár a szomszéd

nem akart belenyugodni a csendes eljárásba, de amikor a vendéglátóink felajánlották, hogy megtérítik a kárt, végre megnyugodott, és az ajánlatot sem fogadta el.

Még egy érdekesség erről a szálláshelyről. A családnak mindössze egyetlen nagy ágya volt, és egy dunyhája. Valamennyien az alá bújtunk, mi is, és ők is. Jól aludtam azon az éjszakán, a lovak is jóllaktak. Másnap újra felkerekedtünk. Így érkeztünk meg Budapestre.

Édesanyám testvére a budapesti zsidó árvaházban dolgozott, megúszta a deportálást. Nála szálltunk meg, mielőtt visszaindultunk Debrecenbe.

A következő ló egy egész más világba vezet el bennünket.

Az 1948-as izraeli Függetlenségi Háború idején a bátyám egy kibutz tagja lett, amely egyelőre ideiglenes helyen volt, még a végleges letelepedés előtt, közel Haifához.

A kibutz tagjai részt vettek a harcokban. Egyesek Mismár Háemek kibutzban harcoltak, illetve azt védték az arab kaukágyi terrorista csoportok ellen, akik megpróbálták a kibutzot elfoglalni. Egyik támadás során a terrorista csoport vezetője lóháton harcolt. Harc közben találat érte, és lezuhant a lováról.

A lovat a mieink elkapták, és hazavitték, hogy munkára fogják. Az állatnak nem volt ínyére a drasztikus változás, nem volt hajlandó kooperálni újdonsült gazdáival, akik új bevándorlók voltak, Magyarországról, és fogalmuk sem volt arról, hogyan kell egy lóval bánni.

Szegény bátyámra hárult a feladat, hogy betörje a lovat, ő volt a kibutz kocsisa. A bátyám ezt megelőzően, két éve még a budapesti Rabbiképző tanítványa volt, ott nem képezték ki arra, hogy lovakkal bánjon. Én segítettem ki. Akkor ugyan még egy diákinternátusban tanultam, de néha szabadságra mentem a

bátyámhoz. Így jutottam az arab ló hátára.

Egyszer a bátyámmal együtt megpróbáltuk befogni egy kocsi elé, amellyel a kibutz területén végeztük a szállításokat. A ló egy ideig tűrte a megpróbáltatást, majd hírtelen felborította a szekeret, és összetörte a kocsit. Kiömlött a sok tej, amelyet a konyhába kellett volna vinnünk, és majdnem mi is megsérültünk.

A lovat az én segítségemmel sem lehetett befogni, így inkább lovagoltam rajta, amelyet látható örömmel fogadott. Amikor a bátyámnál voltam, pár órát mindig kimentem vele a környékre. Fogalmam sincs, mi lett a ló további sorsa, lehet, hogy valakinek mégis sikerült betörnie.

Az internátus, ahol tanultam, Youth Willage néven volt ismeretes. Mezőgazdaságra oktattak bennünket, hogy felkészítsenek a kibutzi életre.

Első két évig birkapásztorságot tanultam. Volt egy nagyon kedves, mindenki által szeretett lovunk. Az volt a feladata, hogy kivigyen bennünket a legelőre, amikor, mint pásztorok, váltottuk egymást. Reggel kihajtottuk a birkákat, néha meglehetősen messze az iskolától, délben a kocsival jött másik két gyerek, a váltás, mi meg a visszahajtottunk az iskolába.

A lónak ezen kívül volt még néhány tennivalója: kivitte a trágyát, szalmát, szénát, és más hasonló dolgok szállított.

Egyik alkalommal, a lóval a közeli városba kellett menni oltásért. A távolság vagy öt kilométer lehetett. Én lovagoltam rajta, egy kis mellékúton, közel a tengerparthoz. Eddig még nem említettem, hogy nőstény ló volt. Egyszerre észrevettem, hogy egy kocsiba befogott ló utánunk ered, és miközben én rajta ültem, hátulról ráugrik a lovamra. Messziről hallottam egy paraszt kiáltozásait, aki a fogat után vetette magát.

Narancsos, kertes vidéken történt, a ló egy narancsosból

futott ki. Megdermedtem a félelemtől, meglehetősen vad támadás volt, de végső soron meg lehetett érteni a lovat is: a hölgy megnyerte tetszését, és a maga részéről szerencsét próbált.

Még egy kellemetlen esetem volt. A ló terhes lett, és eljött az ellés ideje. Nagyon nehezen ment a dolog, vergődött a fájdalomtól, megpróbált felállni. Jó néhány óráig tartott a szülés, igyekeztünk a segítségére lenni, amikor a csikó lába már kilátszott, megpróbáltuk lábánál fogva kihúzni. Lehet, hogy nem igazán tudtuk, mit kell ilyenkor tenni, sajnos a kiscsikó nem bírta ki, és belehalt a szülésbe. A ló még egy ideig velünk maradt, aztán eladták, de akkor én már más területen dolgoztam.

Pár hónappal később, többedmagammal valahol az országút szélén álltam. Autóstopra vártunk. Nem messze az iskolánktól, közel egy kisvároshoz. Hírtelen a kocsijával egy fuvarost láttam közeledni. Alig hittem a szememnek: a mi lovunk húzta a szekeret. Majdnem sírva fakadtam a váratlan találkozástól, de a szekér meg sem állt, úgy hajtott el mellettünk. Még most is könnyezem, amikor e sorokat írom: két évig voltunk jó barátok, én, és a ló.

A kibutzban, ahol a katonai szolgálatom előtt dolgoztam, kocsis lettem. Sajnos nem lovat, csak egy öszvért bíztak rám. Az amerikai zsidó szervezetek ajándéka volt az új kibutzoknak. Az én öszvérem is amerikai állampolgár volt, hajón érkezett az országba. Kellemes állatnak bizonyult. Minden reggel befogtam. A kocsi is Amerikából érkezett, két gumikerekű és vasszerkezetű. Príma kocsi volt, azon jártam a kibutz ösvényeit, ide-oda szállítottam, amiket rám bíztak.

Az egyedüli problémám akkor támadt vele, amikor megpróbáltam versenyre kelni egy mezőőrrel, egy igazi arab telivér tulajdonosával. Ő a magas nyeregben ült a ló hátán, én egy

pokrócot terítettem az öszvér hátára, amely kis, alacsony állat volt a lóhoz képest. Felálltunk a homokos ösvényre, aztán egy, kettő, három, rajt, indulás. A lónak nagy lépései vannak, az öszvérnek pedig kicsik. Szegény hiába igyekezett, miközben a ló egy lépést tett, neki ötre volt szüksége.

Nem segített a biztatásom, feleslegesen rugdostam az oldalát, egy-két perc után már alig láttam a lovas vitézt, annyival előttem vágtatott. Nagyot kacagott rajtam, nekem nem volt kedvem nevetni.

Mindig, amikor felénk járt, felkeresett, és kihívott versenyre, de egy idő után már nem vállaltam, előre tudtam az eredményt.

Különben is, mivel nem volt nyergem, lovagolás közben a pokróc sokszor félre csúszott, és hopp, leestem, szempillantás alatt a földön találtam magamat. Az öszvér meg elvágtatott messzire a mezőn. Még direkt szerencse, hogy alacsony állat volt.

Amikor még a gyermekeim kicsik voltak, néhányszor megpróbáltam felkelteni érdeklődésüket a lovaglás iránt. Nem sikerült.

Azért az egyik nyáron a középső lányom munkát vállalt az ország északi részében lévő lovas iskolában. A hely nagyon szép, a Kineret tó északi felén, a Galil hegyes vidékén fekszik. Nemcsak lovas iskola van ott, hanem szálloda is.

Miután a lányom ott dolgozott, felmentünk néhány napra meglátogatni. A lányom – a meséim alapján – előre felkészítette az edzőket, hogy az apja nagyon nagy lovas. Miután megérkeztünk, már másnap reggel kopogtattak az ajtón. Az iskola legjobb edzője jelentkezett, a környék legvadabb lovával. Külön nekem.

Amikor figyelte, hogyan tápászkodom fel az állatra, mindent megértett. Látta, kivel van dolga. Micsoda szégyen!

Később a saját lányommal együtt jót nevettek rajtam. De nemcsak ők, hanem az egész család. Csak nevessetek, ha jól esik, gondoltam magamban. Mást nem is igen tehettem.

Még egy kellemetlen tapasztalatom volt a lovaglással kapcsolatban. Egy nyáron feleségemmel együtt Magyarországra utaztunk. Hortobágyon, a Máta Epona hotelben szálltunk meg pár napra, amely közel van Debrecenhez. Van ott egy lovas iskola is. Reggel rendeltem magamnak egy órai lovaglást a pusztában. Kifizettem a megszabott árat, és a megadott időben az istállóhoz mentem. Egy kedves, fiatal lány fogadott, aki megkért, várjak néhány percet.

Láttam, hogy felhúzza a csizmáját, két lovat felnyergel, és kivezeti azokat az istállóból. Azt mondta, üljek fel a lóra, tegyek egy kört az udvaron, amíg ő elkészül.

Utasítása szerint jártam el, de arról fogalmam sem volt, hogy ez afféle vizsga: úgy feszítettem a nyeregben, mint egy szobor. A kör után hozzám lépett a hölgy, és azt mondta, nem mehetünk ki a pusztába, mert nem tudok lovagolni. Hogy mer ilyent állítani?! Én, a híres, nagy lovas nem tudok lovagolni? Semmi sem segített, pedig könyörögtem, vitatkoztam. Nem volt apelláta. Nem, és kész. Azzal indokolták döntésüket, hogy a puszta veszélyes, egy madár hirtelen felrepülhet, vagy bármi más történik, a ló megijed, leeshetem róla, ők nem tudják vállalni a felelősséget. Mondtam, én vállalom a felelősséget, de az sem segített semmit.

Visszasomfordáltam a szobába, ahol a feleségem jól kinevetett – mint mindig. Ezzel véget is értek lovas-ügyeim.

Azért még kétszer elmentem Szilvásváradra, a lovasbemutatóra, és a lovas kiállításra. Egyszer Kecskemét mellett is részem volt egy nagyon szép lovas-műsorban, amelyet

turistáknak rendeztek. Ismerem az egri ménest is, amelyben minden lónak szürke a színe.

A lovakra mind a mai napig nagy szeretettel gondolok. Nagyon szép állat, hűséges, jó természetű, jobb sok embernél.